

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER

Alanında Uluslararası Derleme, Araştırma ve Çalışmalar 2

Aralık 2025

EDİTÖR:

Prof. Dr. Murat Yılmaz

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN • 978-625-8682-92-2

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI DERLEME, ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR 2

EDİTÖR

PROF. DR. MURAT YILMAZ

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

SADAKAT İLE GÜVENİRLİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK
META ANALİZ1

Alperen AĞAÇ

BÖLÜM 2

POZİTİF BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ: KURAMSAL TEMELLER,
MÜDAHALE YÖNTEMLERİ VE KLİNİK UYGULAMALAR13

Esra Gül KOÇYİĞİT

BÖLÜM 3

YAŞCILIK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, TOPLUMSAL BOYUTLAR VE
SOSYAL HİZMET AÇISINDAN DEĞERLENDİRME.....41

Murat ÇAY

BÖLÜM 4

“KIYI TURİZMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK” LİTERATÜRÜNÜN
EVRİMİ: 2000-2026 DÖNEMİ BİBLİYOMETRİK BİR YAKLAŞIM53

Muhammed KOCAOĞLU, Muzaffer SİLER

BÖLÜM 5

HİZMET KALİTESİ VE SADAKAT: BİR META ANALİZ 69

Alperen AĞAÇ

BÖLÜM 6

KİMLİK KAVRAMI VE KİMLİK GELİŞİMİNE YÖNELİK
MÜDAHALE PROGRAMLARI..... 81

Kazım AKÇAR, Demet VURAL YÜZBAŞI

BÖLÜM 7

MÜZELERDE SERAMİK VE ÇİNİ ESERLERİN KORUNMASI,
SERGİLENMESİ VE KATALOG ÇALIŞMALARI 105

Edine Süleymanoğlu

SADAKAT İLE GÜVENİRLİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK META ANALİZ

“ ”

Alperen AĞAÇ¹

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, ORCID 0000-0001-7957-4741
alperenagac@gmail.com

GİRİŞ

Güven kavramı toplumsal açıdan önem verilen konular başında gelmektedir. Çünkü toplumların bir arada yaşayabilmeleri birbirlerine duydukları güven ile doğru orantılıdır. Toplumsal güven artıkça toplumların birliktelikleri de artarken, güvensizlik baş gösterdiğinde birlikteliklerde bozulacaktır. Çünkü güven; insanın karşısındakinin doğruluğu ve dürüstlüğünden emin olması durumudur (Doğan ve Karataş, 2012: 101). Son yıllarda müşteri sadakatini sağlayabilmek için güven kavramı daha da önem kazanmış ve güven ile ilgili olarak güvenilirlik ön plana çıkmıştır (Anderson, 2025: 1). İşletmelerin değişimin ve rekabetin hüküm sürdüğü sektörde ayakta kalabilmeleri için sadık müşterilere, sadık müşterilerin de güvenilir hizmet/ürün sunan işletmelere ihtiyacı vardır (Anderson, 2025; Acikgöz & Stylos, 2023). Bu yüzden işletmelerin müşterilerin güvenini sağlayabilmeleri için sergileyecekleri faaliyetleri dürüst bir şekilde gerçekleştirmeleri gerekiyor. Sadakat, daha çok ailevi veya toplumsal ilişkiler ile eşleştirilse de bireyin birden fazla kişi ile gerçekleştirdiği her türlü faaliyetlerde ifade edilebilir. Bu sebeple müşteri işletme ilişkisinde de sadakat ve güvenilirlik kavramları üzerinde durulması gerekmektedir. Sadakat; satın alma niyetini etkilediği için müşteri memnuniyeti ölçütlerinden bir tanesi olarak kullanılmaktadır (O'Malley, 1998: 48). Mellens vd. (1996) gerçek anlamda müşterinin işletmeye sadık olabilmesi için müşterinin güçlü bir tutum sergilemesi gerektiğini vurgulamıştır. Müşterinin bu tutumu sergileyebilmesi için markaya ya da işletmeye karşı güven duygusu beslemesi gerekmektedir. İşte bu durumda sadakat gelişir ve uzun süreli olarak devamlılık sergiler.

Sadakat ile güvenilirlik birbiri ile ilişkili kavramlardır, O'Malley (1998) sadakati memnuniyet ölçütü olarak ifade etmişti. Müşterinin markadan memnun olabilmesi için önce satın alma eylemi gerçekleştirmesi gerekmektedir. İşte tam bu noktada güvenilirlik devreye girmektedir. Çünkü bir bedel ödeyerek ürün elde eden müşteri bedeli ödmeden önce ürüne ya da markaya güvenmesi gerekir. Hiçbir müşteri güvenmediği ürünü satın almaz. İşte bu sebeple güven satın almayı, satın alma memnuniyeti ve memnuniyette sadakati etkiler. Bu ilişki göz önüne alındığında sadakat ile güvenilirlik arasındaki ilişkinin önemini ortaya koyabilmek adına bu çalışma hazırlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde sadakat ve güvenilirlik kavramlarına ilişkin kavramsal çerçeve hazırlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise çalışma için elde edilen veriler meta analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında ise analiz sonucu elde edilen bulgular ışığında bir sonuca ulaşılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sadakat Kavramı

Sadakat (loyalty), pazarlama disiplininde, tüketici eğilimlerinde, hizmet idaresinde ve ilişkisel pazarlama çalışmalarında, bir kişinin belirli bir markaya, kuruma veya hizmet sunucusuna yönelik uzun vadeli tercih eğilimini belirten çok yönlü bir kavram şeklinde nitelendirilmektedir. Bağlılık, genel olarak eylemsel bağlılık ve duygusal bağlılık şeklinde iki temel eksende incelenir. Eylemsel bağlılık, müşterinin aynı ürünü tekrarlayan alım eylemlerini veya hizmeti sürekli yeniden kullanma pratiklerini içerirken; duygusal bağlılık ise müşterinin marka ya da işletmeye yönelik olumlu değerlendirmelerini, duygusal derinliğini ve sürdürme niyetini kapsamaktadır. (Çifci & Köksal, 2016).

Mevcut bilimsel çalışmalar, müşteri bağlılığının sadece yinelemeli alım pratikleriyle kısıtlı kalmayan; aynı zamanda tatmin düzeyi, itimat, hissedilen kıymet, marka itibarı ve hizmet niteliği gibi çeşitli etkenlerle yakından etkileşim içinde olan kavramsal bir çerçeve teşkil ettiğine işaret etmektedir. Yılmaz ve Atılğan'ın (2021; doi:10.33083/joghat.2021.95) Finansal hizmetler sektörüne yönelik yürütülen bir araştırma, sunulan hizmetin niteliği ve kurumsal imajın müşteri bağlılığı üzerinde belirgin ve kuvvetli tesirlerinin bulunduğunu saptamıştır. Benzer şekilde Özkan ve Acar (2020; doi:10.17279/ijms.2020.0005), sayısal hizmet mecralarında, müşteri bağlılığını tayin eden kilit unsurlar arasında “kurumsal itimat” ve “hissedilen değer” gibi parametrelerin belirleyici bir role sahip olduğu tespit edilmiştir. Türkiye bağlamında farklı hizmet kollarına yönelik gerçekleştirilen çalışmalar, müşteri bağlılığının bilhassa itimat ve tatmin gibi psikolojik mekanizmalarla birlikte biçimlendiğini açıkça göstermektedir. Örneğin, Demir ve Şahin (2025) tarafından kişisel bakım endüstrisinde yürütülen bir araştırma, bağlılık teşekkülünün yalnızca hizmet tecrübesiyle değil, aynı zamanda iletişimin niteliği ve itimada dayalı münasebetlerle de tahkim edildiğini ortaya koymaktadır. Bu perspektiften hareketle, müşteri bağlılığı, çağdaş ilişki tabanlı pazarlama stratejilerinde kalıcı rekabet üstünlüğünün en hayati bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Güven ve Güvenilirlik Kavramı

Güven (trust) ve güvenilirlik (reliability) kavramları, bir kişinin, kurumsal bir yapı veya markanın beyan ettiği mal ya da servisi dürüst, istikrarlı ve yetkin bir biçimde tedarik edeceği yönündeki öngörüsünü yansıtmaktadır. İtimat, belirsizliği minimize eden ve taraflar arasındaki münasebeti pekiştiren temel bir psikolojik süreçtir. Morgan ve Hunt'ın (1994) ilişkisel pazarlama modelinin ortaya çıkışından itibaren güven, uzun soluklu

iş birliklerinin sürekliliğini temin eden başat değişkenlerden biri olarak addedilmiştir.

Mevcut akademik yazında, itimadın (güven), yaygın olarak doğruluk, ehliyet (yetkinlik), emniyet veren icraat, saydamlık ve istikrar gibi ikincil bileşenler (alt boyutlar) vasıtasıyla işlemselleştirildiği (operasyonelleştirildiği) gözlemlenmektedir. (Altay & Darıcan, 2021; doi:10.46384/jas.2021.12). Hizmet sunan teşebbüslerde, itimadın, bilhassa hissedilen risk düzeyinin yoğun olduğu endüstri kollarında müşteri davranışlarını tayin eden temel bir unsur olarak öne çıktığı görülmektedir. İtimat, tüketicilerin müphemliği düşürmesi, tatmin düzeyini yükseltmesi ve tekrarlayan seçim eğilimini pekiştirmesi sebebiyle, müşteri bağlılığının teşekkülünde yaşamsal bir fonksiyona sahiptir.

Türkiye’de gerçekleştirilen görgül (ampirik) çalışmalar, itimadın hem tatmin düzeyi hem de müşteri bağlılığı üzerinde kayda değer ve kuvvetli tesirlere sahip olduğunu işaret etmektedir. Altay ve Darıcan (2021) tarafından yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak icra edilen çalışmada, enformasyon asimetrisindeki düşüşün kuruma yönelik itimadı yükselttiği; bu durumun da tatmin ve bağlılık üzerinde tayin edici bir rol oynadığı saptanmıştır. Diğer yandan Çelikkol (2022) ise mobil finansal hizmet kullanıcıları nezdinde marka itimadının bağlılığı direkt olarak etkilediğini tespit etmiştir. Bu bağlamda itimat kavramı, bağlılığın hem mukaddimesi (öncülü) hem de bütünüleyici unsuru şeklinde nitelendirilmektedir.

Sadakat ile Güvenilirlik Arasındaki İlişki

Sadakat ve güvenilirlik arasındaki korelasyon, bilimsel yayınlarda en sık mercek altına alınan çift boyutlu strüktürlerden birini teşkil etmektedir. Çok sayıda araştırmada, itimadın müşteri bağlılığının en kuvvetli tayin edicilerinden biri olduğu saptanmıştır. İtimat, birey nezdindeki risk algısını minimize eder, müphemliği bertaraf eder ve kuruluşla kurulan münasebete dair olumlu his ve eğilimleri pekiştirir. (Özkan & Acar, 2020; doi:10.17279/ijms.2020.0005). Netice itibarıyla, sadakat, müşteri bağlılığının teşekkülünde hem doğrudan tesir sahibi hem de tatmin, hissedilen nitelik veya kurumsal itibar gibi aracı değişkenler vasıtasıyla dolaylı tesir gösteren bir strüktür olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de yakın zamanda yürütülen araştırmalar, çeşitli sektör kollarında güven-sadakat korelasyonunun kuvvetli ve istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Finans, sayısal servisler, seyahat, sıhhat ve ferdi bakım hizmetleri gibi alanlarda sadakatin bağlılık üzerindeki tesiri defalarca teyit edilmiştir (Yılmaz & Atılğan, 2021; Demir & Şahin, 2025). Elde edilen bu neticeler, itimadın bağlılık üzerindeki tesirinin hem endüstri kollarında hem

de demografik kesitler arasında istikrarlı bir şekilde müşahade edildiğine delalet etmektedir.

Bu bağlamda sadakat–güven ilişkisi çoğunlukla şu mekanizma üzerinden açıklanmaktadır:

Güven → Memnuniyet / Algılanan Kalite → Sadakat.

Bu mekanizma, birçok ampirik çalışmada hem doğrudan hem de aracı etkilerle test edilmiş, ilişkisel pazarlama literatürünün temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir.

Meta-Analiz Kavramı ve Sadakat–Güven Bağlamında Meta-Analitik Yaklaşım

Üst Düzey Çözümleme (Meta-analiz), spesifik bir hususta yürütülmüş bağımsız görgül (ampirik) araştırmaların istatistiksel bir entegrasyonu neticesinde, total bir etki boyutunun (effect size) hesaplanmasını mümkün kılan bilimsel bir metottur. Bu metot, sadece münferit araştırmaların sonuçlarını derlemekle yetinmez; aynı zamanda çalışmalar arasındaki istikrarı, istikameti ve kuvveti de açığa çıkararak yazındaki genel yönelimleri saptar (Borenstein et al., 2011). Meta-çözümleme, başta farklı örnek kütleleri, endüstriler ve ölçekler kullanıldığı durumlar olmak üzere, heterojenite barındıran müşteri bağlılığı–itimat korelasyonu benzeri konuları tetkik etmek maksadıyla ideal bir yöntem teşkil eder.

Güven ve sadakat arasındaki münasebet, yazında azami düzeyde yaygın bir şekilde sınındığı için, üst düzey çözümlemeye dayalı bir metot, söz konusu korelasyonun çeşitli konjonktürlerdeki kuvvetini ifşa etmede mühim bir üstünlük temin eder. Örneğin, bazı çalışmalarda itimadın bağlılık üzerinde yüksek etki boyutuna sahip olduğu görülürken (Çelikkol, 2022), bazı sektörlerde bu tesirin tatmin değişkeni vasıtasıyla dolaylı ve kuvvetli bir şekilde tezahür ettiği gözlemlenmektedir (Altay & Darıcan, 2021). Meta-analiz metodu, bu değişkenlik gösteren bulguların sistematik bir biçimde konsolide edilmesini ve yüksek genellenebilirliğe sahip bir neticenin elde edilmesini olanaklı kılar.

YÖNTEM

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada kullanılan veriler bilimsel çalışma portallerinden taranıp aşağıdaki kriterler göz önünde bulundurularak elde edilmiştir;

- İlk olarak çalışmaların 2020 ile 2022 yılları arasında yapılmış olması,
- Çalışmaların Sadakat, Güvenirlik ya da Sadakat ve Güvenirlik anahtar kelimelerini içermesi,

- Son olarak çalışmaların Sadakat ile Güvenirlik arasında korelasyon ilişkisi barındırması yani r değeri ya da R^2 değerini içermesi ve R^2 değeri içeren verilerinde r 'ye dönüştürülmesi gerekmektedir.

İlk aşamada 29 çalışma elde edilmiş ve bu çalışmalar yukarıda belirtilen kıstaslar dahilinde elemeye tabi tutulmuştur. En sonunda 3 adet tez ve 6 adet makale olmak üzere toplamda (k) 9 adet çalışma ve (N) 3208 adet örneklem elde edilmiştir. Meta analizde korelasyon analizi yapabilmek için çalışma sayısının 5'ten az olmaması veya örneklem sayısının 1000'in üzerinde olması gerekmektedir (Okan, 2024: 201). Bu sebeple elde edilen veriler bu analizi uygulamak için yeterlidir. Elde edilen verilere Jamovi programında meta analiz uygulanmıştır. Çalışmaya dahil edilen veriler Tablo 1'deki gibi aktarılmıştır.

Tablo 1: Çalışma Verileri

Yazar	Çalışma	N	r
Recepoglu (2022)	Tez	543	0.861
Sarıçimen (2022)	Tez	182	0.762
Başar ve Baydeniz (2022)	Makale	394	0.888
Karabıyık (2021)	Makale	400	0.577
Pamukçu ve Gündoğdu (2021)	Makale	538	0.685
Yangınlar ve Tuna (2020)	Makale	260	0.303
Kırcova vd.(2020)	Makale	277	0.797
Pehlivan (2020)	Tez	230	0.712
Öcel ve Şen (2020)	Makale	384	0.719

Analiz ve Bulgular

Çalışma verileri meta analiz yöntemi ile incelenmiş ve verilere ilk başta yanlılık analizi uygulanmıştır. Yanlılık analizi sonrasında Heterojenlik testi ve son olarak heterojenlik testi sonucuna göre karar verilen rastgele etki modellemesi uygulanmıştır. Yanlılık analizi için Tablo 2'ye bakıldığında iki testin uygulandığını ve ayrıca çalışma verilerinin yanlılık içermesi için daha kaç adet örnekleme ihtiyaç olduğu (Fail-Safe-N) görülmektedir.

Tablo 2: Yanlılık Analizi

Test Adı	Değer	p
Fail-Safe N	9234.000	< .001
Begg and Mazumdar Rank Correlation	-0.056	0.919
Egger's Regression	-0.659	0.510
Trim and Fill Number of Studies	0.000	

Tablo 2 incelendiğinde çalışma verilerinin yanlılık içerebilmesi için (Fail-Safe-N) 9234 adet daha örnekleme ihtiyaç olduğu görülmektedir. Diğer yanlılık testleri ise Begg and Mazumdar Rank Correlation ile Egger's Regression testleridir. Bu iki testte de p değerleri 0.05'ten büyük olması gerekmektedir (Okan, 2022; Sarier, 2024). Tablo 2 incelendiğinde iki test sonucunun p değerleri 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuç ile çalışma verilerinin yanlılık içermediği söylenebilir. Yanlılık analizi sonrası veriler heterojenlik testine tabi tutulmuş ve sonuçlar Tablo 3'te aktarılmıştır.

Tablo 3: Heterojenlik Testi

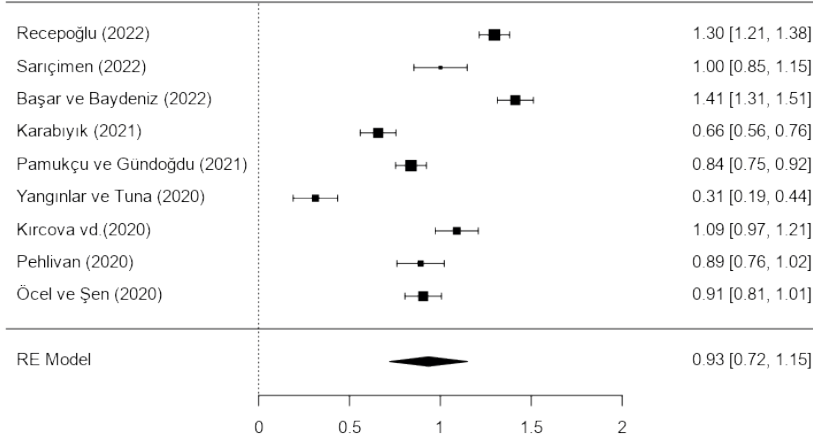
Tau	Tau ²	I ²	H ²	R ²	df	Q	p
0.324	0.105(SE=0.0541)	97.34%	37.556		8.000	300.274	<.001

Tablo 3 incelendiğinde çalışma verilerinin heterojenlik barındırıp barındırmadığını anlamak için I² ile Q değerlerine bakılır. Verilerin heterojenlik içerip içermediğine bakılmasının sebebini Higgins vd. (2009) uygulanacak olan modeli belirlemek olduğunu ifade etmiştir. Eğer heterojenlik varsa rastgele etki modeli heterojenlik yoksa sabit etki modeli uygulanır. I² değerine bakıldığında 97.34 olduğu ve bununla verilerin %97'nin üzerinde bir heterojenlik barındırdığı anlamı taşıdığı söylenebilir. Verilerin heterojenlik barındırdığını anlamının bir diğer yolu da Q değeridir. Q değeri x² serbestlik derecesine göre barındırdığı değerden daha büyük olması gerekmektedir. Bu sebeple Q değerinin 300.274 olduğu ve x²'nin 8 serbestlik derecesi ve 0.05 anlamlılık düzeyindeki karşılığının ise 15.51 olduğu bilindiğine göre Q'nun sahip olduğu değer daha büyük olması verilerin heterojenlik içerdiğini ifade eden ikini kanıttır. Çalışma verilerine uygulanan rastgele etki modellemesi sonuçları Tablo 4'teki gibi ve verilerin orman grafiği Şekil 1'deki gibi aktarılmıştır.

Tablo 4: Rastgele Etki Modellemesi

	Estimate	se	Z	P	CI Lower Bound	CI Upper Bound
Intercept	0.935	0.110	8.53	<.001	0.720	1.150

Şekil 1: Orman Grafiği

Tablo 4 ve Şekil 1 incelendiğinde verilerin rastgele etki modellemesi sonucu 0.720 ile 1.150 arasında dağılım sergilediği görülmektedir. Ayrıca rastgele etki modellemesi sonucunda göre Güvenirlilik ile Sadakat değişkenleri arasındaki ilişkiyi gösteren Etki Büyüklüğü (ES) değerinin de 0.935 olduğu görülmektedir. Etki Büyüklüğü (ES) değerini Gedik ve Üstüner (2017) şu şekilde açıklamıştır;

- ES 0.50'ye kadar olduğunda ilişki zayıf,
- ES 0.50 ile 0.80 arasında olduğunda ilişki güçlü,
- ES 0.80'den fazla ise ilişkinin çok güçlü olduğunu ifade etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, sadakat ile güvenirlilik arasındaki ilişkiyi belirleyip literatüre ortak bir kanı oluşturabilmek adına yapılmıştır. İlk olarak çalışma verileri 3 yıllık bir süreç baz alınarak elde edilmiş ve elde edilen verilere sırasıyla yanlılık, heterojenlik analizleri ve rastgele etki modellemesi uygulanmıştır. Veriler yanlılık analizi ile yanlılık içermediği anlaşıncaya veriler heterojenlik analizi uygulanmış ve veriler heterojenlik sergilediği görülmüştür. heterojenlik sergileyene verilere rastgele etki modellemesi uygulanmış ve Etki Büyüklüğü (ES) 0.935 olarak elde edilmiştir. Bu sonuç sadakat ile güvenirlilik arasında çok büyük bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda müşterinin işletmeye yönelik sadakat oluşturabilmesi için kullanacağı hizmetin ya da

ürünün güvenilir olmasına önem verdiği anlaşılmaktadır. Güvenirlik ile sadakat arasında pozitif ve anlamlı yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Yani güvenilirlik artıkça sadakat artarken güvenilirlik azaldıkça aynı orantıda da sadakat azalacaktır. Bu sebeple işletmelere yapılacak öneri güvenilirlik konusuna gereken önemi vermesi, diğer bir ifade ile ürün ya da hizmet ortaya koyarken müşterinin beklentilerini tam anlamı ile karşılaması gerektiğine önem vermeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Acikgoz, F., & Stylos, N. (2023). Blockchain technology in tourism and hospitality industry. 1st Edition, London, Routledge. 174.
- Altay, B., & Darıcan, M. (2021). *Asimetrik bilginin örgüte güven, müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerine etkisinin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi*. Journal of Academic Studies, 23(2), 145–162. <https://doi.org/10.46384/jas.2021.12>
- Anderson, M. (2025). Building Trust Through Reliability: A Qualitative Approach to Understanding Customer Loyalty. *Preprint, 08 January*, 1-16.
- Başar, B., & Baydeniz, E. (2022). Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olan Türk Kahvesi Örneği. *Tourism and Recreation*, 4(1), 1-12.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2011). *Introduction to meta-analysis*. Wiley.
- Çelikkol, Ö. (2022). *Marka güveni ve hizmet kolaylığının müşteri sadakati üzerindeki etkisi: Yapay zekâ tabanlı mobil uygulamalar bağlamında inceleme*. International Journal of Management Studies, 14(1), 55–72.
- Çifci, S., & Köksal, M. H. (2016). *Müşteri sadakati ve marka değeri ilişkisi üzerine bir araştırma*. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 19(1), 45–63.
- Demir, S., & Şahin, G. (2025). *Güzellik salonlarında iletişim kalitesi, müşteri memnuniyeti ve sadakat ilişkisi*. Journal of Service and Interaction, 7(1), 32–49.
- Doğan, S. & Karataş, A. (2012). Örgütlerde Sosyal Sorumluluk Bilinci ve Güven Ortamının Oluşturulmasında Etiğin Önemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26, 1, 93-109.
- Gedik, A., & Üstüner, M. (2017). Eğitim Örgütlerinde Örgütsel Bağlılık ve İş Doyumu İlişkisi: Bir Meta Analiz. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 41-57.
- Higgins, J., Simon, T. G., & David, S. J. (2009). A Re-Evaluation of Random-Effects Meta-Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society*, 137-159.
- Karabıyık, B. K. (2021). E-Ticaret Pazaryerlerine Yönelik Müşteri E-Sadakati: E-Güven ve E-Memnuniyetin Rolü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 967-1000.
- Kırcova, İ., Köse, Ş. G., & Özer, E. (2020). Şehirde Yolculuk: Algılanan Hizmet Kalitesi, Kurum İmajı, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisinde Şehir Hatları Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(28), 79-100.
- Mellens, M., Dekimpe, M.G. & Steenkamp, J.-B.E.B. (1996), A review of brand-loyalty measures in marketing, *Tijdschrift voor Economie en Management*, 41(4), 507-33
- O'Malley, L. (1998). Can loyalty schemes really build loyalty?, *Marketing Intelligence & Planning*, 16 (1): 47–55. <https://doi.org/10.1108/02634509810199535>

- Okan, S. (2022). Bir Meta Analiz: Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti. N. Sezer, & H. Çiftçi içinde, *A'dan Z'ye İletişim Çalışmaları-5* (s. 649-680). Ankara: Iksad.
- Okan, S. (2024). A Meta-Analysis of Customer Satisfaction Variables in The Context of The National Summary. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 198-208.
- Öcel, Y., & Şen, N. (2020). Bireysel Banka Müşterilerinin Hizmet Kalitesi Algılarının Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 189-201.
- Özkan, Ö., & Acar, A. (2020). *Dijital pazarlama ortamında marka güveni ve sadakat ilişkisi*. International Journal of Marketing Studies, 12(3), 88–101. <https://doi.org/10.17279/ijms.2020.0005>
- Pamukçu, H., & Gündoğdu, İ. (2021). Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti ve Sadakati Üzerine Bir Çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 192-201.
- Pehlivan, S. (2020). Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi: Ankara Şehir Otelleri Uygulaması. Umut Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Thesis.
- Recepoglu, Ş. (2022). Rekreatif Etkinlikler Yürüten İşletmelerde Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati ve Müşteri Tatminine Etkisi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Thesis.
- Sarıçimen, Y. (2022). Bireysel Bankacılıkta Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişki – Türkiye Uygulaması. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Thesis.
- Sarier, Y. (2024). Öğretmenlerin Örgütsel Mutluluğunun Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(1), 222-248. [doi:https://doi.org/10.33400/kuje.1405523](https://doi.org/10.33400/kuje.1405523)
- Yangınlar, G., & Tuna, F. (2020). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaj, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi. *İşletme Araştırma Dergisi*, 12(1), 173-187.
- Yılmaz, V., & Atılgan, E. (2021). *Hizmet kalitesi, marka imajı ve sadakat ilişkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama*. Journal of Tourism & Hospitality Research, 4(2), 210–225. <https://doi.org/10.33083/joghat.2021.95>

POZİTİF BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ: KURAMSAL TEMELLER, MÜDAHALE YÖNTEMLERİ VE KLİNİK UYGULAMALAR

“ ”

Esra Gül KOÇYİĞİT¹

¹ Esra Gül KOÇYİĞİT, Dr.Öğr.Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Psikoloji Bölümü, ORCID 0000 0001 5491 8579

1. Giriş

Ruh sağlığı hizmetleri, tarihsel olarak bireylerin psikolojik rahatsızlıklarını belirlemeye, semptomları azaltmaya ve işlevselliği artırmaya yönelik müdahalelerle şekillenmiştir (Kazdin, 2000; Maddux ve Winstead, 2016). Psikoterapinin gelişimi içerisinde bu yaklaşım, özellikle davranışçı ve bilişsel kuramların etkisiyle yapılandırılmış ve kanıta dayalı modellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dobson ve Dozois, 2019; Norcross ve ark., 2011). Bu bağlamda, Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), Aaron T. Beck ve Albert Ellis'in öncülüğünde geliştirilmiş ve bilişsel süreçlerin bireyin duygusal ve davranışsal deneyimlerini şekillendirmede oynadığı rolü temel alarak psikoterapide devrim yaratmıştır (Beck, 2011; Corey, 2017; Ellis, 1994). BDT, bireyin işlevsel olmayan inançlarını, otomatik düşüncelerini ve bilişsel çarpıtmalarını tanımlayarak bunları yeniden yapılandırmayı amaçlayan kısa süreli ve yapılandırılmış bir terapi yaklaşımıdır. BDT'nin etkinliği, depresyon, anksiyete bozuklukları, obsesif-kompulsif bozukluk, travma sonrası stres bozukluğu ve birçok başka psikiyatrik durumun tedavisinde yüksek düzeyde kanıtlarla desteklenmiştir (Butler ve ark., 2006; Hofmann ve ark., 2012). Ancak zamanla bu yaklaşımın bazı sınırlılıkları da gündeme gelmiştir. Özellikle BDT'nin temel hedefinin semptomatik rahatlama olması, bireyin potansiyel gelişimi, yaşamdan aldığı doyum, yaşam anlamı ve güçlü yönlerine ilişkin daha bütüncül unsurların dışarıda bırakılması yönünde eleştiriler doğurmuştur (Hefferon ve Boniwell, 2014; Kararımak ve Siviş-Çetinkaya, 2011; Seligman ve ark., 2006). Bu eleştiriler, psikoterapi alanında yeni arayışlara ve daha kapsayıcı modellerin gelişimine zemin hazırlamıştır (Hayes, 2004; Seligman ve ark., 2006). Tam da bu noktada, 1990'lı yılların sonlarında pozitif psikoloji hareketinin yükselişi ile psikoterapi literatüründe yeni bir paradigma oluşmaya başlamıştır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Pozitif psikoloji, bireylerin yalnızca rahatsızlıklarının azaltılması değil, aynı zamanda anlamlı, tatmin edici ve psikolojik olarak zengin bir yaşam sürmeleri için gerekli olan kişisel kaynakların geliştirilmesine odaklanan bir bilim dalıdır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000; Seligman ve ark., 2006). Bu alan, umut, minnettarlık, iyimserlik, öz-yeterlik, psikolojik dayanıklılık gibi pozitif kaynakları öne çıkartarak bireyin psikolojik iyilik halini artırmayı hedeflemektedir (Hefferon ve Boniwell, 2014; Snyder ve Lopez, 2002). Pozitif psikoloji ile gelen bu yeni bakış açısı, yalnızca akademik psikoloji alanında değil, aynı zamanda terapötik uygulamalar üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır (Joseph ve Linley, 2006; Seligman ve ark., 2006). Özellikle Martin Seligman ve Tayyab Rashid'in çalışmaları sonucunda gelişen Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT), klasik BDT'nin bilişsel yeniden yapılandırma ve davranışsal müdahale ilkeleri ile pozitif psikolojinin değer ve erdem temelli yaklaşımını birleştiren yenilikçi bir psikoterapi modeli olarak ortaya çıkmıştır (Hefferon ve Boniwell, 2014; Seligman ve ark., 2006). Pozitif BDT, yalnızca

bireyin semptomlarını azaltmaya değil, aynı zamanda olumlu duyguların artırılması, yaşam anlamı kazanımı, güçlü yönlerin keşfi ve değerlerle uyumlu hedeflerin oluşturulması gibi çok boyutlu hedeflere yönelir. Pozitif BDT'nin terapötik süreci, danışanların güçlü yönlerini tanımlamaları, bu güçlü yönleri kullanarak zorluklarla baş etmeleri, umut düzeylerini artırmaları ve yaşamlarına anlam katmaları üzerine yapılandırılmıştır (Rashid, 2009). Örneğin, danışana “teşekkür mektubu” yazdırılması, güçlü yön günlüğü tutulması, yaşam değerleriyle uyumlu hedef belirlenmesi gibi müdahaleler, geleneksel BDT’de yer almayan ancak bireyin pozitif psikolojik kaynaklarını harekete geçiren özgün tekniklerdir (Rashid, 2009; Wood ve Tarrier, 2010). Bu müdahaleler, bireyin sadece bilişsel çarpıtmalarını azaltmakla kalmayıp, psikolojik dayanıklılığını ve yaşam doyumunu da artırmayı amaçlar. Araştırmalar, pozitif psikoloji temelli yaklaşımların bireyin psikolojik iyi oluş düzeyini artırmada ve uzun vadede relaps oranlarını azaltmada etkili olduğunu göstermektedir (Chaves ve ark., 2017; Sin ve Lyubomirsky, 2009). Pozitif BDT uygulamaları, depresyon ve anksiyete bozukluklarının (Sin ve Lyubomirsky, 2009) yanı sıra travma sonrası stres bozukluğu (Wood ve Tarrier, 2010), özsaygı problemleri, ergenlik dönemi uyum sorunları (Rashid, 2009; Shoshani ve Steinmetz, 2014) gibi çok çeşitli psikolojik alanlarda etkili bulunmuştur. Ayrıca bu yaklaşım, bireyin aktif katılımını teşvik ettiği için terapötik iş birliğini güçlendirmekte ve motivasyonu artırmaktadır. Bu bağlamda Pozitif BDT, psikolojik müdahalelerin yalnızca sorun çözmeye değil, aynı zamanda bireyin potansiyelini gerçekleştirmeye yönelik dönüşümsel bir araç olabileceğini savunur (Joseph ve Linley, 2006; Seligman ve ark., 2006). Klasik psikoterapi modellerinde sıkça rastlanan “normalleştirme” hedefinin ötesine geçerek, bireyin “gelişme”, “başarma” ve “anlam üretme” gibi insani yönlerini güçlendirmeyi önceler (Eryılmaz, 2017; Seligman ve ark., 2006). Terapist ile danışan arasındaki ilişki, yalnızca patolojiyi onarma işlevi taşımaz; aynı zamanda bireyin öz değerini tanıma ve yaşamını yeniden yapılandırma sürecinde bir gelişim yolculuğu sunar (Eryılmaz, 2017).

Bu derleme çalışmasının temel amacı, Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi yaklaşımının kuramsal temellerini ortaya koymak, mevcut literatürdeki klinik uygulamalarını incelemek ve bu yaklaşımın psikoterapi bilimine sunduğu katkıları değerlendirmektir. Bu çerçevede öncelikle Pozitif BDT'nin bilişsel-davranışçı kuramla ilişkisi, pozitif psikoloji ile kurduğu köprü ve kullanılan temel müdahale teknikleri ele alınacaktır. Ardından Pozitif BDT'nin depresyon, anksiyete ve travma gibi psikolojik sorunlardaki uygulamaları incelenecek, terapötik etkinliği ve sınırlılıkları değerlendirilerek alan yazında oluşan boşluklara dikkat çekilecektir.

2. BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİNİN KURAMSAL ALTYAPISI

2.1. Otomatik Düşünceler ve Bilişsel Çarpıtmalar

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), bireyin ruhsal sorunlarının temelinde işlevsel olmayan düşünce kalıplarının ve bu düşüncelerin tetiklediği duygusal ve davranışsal tepkilerin yattığını savunur (Beck, 2014; Tutku-Tabur ve Türkçapar, 2023). Bu modelin merkezinde yer alan kavramlardan biri, *otomatik düşünceler*dir. Otomatik düşünceler, bireyin karşılaştığı durumlara verdiği, hızlı, refleksif ve genellikle farkında olmadan oluşan düşünceler olup çoğu zaman gerçeği çarpıtan ve duygusal sıkıntılara neden olan ifadelerdir (Beck, 1976; Tutar ve Koydemir, 2019). Bu düşünceler, bireyin temel inançları ve şemaları ile ilişkilidir ve sıklıkla “ben yetersizim”, “kimse bana güvenemez”, “başarısız olacağım” gibi olumsuz içerikler barındırır. Bu bağlamda, *bilişsel çarpıtmalar* terimi, bireyin gerçekliği sistematik olarak hatalı biçimde algıladığı düşünce hatalarını tanımlar (Kararırmak ve Siviş, 2008; Tutar ve Koydemir, 2019). Beck (1995) ve Burns (2004), bu çarpıtmalara örnek olarak “zihinsel filtreleme” (sadece olumsuz olanı görme), “aşırı genelleme” (bir olaydan genel kural çıkarma), “felaketleştirme” (olumsuz olayların en kötü şekilde sonuçlanacağına inanma), “kişiselleştirme” (kendini hatalı olayların merkezi olarak görme) gibi yaygın örnekler vermiştir. Bu çarpıtmalar bireyin duygusal deneyimini etkileyerek davranışsal kaçınma, işlev kaybı ve psikolojik acıyı sürdüren bir döngü yaratır (Türkçapar, 2012). Bu doğrultuda BDT, bireyin bilişsel çarpıtmalarını tanımasını, bunların doğruluğunu sorgulamasını ve işlevsel düşüncelerle yer değiştirmesini hedefleyen tekniklerle yapılandırılmıştır (Dobson ve Dozois, 2019).

2.2. Davranışsal Teknikler: Maruz Bırakma, Pekiştirme, Davranışsal Deneyler

BDT yalnızca bilişsel müdahalelere değil, davranışsal stratejilere de yoğun biçimde yer verir. Bu yönüyle, davranışçı terapilerden köken alır ve öğrenme kuramlarının ilkelerine dayanır (Beck, 2014; Özcan ve Çelik, 2017; Wolpe, 1958). Bilişsel süreçlerle birlikte bireyin davranışlarının da değişime açık olduğu kabul edilir.

Maruz bırakma (exposure) tekniği, özellikle fobiler, travma sonrası stres bozukluğu ve obsesif-kompulsif bozukluk gibi kaygı temelli sorunlarda etkili biçimde kullanılır (Beck, 2014; Corey, 2015; Efe ve Türkçapar, 2013). Bu teknikte, birey kademeli veya yoğun biçimde korktuğu uyaranla yüzleştirilir ve böylece öğrenilmiş kaçınma tepkisinin ortadan kaldırılması hedeflenir (Abramowitz, 2006; Foa ve ark., 2007). Maruz bırakma, bireyin tehdit algısını yeniden yapılandırmasına ve kaçınma davranışlarını azaltmasına yardımcı olur.

Pekiştirme ilkesi ise özellikle davranışın sıklığını artırmak amacıyla kullanılır. Olumlu pekiştirme ile bireyin istenen davranışı göstermesi ödüllendirilir; böylece davranışın tekrarlanması teşvik edilir (Kazdin, 2017). Bu strateji, özellikle çocuk ve ergen terapilerinde davranışsal sorunların müdahalesinde sıkça uygulanır.

Davranışsal deneyler, bireyin işlevsel olmayan düşüncelerini gerçek yaşamda test etmesine imkân tanıyan tekniklerdir (Duy, 2003). Danışanın inançlarını sorgulamasına ve alternatif bilişsel çerçeveler geliştirmesine olanak tanır (Corey, 2015). Örneğin “Eğer konuşursam herkes beni yargılar” düşüncesi olan birey, sosyal ortamda konuşmaya teşvik edilir ve sonucunda algısal hatasını gözlemleyerek bu çarpıtmadan uzaklaşabilir (Bennett-Levy ve ark., 2004). Davranışsal müdahaleler, BDT’nin yalnızca teorik değil, aynı zamanda deneyimsel bir terapi modeli olmasını sağlar. Birey sadece düşünsel düzeyde değil, aynı zamanda davranış düzeyinde de değişim yaşar; bu da kalıcı terapötik kazançlara olanak tanır (Köroğlu, 2021).

2.3. Beck’in Üçlü Negatif Şeması (Cognitive Triad)

BDT’nin temel kuramsal bileşenlerinden biri olan *kognitif triad* (üçlü bilişsel şema), depresyonun yapısını açıklamada önemli bir modeldir. Aaron Beck (1976), depresif bireylerin dünyaya, kendilerine ve geleceğe dair sistematik olarak olumsuz şemalara sahip olduklarını ileri sürmüştür. Bu üçlü yapı şu şekilde açıklanır:

- **Kendilik Şeması:** “Ben yetersizim”, “Sevilecek biri değilim.”
- **Dünya Şeması:** “İnsanlar adaletsizdir”, “Hayat tehlikelidir.”
- **Gelecek Şeması:** “Hiçbir şey düzelmeyecek”, “Geleceğim karanlık.”

Bu üçlü olumsuz inanç yapısı, bireyin yaşadığı olaylara karşı tutumunu şekillendirerek hem duygusal çöküntüye hem de işlev kaybına yol açar (Beck ve Bredemeier, 2016). Depresif döngü, bu olumsuz şemaların hem düşünce hem davranış düzeyinde kendini tekrar etmesiyle sürer (Beck, 1979). BDT’de hedef, bu şemaların fark edilmesi, işlevsel biçimde yeniden yapılandırılması ve bireyin kendilik algısını güçlendirmesidir (Beck, 2014). Üçlü negatif şema, yalnızca depresyon değil, birçok psikopatolojide bilişsel yapının nasıl şekillendiğini anlamaya da katkı sağlar (Everaert ve ark., 2017). Bu model, pozitif BDT’ye de doğrudan temel teşkil eder; çünkü pozitif BDT, bu olumsuz şemaların yalnızca düzeltilmesiyle yetinmeyip, yerine olumlu ve destekleyici inanç sistemlerinin inşasını da hedefler (Furchtlehner ve ark., 2024).

3. POZİTİF PSİKOLOJİNİN KURAMSAL İLKELERİ

Pozitif psikoloji, bireylerin yalnızca psikopatolojiden arınmış bir yaşam sürmesini değil; güçlü yanlarını geliştirerek daha doyumlu, anlamlı ve üretken bir yaşam biçimi benimsemelerini amaçlayan bir disiplindir (Erhan, 2021; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000 tarafından tanımlanan bu yaklaşım, psikolojinin yalnızca hastalıkları tedavi etmekle kalmayıp, bireylerin iyi oluş halini artırmaya da hizmet etmesi gerektiği görüşünü benimser. Pozitif psikolojinin temel ilkeleri arasında psikolojik iyi oluş, güçlü yönler, öz-yeterlik, umut, anlam, minnettarlık ve dayanıklılık gibi pozitif psikolojik kaynaklar yer alır. Bu kavramlar, Pozitif BDT'nin kuramsal temelini oluşturarak terapötik sürecin çerçevesini belirler.

3.1. Psikolojik İyi Oluş ve PERMA Modeli

Pozitif psikolojinin en temel yapıtaşlarından biri, Martin Seligman'ın (2011) geliştirdiği PERMA Modelidir. Bu model, bireyin psikolojik iyi oluşunu beş temel bileşenle açıklar:

- Positive Emotions (Olumlu Duygular): Neşe, minnettarlık, umut gibi duygular.
- Engagement (Katılım): Bireyin anlamlı aktivitelerde “akış” yaşayarak var olması (flow).
- Relationships (İlişkiler): Güçlü, destekleyici sosyal bağlar.
- Meaning (Anlam): Yaşamın değerli bir amaca hizmet ettiği hissi.
- Accomplishment (Başarı): Bireyin hedeflerine ulaşması, ilerleme ve etkinlik hissi (Bannink ve Geschwind, 2025).

Bu model, psikolojik iyi oluşun yalnızca olumlu duygularla sınırlı olmadığını, çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu savunur. PERMA bileşenlerinin her biri, terapi sürecinde bireyin yaşam doyumunu ve dayanıklılığını artırmak için kullanılabilir (Seligman, 2011). Özellikle Pozitif BDT'de, bu bileşenler yapılandırılmış egzersizler ve bilişsel müdahaleler yoluyla desteklenmektedir.

3.2. Güçlü Yönler, Öz-Yeterlik, Anlam ve Amaç

Pozitif psikolojinin kuramsal temelinde, bireyin patolojik yönlerinden çok güçlü yönlerine odaklanması gerektiği görüşü yatar. Peterson ve Seligman (2004) tarafından geliştirilen VIA Sınıflandırması (Values in Action), 24 karakter gücünü altı erdem altında toplamıştır. Bu güçlü yönler (örneğin: merhamet, adalet, dürüstlük, mizah, sevgi, öğrenme isteği), bireyin potansiyel gelişimini destekleyen kişisel kaynaklar olarak değerlendirilir (Niemiec, 2013). Pozitif BDT, danışanların bu yönlerini fark etmeleri ve

işlevsel biçimde yaşamlarına entegre etmeleri için çeşitli müdahaleler önerir (Rashid, 2009).

Öz-yeterlik (self-efficacy), Bandura (1997) tarafından bireyin belirli bir görevi başarma kapasitesine ilişkin inancı olarak tanımlanmıştır. Yüksek öz-yeterlik düzeyine sahip bireyler, zorluklar karşısında daha dirençli, hedef odaklı ve çözüm üretmeye yatkındır (Wang ve ark., 2024). Pozitif psikolojik müdahaleler, bireyin başarı deneyimlerini pekiştirerek öz-yeterliğini artırmayı hedefler (Abu Omar ve ark., 2024). Pozitif BDT, danışanın kendine dair olumlu inançlarını yeniden yapılandırarak bu kapasiteyi geliştirir (Soleimani-Delfared ve ark., 2024).

Yaşamda anlam ve amaç duygusu, pozitif psikolojinin en derin varoluşsal boyutlarından biridir. Viktor Frankl (1963), anlam arayışının insanın temel motivasyon kaynağı olduğunu savunmuş; anlamın yokluğunda varoluşsal boşluk, anlamsızlık ve psikolojik çöküntünün gelişebileceğini ifade etmiştir. Seligman (2011) da anlamın, bireyin kendini aşan bir amaca katkı sağladığı hissiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Pozitif BDT, danışanın yaşam hikayesindeki anlamlı yönleri ortaya çıkarmasına, değerleriyle uyumlu hedefler belirlemesine ve bu doğrultuda ilerlemesine yardımcı olur (Soleimani-Delfared ve ark., 2024).

3.3. Umut Teorisi (Snyder), Minnettarlık ve Psikolojik Dayanıklılık

Umut, pozitif psikolojinin temel yapı taşlarından biri olarak hem duygusal hem de bilişsel düzeyde bireyin psikolojik işlevselliğini destekleyen güçlü bir içsel kaynaktır (Corrigan ve Schutte, 2023). Snyder (2002), umut kavramını iki temel bileşen üzerinden tanımlamaktadır: hedefe yönelik enerji (goal-directed energy) ve alternatif yollar üretme kapasitesi (pathways thinking). Bu yaklaşım, bireyin geleceğe yönelik planlar yapabilmesini, karşılaştığı engeller karşısında alternatif çözümler geliştirebilmesini ve çözüm odaklı düşünmesini temel alır (Colla ve ark., 2022). Araştırmalar, umut düzeyi yüksek bireylerin yaşamda karşılaştıkları zorluklarla daha etkili bir biçimde başa çıkabildiklerini ortaya koymaktadır (Tong ve ark., 2021). Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) çerçevesinde umut, bilişsel yeniden yapılandırma teknikleri ve bireyin güçlü yönlerine odaklanan uygulamalar aracılığıyla sistematik biçimde desteklenmektedir (Soleimani-Delfared ve ark., 2023). Danışanın işlevsel olmayan düşünce kalıplarına yönelik müdahalelerle birlikte hedef belirleme, alternatif yollar oluşturma (pathways thinking) ve değişim motivasyonunu artırma (agency thinking) süreçleri terapötik sürece dahil edilmektedir (Deng ve ark., 2025). Bu yapılandırılmış müdahaleler sonucunda umut düzeyinde artış sağlanmakta; bu artış, bireyin semptomlarla baş etme becerilerini ve genel psikolojik dayanıklılığını güçlendirmektedir (Corrigan ve Schutte, 2023; Gallagher ve ark., 2020). Terapi sürecinde inşa edilen

umut, bireyin olumlu beklentiler geliştirmesine, amaçlarına kararlılıkla yönelmesine ve içsel dayanıklılığını artırmasına katkı sağlamaktadır (Gallagher ve ark., 2020). Son dönem literatürü, umudun bireyin gelecek odaklı düşünme kapasitesi ve yaşam doyumu üzerinde pozitif etkiler yarattığını da desteklemektedir (Colla ve ark., 2022).

Minnettarlık, bireyin sahip olduğu değerleri ve yaşamındaki olumlu deneyimleri bilinçli bir farkındalıkla takdir etmesini içeren güçlü bir pozitif duygu biçiminde tanımlanmaktadır. Pozitif psikoloji alanında yapılan güncel araştırmalar, minnettarlığın olumlu duyguları artırma, öznel iyi oluş düzeyini yükseltme ve yaşam doyumunu güçlendirme gibi işlevlerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Bohlmeijer ve ark., 2021). Hem nitel hem de nicel çalışmalar, düzenli olarak şükran pratiği yapan bireylerin stresle başa çıkma becerilerinde belirgin iyileşmeler yaşadığını; ayrıca kişilerarası ilişkilerde daha fazla yakınlık ve empati geliştirdiklerini göstermektedir. Örneğin, iki haftalık bir minnettarlık günlüğü çalışmasının, okul öncesi çocuklara sahip ebeveynlerde stres düzeyini anlamlı şekilde azalttığı ve psikolojik iyi oluşu artırdığı bulunmuştur (Toprak ve Sarı, 2023). Benzer şekilde, sağlık çalışanlarıyla yürütülen bir çalışmada, 21 gün boyunca sürdürülen şükran pratiğinin iş stresi ve tükenmişlik düzeylerini düşürdüğü rapor edilmiştir (Tully ve ark., 2023). Terapötik süreçte ise, özellikle Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT) kapsamında uygulanan “şükran günlüğü tutma” ve “teşekkür mektubu yazma” gibi yapılandırılmış egzersizler aracılığıyla minnettarlık duygusu bilinçli biçimde geliştirilmekte; bu sayede danışanın hem olumlu benlik algısı hem de psikolojik esnekliği desteklenmektedir (Emmons ve McCullough, 2003; Lefdhahl-Davis ve ark., 2021; Seligman ve ark., 2005).

Psikolojik dayanıklılık (resilience) ise bireyin stres, travma ya da yaşamda karşılaşılan güçlükler karşısında uyum sağlama, toparlanma ve işlevselliğini sürdürebilme kapasitesine işaret etmektedir (Masten, 2021). Pozitif psikoloji kuramı, dayanıklılığı doğuştan gelen sabit bir özellikten ziyade geliştirilebilir bir kişisel yetkinlik olarak değerlendirmektedir (Masten, 2021; Seligman, 2011). Bu doğrultuda, Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT) uygulamaları, danışanın karşılaştığı güçlükleri yalnızca travmatik deneyimler olarak değil, aynı zamanda psikolojik büyüme ve anlam inşası için fırsatlar olarak değerlendirmesini teşvik eder. Bu yaklaşım, bireyin içsel kaynaklarını fark ederek yeniden yapılandırmasını ve zorluklara karşı daha esnek ve umutlu bir bakış açısı geliştirmesini hedeflemektedir (Bannink, 2021).

4. POZİTİF BİLİŞSEL DAVRANIŞCI TERAPİNİN (BDT) KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT), klasik BDT'nin kuramsal temellerini koruyarak (Bannink ve Geschwind, 2025) pozitif psikoloji ilkelerini terapötik sürece entegre eden yenilikçi bir psikoterapi yaklaşımıdır (Topçu ve Dinç, 2024). Bu model, psikolojik müdahale sürecinde yalnızca semptomları azaltmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bireyin psikolojik dayanıklılığını, öz-yeterliliğini, umut düzeyini ve yaşam doyumunu artırmayı hedefler (Bannink, 2021). Klasik BDT'nin semptom odaklı yapısından farklı olarak Pozitif BDT, bireyin güçlü yönlerini keşfetmesini, değerleri doğrultusunda hareket etmesini ve iyi oluş halini (well-being) geliştirmesini terapötik sürecin ayrılmaz bir parçası olarak ele alır (Wood ve Tarrier, 2010). Pozitif BDT'nin temel bileşenleri arasında şükran günlüğü tutma, güçlü yönlerin farkına varma, teşekkür mektubu yazma ve değer temelli hedef belirleme gibi yapılandırılmış pozitif psikoloji müdahaleleri yer almaktadır (Villani ve ark., 2016). Bu yaklaşım, sadece psikolojik rahatsızlıkları azaltmakla kalmaz; aynı zamanda bireyin yaşamındaki anlamı, olumlu duyguları ve sosyal bağlılığı da güçlendirir.

4.1. Klasik BDT ile Farkları

Klasik BDT, temelde psikopatolojilerin sürmesinde etkili olan işlevsel olmayan bilişsel süreçlerin tanımlanması ve yeniden yapılandırılması üzerine kurulmuştur (Beck, 1976). Terapötik süreç, bilişsel çarpıtmaların tanımlanması, otomatik düşüncelerin sorgulanması ve daha işlevsel düşünce örüntülerinin geliştirilmesi üzerine yapılır. Bu model, semptomların azalması ile bireyin işlevselliğinin artmasını hedefler. Ancak klasik BDT'de, bireyin güçlü yönleri, olumlu duygusal kaynakları ve yaşam anlamı gibi pozitif psikolojik faktörlere genellikle ikincil düzeyde yer verilir (Beck, 2011; Dobson ve Dozois, 2019). Pozitif BDT ise bu sınırlılığı ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, bireyin güçlü yönlerini fark etmesini, olumlu duygularını artırmasını ve yaşama dair umut ve anlam geliştirmesini terapötik sürecin merkezine alır (Rashid, 2009). Böylece terapinin amacı yalnızca “semptomsuzluk” değil, aynı zamanda “iyi olma hali” olarak tanımlanır. Pozitif BDT, klasik BDT'nin müdahale tekniklerini (örneğin bilişsel yeniden yapılandırma, davranışsal deneyler) koruyarak bunları pozitif psikolojiye ait stratejilerle bütünleştirir. Bu bütünleşme, özellikle duygusal iyilik hali, güçlü yönlerin kullanımı ve pozitif hedef belirleme gibi alanlarda klinik müdahaleyi derinleştirir (Bannink, 2021).

4.2. Terapide Semptomdan İyilik Haline Geçiş

Pozitif BDT, terapötik süreci yalnızca bireyin ruhsal acılarından arındırılmasıyla sınırlı görmemekte; aynı zamanda bireyin psikolojik büyümesini destekleyecek araçlar sunmaktadır. Klasik psikoterapilerde sıklıkla gözlenen “sıfır noktasına” dönme hedefi (semptomun ortadan kalkması), Pozitif BDT’de yerini bireyin “potansiyelinin inşası” hedefiyle yer değiştirir (Seligman, 2011). Bu dönüşüm, terapide uygulanan tekniklerde de kendini gösterir: Örneğin, yalnızca olumsuz düşüncelerin değiştirilmesine değil, aynı zamanda olumlu iç konuşmaların teşvik edilmesine ve yaşam değerlerinin yapılandırılmasına da odaklanılır. Bu geçiş aynı zamanda danışan-terapist ilişkisinin niteliğini de dönüştürür. Danışan yalnızca yardım alan değil, kendi yaşamında değer ve anlam inşa eden aktif bir katılımcı hâline gelir. Pozitif BDT’de umut, minnettarlık, anlam, psikolojik dayanıklılık ve başarı gibi olumlu temalar, terapi sürecinde düzenli olarak ele alınır ve bireyin iyi oluşunun güçlenmesine katkı sağlar (Rashid ve Anjum, 2008; Wood ve Tarrier, 2010). Bu bağlamda, Pozitif BDT, hastalık merkezli modelden sağlık merkezli modele geçişi temsil eder. Psikolojik sağlığı yalnızca semptom yokluğu olarak değil, aynı zamanda olumlu psikolojik işlevselliğin varlığı olarak tanımlar.

5. POZİTİF BDT MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi, klasik BDT tekniklerini korurken, pozitif psikoloji temelli müdahaleleri de sürece dahil eder. Amaç; bireyin psikolojik esnekliğini, öz-yeterliğini ve yaşam doyumunu artırarak, sadece semptomları azaltmak değil, aynı zamanda iyi oluşu da desteklemektir. En sık kullanılan yöntemler arasında olumlu duyguların güçlendirilmesine ve kişisel güçlü yönlerin farkına varılmasına yönelik uygulamalar yer alır (Bannink, 2017). Aşağıda, Pozitif BDT kapsamında sıkça uygulanan temel müdahale yöntemleri özetlenmektedir.

5.1. Güçlü Yönlerin Keşfi ve Kullanımı

Pozitif BDT’nin temel bileşenlerinden biri, bireyin güçlü yönlerinin tanımlanması ve bu yönlerin gündelik yaşamda aktif olarak kullanılmasının teşvik edilmesidir. Bu yaklaşım, bireyin yalnızca sorunlarına değil, aynı zamanda sahip olduğu kişisel kaynaklara da odaklanarak psikoterapiyi daha bütüncül bir yapıya kavuşturur (Seligman, 2011).

5.1.1.VIA (Values in Action) Envanteri

Bireylerin kişisel güçlü yönlerinin sistematik olarak belirlenmesi amacıyla Peterson ve Seligman (2004) tarafından geliştirilen VIA (Values in Action) Karakter Güçleri Envanteri, pozitif psikoloji alanında sıkça

kullanılan bir değerlendirme aracıdır. Bu envanter, karakter güçlerini altı temel erdem çatısı altında sınıflandırır: bilgelik, cesaret, insaniyet, adalet, ölçülülük ve transandans. Her bir erdem, bireyin değerli ve anlamlı bir yaşam sürmesini destekleyen toplam 24 karakter gücüyle temsil edilir (Peterson ve Seligman, 2004; VIA Institute on Character, 2025). VIA Envanteri, bireylerin çevrimiçi olarak kendilerini değerlendirmelerine olanak tanıyan, geçerliliği ve güvenilirliği yüksek bir ölçüm aracıdır. Terapötik süreçte, envanter sonuçları bireyin kişisel güçlü yönlerini belirlemek ve bu yönleri terapi hedefleriyle ilişkilendirmek amacıyla kullanılır (Dubreuil ve ark., 2014). Örneğin, bir danışanın “öğrenme sevgisi”, “azim” ve “yardımseverlik” gibi karakter güçleri ön plana çıkıyorsa, bu özellikler onun işlevsel davranış örüntüleriyle eşleştirilerek, bu yönlerin günlük yaşamda daha sık ve bilinçli şekilde kullanılması desteklenir.

5.1.2. Danışanın Güçlü Yönleriyle Hedef Belirleme

Pozitif BDT’de danışanın güçlü yönleri yalnızca tanımlanmakla kalmaz; aynı zamanda terapi hedeflerinin belirlenmesinde ve müdahale stratejilerinin seçilmesinde aktif rol oynar. Danışanlar, geçmiş başarı deneyimleri üzerinden güçlü yönlerini nasıl kullandıklarını fark eder ve gelecekteki hedeflerini bu yönlerle uyumlu şekilde yapılandırır (Rashid ve Anjum, 2008). Bu yaklaşım, yalnızca olumsuz inançları değiştirmeyi değil, aynı zamanda bireyin olumlu benlik algısını pekiştirmeyi de amaçlar. Birey, kendisini sadece “sorunlu” değil; aynı zamanda “değerli” ve “etkili” olarak algılamaya başlar. Bu da terapötik değişimi kalıcı hâle getiren önemli bir psikolojik zemindir (Niemic, 2018).

5.1.3. Minnettarlık ve Takdir Egzersizleri

Pozitif BDT’de minnettarlık, bireyin yaşamındaki olumlu deneyimleri ve kişilerarası bağları fark etmesini destekleyen temel müdahale alanlarından biridir. Minnettarlık, yalnızca olumlu duyguları artırmakla kalmaz; aynı zamanda psikolojik esneklik, yaşam doyumu ve kişilerarası ilişkiler üzerinde de olumlu etkiler yaratır (Emmons ve McCullough, 2003; Wood ve Tarrier, 2010). Bu kapsamda en yaygın kullanılan uygulamalardan biri teşekkür mektubu egzersizidir. Danışanın, yaşamında olumlu etkiler bırakan ancak yeterince takdir edilmemiş bir kişiye duygusal bir mektup yazması istenir. Bu uygulama, kişilerarası yakınlık hissini ve olumlu benlik algısını güçlendirmektedir (Kardaş ve Yalçın, 2018; Seligman ve ark., 2005). Mektubun iletilmesi opsiyoneldir; yazılması dahi olumlu duyguların tetiklenmesini sağlayabilir. Bir diğer etkili yöntem olan şükran günlüğü, bireyin her gün ya da haftalık olarak minnet duyduğu üç şeyi yazdığı yapılandırılmış bir uygulamadır. Bu teknik, danışanın dikkatini olumlu yaşantılara yönlterek bilişsel çarpıtmaların etkisini azaltmakta ve iç konuşmalar üzerinde

düzenleyici rol oynamaktadır (Lyubomirsky, 2022). Araştırmalar, bu tür egzersizlerin yaşam doyumunu artırdığını ve depresif belirtileri azalttığını göstermektedir (Emmons ve McCullough, 2003). Minnettarlık temelli bu müdahaleler, Pozitif BDT'nin yalnızca semptomları azaltmayı değil, aynı zamanda bireyin olumlu psikolojik kaynaklarını güçlendirmeyi amaçlayan bütüncül yaklaşımını yansıtmaktadır.

5.2. Umudu ve Anlamı Güçlendirme

Pozitif BDT'de yalnızca geçmiş yaşantılarla değil, aynı zamanda bireyin geleceğe dair inançları ve motivasyon kaynaklarıyla çalışmak da terapötik sürecin merkezindedir. Bu bağlamda umut ve yaşam amacı hem bilişsel hem de varoluşsal düzeyde psikolojik iyi oluşun temel bileşenleri olarak ele alınmaktadır (Çizel ve Aşkun, 2023; Frankl, 1963; Snyder, 2002).

Umut odaklı müdahaleler, özellikle Snyder'ın (2002) umut kuramı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Gelecek odaklı yazma egzersizi, danışanın ulaşmak istediği bir hedefi, bu hedefe ulaşmak için gerekli yolları ve sürece katkı sunacak kişisel güçlü yönleri detaylandırmasını içerir (Cheavens ve ark., 2006; Yıldız ve Dağ, 2022). Bu uygulama, bireyin çözüm odaklı düşünmesini, geleceğe dair pozitif beklentiler geliştirmesini ve değişime yönelik içsel motivasyonunu artırır. Yaşam amacı çalışmaları ise danışanın değerleriyle uyumlu bir yön duygusu geliştirmesini hedefler. Terapist, bireyin geçmişte anlamlı bulduğu olayları, ilişkilerini ve gerçekleştirmek istediği projeleri keşfetmesine rehberlik eder (Lomas ve ark., 2020; Martela ve Steger, 2016). Bu süreç, yalnızca semptomatik iyileşmeye değil, bireyin varoluşsal doyumuna katkı sunar. Pozitif BDT'de kullanılan bu tür yapılandırılmış egzersizler, bireyin psikolojik dayanıklılığını artırmakta ve terapi sürecini yalnızca bir "semptom hafifletme" alanı olmaktan çıkarak, gelişim ve anlam inşasına odaklanan bir değişim süreci hâline getirmektedir.

5.3. Pozitif Yönelimli Bilişsel Yeniden Yapılandırma

Klasik BDT'nin temelinde yer alan bilişsel yeniden yapılandırma, bireyin işlevsel olmayan düşüncelerini tanımlayıp bunları daha gerçekçi ve dengeli düşüncelerle değiştirme sürecidir (Beck, 1976). Pozitif BDT bu tekniği korumakla birlikte, müdahaleye pozitif bilişsel içerikler kazandırarak bireyin içsel kaynaklarını ön plana çıkarır.

Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi, klasik BDT'de temel bir yer tutan bilişsel yeniden yapılandırma sürecini korur; ancak bu süreci, pozitif içerikli ve kaynak odaklı temalarla zenginleştirir. Bu yaklaşım, yalnızca işlevsiz düşüncelerin değiştirilmesini değil, aynı zamanda bireyin içsel kaynaklarına dayalı daha yapıcı ve umut verici bir düşünce sistematığı geliştirmesini hedefler (Bannink, 2013).

Olumlu iç konuşma, bu sürecin temel bileşenlerinden biridir. Danışanın kendisiyle kurduğu içsel diyaloglarda sıkça görülen yargılayıcı, genelleyici ve karamsar ifadeler, benlik algısını zayıflatmakta ve psikolojik esnekliği azaltmaktadır (Wood ve Tarrier, 2010). Pozitif BDT, bu iç konuşmaları fark ettirerek, bireyin şefkatli, destekleyici ve geleceğe dönük bir üslup geliştirmesini sağlar. Örneğin, “Başaramam” düşüncesi yerine “Zorlayıcı olabilir ama gelişmek için bir fırsat” gibi yeni bakış açıları benimsenir (Demir ve Türk, 2020). Bu tür yeniden yapılandırmalar hem psikolojik dayanıklılığı artırmakta hem de danışanın öz-yeterlik inancını güçlendirmektedir (Wakelin, 2021). Ayrıca, değer temelli düşünce yerleştirme, düşünce değişimini yalnızca mantıksal düzeyde değil, bireyin kişisel anlam sistemine bağlı olarak gerçekleştirmeyi hedefler (Crego ve ark., 2022). Danışanın temel değerleri doğrultusunda geliştirilen düşünce çerçeveleri, değişimi daha kalıcı ve motive edici kılmaktadır. Örneğin, “Hatalı olmamalıyım” yerine “Hatalar gelişimin doğal bir parçasıdır” gibi yapılandırmalar, yalnızca semptom odaklı değil, bütünsel bir terapötik dönüşüm sağlar (Koçak ve Yılmaz, 2024). Bu yönüyle Pozitif BDT, bilişsel yeniden yapılandırmayı sadece patolojik inançları sorgulama düzeyinde bırakmaz; aynı zamanda bireyin yaşamına değer, umut ve kişisel anlam katan yapılarla yeniden inşa etmesini sağlar.

5.4. Değerlerle Uyumlu Yaşam Planlama

Pozitif BDT’nin önemli yönlerinden biri de danışanın kişisel değerleriyle uyumlu bir yaşam planı geliştirmesine yardımcı olmasıdır. Bu süreç, yalnızca semptomların hafiflemesiyle değil, aynı zamanda bireyin yaşam doyumunun artmasıyla da ilişkilidir (Soleimani-Delfared ve ark., 2024).

5.4.1. Hayat Çarkı, Değer Belirleme Teknikleri

Terapide sıklıkla kullanılan “Hayat Çarkı” egzersizi, bireyin yaşamındaki önemli alanları (örneğin aile, kariyer, sağlık, sosyal ilişkiler, kişisel gelişim vb.) değerlendirmesine olanak sağlar (Ammentorp ve ark., 2013). Danışan, bu alanlardaki memnuniyet düzeyini 1’den 10’a kadar bir ölçekle puanlar ve bu puanlar bir daire üzerinde birleştirilerek yaşam çarkı görselleştirilir. Ortaya çıkan şekil, bireyin yaşamındaki denge düzeyini yansıtır; çarkın düzgün ve dengeli oluşu yüksek yaşam doyumuna, dengesiz oluşu ise gelişim gereksinimlerine işaret eder (Swart, 2022). İzleyen aşamada danışan, en düşük puan verdiği alanlara odaklanarak hangi yaşam alanlarına öncelik vermek istediğini belirler. Bu doğrultuda, danışanın kişisel değerleriyle uyumlu biçimde kısa ve uzun vadeli SMART (Spesifik, Ölçülebilir, Ulaşılabilir, Gerçekçi, Zamanlı) hedefler oluşturulur (Bahrami ve ark., 2022). Son aşamada ise danışanın bu hedeflere yönelik taahhütleri kayıt altına alınır ve değişim süreci terapistin rehberliğinde yapılandırılarak

takip edilir (Ammentorp ve ark., 2013; Byrne, 2005). Değer belirleme teknikleri aracılığıyla danışan, yaşamındaki kararsızlıkları ve eksiklikleri daha net fark eder ve kişisel anlam dünyasına uygun eylem planları geliştirir.

6. KLİNİK UYGULAMALAR VE ARAŞTIRMA BULGULARI

Pozitif BDT, teorik temelleri ve müdahale yöntemleriyle yalnızca kuramsal bir yapı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda çeşitli psikolojik bozukluklar üzerinde etkili sonuçlar verdiği ampirik çalışmalarla da desteklenmektedir. Özellikle depresyon (Furchtlehner ve ark., 2024; Geschwind ve ark., 2019; Moloud ve ark., 2022; Zuo ve Zhang, 2023), anksiyete bozuklukları (Engelhardt ve ark., 2024) ve travma sonrası stres bozukluğu (Gkintoni ve ark., 2024) gibi yaygın psikopatolojilerde bu yaklaşımın klinik etkinliği giderek daha fazla araştırılmaktadır. Bu bölümde, literatürdeki güncel bulgular ışığında Pozitif BDT'nin uygulama alanları ele alınacaktır.

6.1. Pozitif BDT'nin Depresyondaki Rolü

Depresyon, bireyin duygu durumunu, düşünce biçimini ve davranışlarını olumsuz etkileyen, yaygın görülen psikolojik bozukluklardan biridir. Majör depresif bozuklukta sıklıkla karşılaşılan semptomlar arasında umutsuzluk, değersizlik, ilgi kaybı ve anlam eksikliği yer almaktadır (APA, 2022; Cui ve ark., 2024). Klasik BDT, bu bozukluğun tedavisinde en etkili yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmekle birlikte, son yıllarda Pozitif BDT'nin bu alandaki potansiyeli dikkat çekici bulunmuştur.

Pozitif psikoloji müdahaleleri (PPM), depresyon tedavisinde yalnızca semptomları azaltmakla sınırlı kalmayan; bireyin psikolojik dayanıklılığını, iyimserliğini ve öznel iyi oluş düzeyini artırmayı hedefleyen bütüncül ve güçlendirici bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda Rashid (2009) tarafından geliştirilen Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT) protokolü, bireyin güçlü yönlerini, umut duygusunu, yaşam amacını ve şükran deneyimlerini merkeze alarak yalnızca depresif semptomların azalmasına değil, aynı zamanda yaşam doyumunun artmasına katkı sağlamaktadır. Geschwind ve ark. (2020), Pozitif BDT uygulamalarının klasik BDT'ye kıyasla danışanlar tarafından daha anlamlı ve motive edici bulunduğunu, olumlu duyguların tetiklediği yukarı yönlü sarmal etkiler sayesinde iyileşme sürecinin daha güçlü yaşandığını bildirmiştir. Bu olumlu etkiler yalnızca duygulanım düzeyinde değil, bilişsel süreçlerde de kendini göstermektedir. Vázquez ve ark. (2018), pozitif psikoloji temelli müdahalelerin bireylerin olumsuz uyaranlara dikkatini azalttığını ve olumlu uyaranlara dikkatini artırdığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Asgharipoor ve ark. (2011) tarafından yürütülen karşılaştırmalı bir çalışmada, pozitif psikoterapinin mutluluk düzeyinde daha belirgin artış sağladığı, ancak depresif semptomlar üzerindeki etkisinin

klasik BDT ile benzer düzeyde kaldığı gözlemlenmiştir. Lopez-Gomez ve ark. (2017) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise klasik BDT ile bütüncül bir pozitif psikoloji müdahale programı karşılaştırılmış, BDT'nin depresif belirtiler üzerinde daha hızlı etki gösterdiği, pozitif müdahalenin ise iyi oluş düzeyini zaman içinde daha istikrarlı biçimde artırdığı saptanmıştır. Bu bulgular, depresyon tedavisinde yalnızca semptom odaklı değil, aynı zamanda iyi oluşu da destekleyen yaklaşımların önemini vurgulamaktadır. Furchtlehner ve arkadaşlarının (2024) yürüttüğü randomize kontrollü bir çalışmada, grup formatında uygulanan Pozitif Psikoterapi'nin depresyon tanısı almış bireylerde yaşam doyumu, mutluluk ve psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı gelişmeler sağladığı ve bu etkilerin altı ay boyunca sürdüğü raporlanmıştır. Müdahale sonrası elde edilen çıktılar açısından pozitif yönelimli terapötik yaklaşımlar dikkat çekici bulunmakla birlikte, takip ölçümlerinde klasik BDT ile benzer düzeyde sonuçlar elde edilmiştir. Pozitif psikoloji müdahalelerinin depresyon tedavisindeki etkilerini değerlendiren geniş ölçekli meta-analiz çalışmaları da bu bulguları desteklemektedir. Bolier ve arkadaşlarının (2013) yürüttüğü analizde, PPM'lerin hem öznel hem de psikolojik iyi oluşu artırdığı, depresif belirtileri ise azalttığı belirlenmiştir. Daha güncel bir çalışmada ise Pan ve ark. (2022), pozitif müdahalelerin kısa ve orta vadede etkili çıktılar ürettiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, alandaki tüm bulgular pozitif müdahalelerin üstünlüğüne işaret etmemektedir. White ve ark. (2019), bazı meta-analizlerde örneklem büyüklüğü yanlılığına dikkat çekerek tüm çalışmalarda PPM'lerin anlamlı fark yaratmadığını belirtmişlerdir. Lim ve Tierney'nin (2023) sistematik derlemesinde de benzer biçimde, pozitif psikoloji temelli yaklaşımların klasik psikoterapilere göre belirgin bir üstünlük sağlamadığı ve etkinliğinin sınırlı olabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca Moskowitz ve arkadaşlarının (2023) geliştirdiği mobil destekli bir pozitif müdahale programında, depresif semptomlarda kısmi iyileşmeler gözlenmiş; ancak pozitif duygular üzerindeki etkiler zayıf bulunmuştur. Genç yetişkin popülasyonlarında yürütülen çalışmalar ise daha umut verici sonuçlar sunmaktadır. Tarrats-Pons ve ark. (2023) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, 15 haftalık grup temelli bir PPM uygulamasının üniversite öğrencilerinde depresyon düzeylerini azalttığı; iyimserlik ve hedef odaklılık düzeylerini ise artırdığı gösterilmiştir.

Tüm bu bulgular ışığında, pozitif psikoloji müdahaleleri; bireyin güçlü yönlerine ve olumlu psikolojik kaynaklara odaklanan yapısıyla, depresyon tedavisinde uygulanabilir, düşük maliyetli ve etkili alternatifler sunmaktadır. Ancak müdahalelerin başarısı; uygulandığı bağlama, süresine, hedef gruba ve içerik özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle PPM'ler, geleneksel terapi yöntemlerinin yerini almak yerine, tamamlayıcı ve bütünleyici bir yaklaşımla değerlendirilmelidir.

6.2. Pozitif BDT'nin Anksiyete Bozukluklarındaki Rolü

Kaygı bozukluklarında genellikle tehdit algısında artış, kontrol ihtiyacı ve kaçınma davranışları ön plana çıkar. Bu belirtiler, bireyin işlevselliğini sınırlamakta ve tedavi sürecini zorlaştırmaktadır. Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi, klasik BDT tekniklerini temel alarak bu bilişsel ve davranışsal örüntüleri hedeflemekte; aynı zamanda bireyin umut, öz farkındalık ve güçlü yönler gibi içsel kaynaklarını geliştirmeyi de amaçlamaktadır. Pavelková ve Žákovský (2022), Pozitif BDT'nin, bilişsel yeniden yapılandırma sürecine olumlu deneyimlerin ve değer temelli hedeflerin dahil edilmesiyle daha kalıcı değişim sağladığını belirtmektedir. Bu çerçevede, danışanın yalnızca tehdit algısını dönüştürmesi değil, aynı zamanda yaşamına anlam ve hedef kazandırması da terapötik değişimin bir parçası hâline gelmektedir. Wood ve Tarrier (2010) ise Pozitif BDT'nin psikolojik dayanıklılığı artırma ve anlam üretme konusunda etkili olduğunu vurgulamaktadır. Henüz tamamlanmamış olmakla birlikte, Engelhardt ve ark. (2024) tarafından planlanan randomize kontrollü bir çalışmada, çevrimiçi grup formatında uygulanan Pozitif BDT benzeri müdahaleler ile klasik BDT'nin anksiyete tedavisindeki etkinliği karşılaştırılacaktır. Butür araştırmalar, pozitif yönelimli terapötik yaklaşımların klinik geçerliliğine yönelik önemli katkılar sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, Alibak ve Alibak (2022) tarafından yürütülen bir çalışmada, çevrimiçi ortamda uygulanan pozitif psikoterapi (PERMA modeli) ile klasik BDT'nin test kaygısını azaltma ve öz-kabullenmeyi artırma etkileri karşılaştırılmış ve her iki yaklaşımın da benzer düzeyde etkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca Zu ve arkadaşlarının (2023) yaptığı bir çalışmada, pozitif psikoloji ilkeleriyle yapılandırılmış grup terapisinin kaygı ve depresyon belirtilerini azaltmada başarılı sonuçlar verdiği rapor edilmiştir. Tüm bu bulgular, Pozitif BDT'nin anksiyete bozukluklarının tedavisinde sadece semptomları azaltmakla kalmayıp, bireyin psikolojik kaynaklarını da güçlendiren bütüncül bir müdahale modeli sunduğunu göstermektedir. Bireyin olumlu şemalar geliştirmesi, gelecek odaklı düşünme kapasitesinin artması ve içsel dayanıklılığının desteklenmesi, bu yaklaşımın terapötik etkisini güçlendiren temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

6.3. Pozitif BDT'nin Travma Sonrası Stres Bozukluğundaki (TSSB) Rolü

Travma sonrası stres bozukluğunda sadece semptom azaltımı değil, aynı zamanda bireyin travmadan sonra gelişim göstermesi (travma sonrası büyüme) hedeflenmelidir. Pozitif BDT, danışanın travmatik deneyimden çıkardığı anlamları yeniden yapılandırmasına yardımcı olur. Joseph ve Linley (2008), bu çerçevede bireyin yaşadığı olumsuzluğu geleceğe dönük anlam üretme süreciyle bütünleştirmenin, iyileşme sürecinde dönüştürücü bir rol oynayabileceğini ifade etmiştir. Pos ve Greenberg (2012) tarafından yürütülen pilot bir çalışmada, pozitif psikoloji temelli müdahalelerle desteklenen terapötik süreçlerin TSSB semptomlarını azalttığı ve yaşam doyumunu

artırdığı rapor edilmiştir. Bu sonuçlar, pozitif müdahalelerin travma sonrası yeniden yapılanma sürecine katkısını göstermektedir. Pozitif duyguların psikolojik esneklik üzerindeki rolü ise Fredrickson'un (2001) "genişlet ve inşa et" (broaden-and-build) kuramıyla açıklanabilir. Bu kurama göre pozitif duygular, bireyin bilişsel ve davranışsal repertuarını genişleterek stresle başa çıkmayı kolaylaştırır. Bu anlayış, Pozitif BDT'nin yalnızca baş etme becerilerini öğretmekle kalmayıp bireyin psikolojik kaynaklarını da geliştirdiğini destekler. Son olarak, Teismann ve ark. (2023) tarafından yapılan bir çalışmada, pozitif BDT ilkeleri temel alınarak yapılandırılan müdahalelerin hem anksiyete hem de TSSB belirtilerinde anlamlı düzeyde iyileşme sağladığı ve danışanların umut düzeyinde artış yaşadıkları belirtilmiştir. Bu bulgular, Pozitif BDT'nin bireyin olumlu şemalar geliştirmesini destekleyerek iyileşme sürecini yapılandırıcı bir şekilde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Pozitif BDT; anksiyete ve TSSB gibi psikopatolojilerde bireyin yalnızca olumsuz belirtilerini hedeflemez. Aynı zamanda umut, anlam, güçlü yönler ve psikolojik esneklik gibi pozitif kaynakların geliştirilmesini de odağına alır. Bu yönüyle hem semptomatik iyileşme sağlar hem de bireyin öznel iyi oluşunu destekler.

7. POZİTİF BDT'nin TERAPÖTİK GÜCÜ VE YENİ OLANAKLAR

Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT), yalnızca geçmişteki işlevsiz bilişsel kalıpları hedeflemekle kalmaz; aynı zamanda bireyin umut, güçlü yönler, yaşam amacı ve değer temelli hedefler gibi pozitif psikolojik kaynaklarını da terapi sürecine entegre eder (Bannink ve Geschwind, 2025; Seligman, 2011). Bu yaklaşım, klasik semptom azaltma hedefinin ötesine geçerek bireyin yaşam kalitesini ve psikolojik esnekliğini artırmayı amaçlar (Seligman, 2011; Topçu ve Dinç, 2024). Pozitif BDT'nin terapötik gücü, bireyin içsel kaynaklarını keşfetmesini ve bunları işlevsel biçimde kullanmasını sağlamasında yatmaktadır. Bu süreçte öz yeterlik, umut ve geleceğe yönelik olumlu beklentiler güçlenir. Özellikle minnettarlık, yaşam amacı ve değer odaklı hedeflerin terapiye dâhil edilmesi, danışanın içsel motivasyonunu destekler ve terapötik bağlılığını artırır (Fredrickson, 2001; Wood ve Tarrier, 2010). Klasik BDT çoğu zaman semptom odaklı kalırken, Pozitif BDT bireyin yalnızca "semptomsuz" bir benlik değil, "gelişen, anlam arayan ve değerleriyle bütünleşmiş" bir benlik inşa etmesini destekler (Duran ve ark., 2021). Bu yönüyle bireyin pozitif benlik algısını ve psikolojik dayanıklılığını güçlendirme potansiyeline sahiptir. Pozitif psikoloji temelli müdahalelerin terapi sonrasında relaps (nüks) riskini azaltabileceği de gösterilmiştir. Çünkü bu yaklaşımlar, bireyin yalnızca olumsuz belirtilerle değil, uzun vadeli psikolojik kaynaklarla da baş etmesine yardımcı olur (Chaves ve ark., 2017). Bu yönüyle Pozitif BDT hem tedavi sürecinde hem de sonrasında sürdürülebilir bir iyi oluş hali inşa etmek için önemli bir araç sunmaktadır.

8. SINIRLILIKLAR

Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT), umut, güçlü yönler, değer temelli hedefler ve anlam arayışı gibi olumlu psikolojik unsurları terapötik sürece entegre etmesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu kuramsal zenginliğe rağmen, uygulamaya ve bilimsel geçerliliğe ilişkin bazı sınırlılıklar mevcuttur.

Öncelikle, Pozitif BDT'nin doğrudan etkinliğini inceleyen randomize kontrollü çalışma sayısı oldukça azdır. Engelhardt ve arkadaşlarının (2024) henüz tamamlanmamış olan araştırması, çevrimiçi grup formatında uygulanan Pozitif Psikoterapi (PPT) ile klasik BDT'yi karşılaştırmayı amaçlayan bir protokol niteliğindedir. Bununla birlikte, Pozitif BDT'nin özgün etkilerini deneysel olarak ortaya koyan çalışmaların eksikliği sürmektedir. Mevcut araştırmaların büyük kısmı küçük örneklemle, kısa süreli müdahaleler temelinde yürütülmekte ve uzun vadeli sonuçlara ilişkin bulgular sunmamaktadır. Bu durum, Pozitif BDT'nin bilimsel temellerinin güçlendirilmesini ve klinik genellenebilirliğinin artırılmasını gerektirmektedir (Rashid ve Anjum, 2008; Wood ve Tarrier, 2010). Bir diğer metodolojik sınırlılık ise ölçme araçlarına ilişkindir. Yaşam amacı, umut, şükran ve karakter güçleri gibi pozitif psikolojiye özgü kavramların terapötik süreçteki değişimlerini nesnel biçimde değerlendirebilecek geçerli ve güvenilir psikometrik araçların halen sınırlı olması, etkinin ölçülebilirliğini zorlaştırmaktadır (Lambert ve ark., 2005). Son olarak, Pozitif BDT'nin etkin ve etik biçimde uygulanabilmesi, terapistin hem klasik BDT'ye hem de pozitif psikoloji yaklaşımlarına yönelik kuramsal bilgiye ve uygulama becerisine sahip olmasını gerektirmektedir. Bu tür disiplinler arası yetkinlik, mevcut terapi eğitimi programlarında ek düzenlemeleri ve içerik güncellemelerini zorunlu kılmaktadır.

9. GELECEK ÇALIŞMALAR İÇİN ÖNERİLER

Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT) henüz gelişmekte olan bir alan olup, kuramsal temellerinin güçlendirilmesi ve klinik uygulamalarının genellenebilirliğinin artırılması adına aşağıdaki araştırma yönelimlerine ihtiyaç duyulmaktadır:

- Uzunlamasına araştırmalar yapılmalı ve Pozitif BDT'nin uzun vadeli etkileri (örneğin relaps oranları, işlevsellik düzeyi ve öznel iyi oluş üzerindeki kalıcılığı) sistematik biçimde değerlendirilmelidir (Rashid ve Anjum, 2008; Wood ve Tarrier, 2010).
- Pozitif BDT'nin farklı yaş gruplarında (çocuklar, ergenler, yaşlılar gibi) uygulanabilirliğini ve yaşa özgü etkilerini ele alan çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, yaşa uygun müdahale uyarlamaları

geliştirilmeli ve yaş grupları arası etkinlik farkları incelenmelidir (Wood ve Tarrier, 2010).

- Kültürel çeşitlilik dikkate alınarak, Pozitif BDT'nin farklı kültürel bağlamlarda nasıl işlediği, hangi pozitif kaynakların kültürler arası değişkenlik gösterdiği araştırılmalıdır. Bu amaçla, kültüre duyarlı müdahale uyarlamaları ve çapraz kültürel karşılaştırmalar yapılması önerilmektedir (Pavelková ve Žákovský, 2022).
- Pozitif BDT'nin, klasik BDT, Bilinçli Farkındalık Temelli BDT (MBCT), Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) gibi diğer bilişsel-davranışçı yönelimli yaklaşımlarla karşılaştırmalı etkinlik çalışmalarına daha fazla yer verilmelidir (Chaves ve ark., 2017).
- Pozitif psikoloji temelli müdahalelerin içinde yer alan tekniklerin (örneğin şükran günlüğü, güçlü yönlerin keşfi, olumlu anıların yapılandırılması gibi) bileşen analizlerinin yapılması gerekmektedir. Böylece hangi tekniklerin hangi terapötik hedefe yönelik daha etkili olduğu ayırt edilebilir (Lambert ve ark., 2002; Seligman ve ark., 2005)

10. SONUÇ

Pozitif Bilişsel Davranışçı Terapi (Pozitif BDT), klasik BDT'nin bilimsel gücünü koruyarak, pozitif psikolojinin insan potansiyeline odaklanan iyimser yaklaşımıyla bütünleşen özgün bir terapötik model olarak dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım hem kuramsal düzeyde hem de klinik uygulamada önemli bir açılım sunmakta; psikoterapi alanında dönüştürücü bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Pozitif BDT, geleneksel terapi anlayışının semptom odaklı ve problem merkezli yapısını genişleterek, bireyin güçlü yönlerini, yaşam amacını, olumlu duygularını ve psikolojik dayanıklılığını merkeze alan bütüncül bir müdahale çerçevesi sunmaktadır. Böylece yalnızca psikopatolojiyi azaltmaya değil, aynı zamanda bireyin iyi oluş düzeyini artırmaya yönelik çift yönlü bir hedef yapısı ortaya koymaktadır. Pozitif psikoloji ilkeleriyle zenginleştirilen bu model, psikoterapötik süreci daha motive edici, anlamlı ve sürdürülebilir kılmakta; danışanı pasif bir semptom taşıyıcısından, aktif bir anlam inşa ediciye dönüştürmektedir. Bu yönüyle Pozitif BDT, yalnızca bir terapi yöntemi değil, aynı zamanda ruh sağlığına ve insan gelişimine dair yeni bir vizyonun temsilcisidir.

KAYNAKÇA

- Abramowitz, J.S. (2006). The psychological treatment of obsessive-compulsive disorder. *Canadian Journal of Psychiatry*, 51(7), 407–416.
- Abu Omar, D., Kirkman, A., Scott, C., Babicova, I. ve Irons, Y. (2024). Positive psychology interventions to increase self-esteem, self-efficacy, and confidence and decrease anxiety among students with dyslexia: A narrative review. *Youth*, 4(2), 835–853.
- Alibak, F. ve Alibak, M. (2022). Comparing online cognitive behavioural therapy versus online positive psychotherapy (PERMA model) on test anxiety of online learning students: A randomized control study. *Journal of the Australian and New Zealand Student Services Association*, 29(1), 6–16.
- American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5. Baskı). American Psychiatric Publishing.
- Ammentorp, J., Uhrenfeldt, L., Angel, F., Ehrensward, M., Carlsen, E. B. ve Kofoed, P. (2013). Can life coaching improve health outcomes?: A systematic review of intervention studies. *BMC Health Services Research*, 13, 428–439.
- Asgharipoor, N., Asgharnejad Farid, A. A., Arshadi, H. ve Sahebi, A. (2011). The effectiveness of positive psychotherapy for improving self-esteem and happiness of women with major depressive disorder. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 17(3), 208–219.
- Bahrami, Z., Heidari, A. ve Cranney, J. (2022). Applying SMART goal intervention leads to greater goal attainment, need satisfaction, and positive affect. *International Journal of Mental Health Promotion*, 24(6), 869–882.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.
- Bannink, F. P. (2013). Are you ready for positive cognitive behavioral therapy? *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(2), 65–73.
- Bannink, F. P. (2017). *Practicing positive CBT: From reducing distress to building success*. Wiley-Blackwell.
- Bannink, F. P. (2021). *Practicing positive CBT: From reducing distress to building success*. Routledge.
- Bannink, F. ve Geschwind, N. (2025). *Pozitif bilişsel davranışçı terapi için bireysel ve grup tedavi protokolleri* (H. Öğütlü ve Z. T. Aslan van Rijn, Çev.). Psikonet Yayınları.
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and emotional disorders*. International Universities Press.
- Beck, A. T. (1979). *Cognitive therapy of depression*. Guilford Press.
- Beck, A. T. ve Bredemeier, K. (2016). A unified model of depression: Integrating clinical, cognitive, biological, and evolutionary perspectives. *Clinical Psychological Science*, 4(4), 596–619.
- Beck, J. (2014). *Bilişsel davranışçı terapi: Temelleri ve ötesi* (M. Şahin, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.

- Beck, J. S. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond*. Guilford Press.
- Beck, J. S. (2011). *Cognitive behavior therapy: Basics and beyond* (2. Baskı). The Guilford Press.
- Bennett-Levy, J., Butler, G., Fennell, M., Hackmann, A., Mueller, M. ve Westbrook, D. (2004). *Oxford guide to behavioural experiments in cognitive therapy*. Oxford University Press.
- Bohlmeijer, E. T., Kraiss, J. T., Watkins, P. ve Schotanus-Dijkstra, M. (2021). Gratitude as mood mediates the effects of a 6-week gratitude intervention on mental well-being: Results from a randomized controlled trial. *Journal of Happiness Studies*, 22, 2251–2271.
- Bolier, L., Haverman, M., Westerhof, G. J., Riper, H., Smit, F. ve Bohlmeijer, E. (2013). Positive psychology interventions: A meta-analysis of randomized controlled studies. *BMC Public Health*, 13, 119.
- Burns, D. D. (2004). *İyi hissetmek: Yeni duygudurum terapisi* (M. H. Türkçapar, Çev.). HYB Yayıncılık.
- Butler, A. C., Chapman, J. E., Forman, E. M. ve Beck, A. T. (2006). The empirical status of cognitive-behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Clinical Psychology Review*, 26(1), 17–31.
- Byrne, U. (2005). Wheel of Life: Effective steps for stress management. *Business Information Review*, 22(2), 123-130.
- Chaves, C., Lopez-Gomez, I., Hervas, G. ve Vazquez, C. (2017). A comparative study on the efficacy of a positive psychology intervention and cognitive-behavioral therapy for clinical depression. *Cognitive Therapy and Research*, 40(4), 531–544.
- Cheavens, J. S., Feldman, D. B., Gum, A., Michael, S. T. ve Snyder, C. R. (2006). Hope therapy in a community sample: A pilot investigation. *Social Indicators Research*, 77(1), 61–78.
- Çizel, R. ve Aşkun, V. (2023). Psikolojik sermayenin incelenmesi ve sentezi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 13, 91–122.
- Colla, R., Williams, P., Oades, L. G. ve CamachoMorles, J. (2022). “A new hope” for positive psychology: A dynamic systems reconceptualization of hope theory. *Frontiers in Psychology*.
- Corey, G. (2015). *Psikolojik danışma, psikoterapi: Kuramlar ve uygulamalar* (T. Ergene, Çev., 9. Baskı). Mentis Yayıncılık.
- Corey, G. (2017). *Theory and practice of counseling and psychotherapy* (10. Baskı). Cengage Learning.
- Corrigan, J. A. ve Schutte, N. S. (2023). The relationships between the hope dimensions of agency thinking and pathways thinking with depression and anxiety: A meta-analysis. *International Journal of Applied Positive Psychology*, 8(2), 145–168.

- Crego, A., Yela, J. R., Riesco-Matías, P., Gómez-Martínez, M.-Á. ve Vicente-Arruebarrena, A. (2022). The benefits of self-compassion in mental health professionals: A systematic review of empirical research. *Psychology Research and Behavior Management*, 15, 2599-2620.
- Cui, L., Page, C. E., Epperson, C. N., Novick, A. M., Duffy, K. A. ve Thompson, S. M. (2024). Beyond the serotonin deficit hypothesis: Communicating a neuroplasticity framework of major depressive disorder. *Signal Transduction and Targeted Therapy*, 9, 193.
- Demir, R. ve Türk, F. (2020). Pozitif psikoloji: Tarihçe, temel kavramlar, terapötik süreç, eleştiriler ve katkılar. *Humanistic Perspective: Journal of International Psychological Counseling and Guidance Researches*, 2(2), 108-124.
- Deng, Z., Chen, C., Wang, Y., Liu, H. ve Zhang, X. (2025). Hope therapy brings hope: An empirical study of a structured intervention enhancing hope via goal clarification, pathways development, and motivational enhancement. *Frontiers in Psychology*, 16, Article 1555364.
- Dobson, K. S. ve Dozois, D. J. A. (Ed.). (2019). *Handbook of cognitive-behavioral therapies* (4. Baskı). The Guilford Press.
- Dubreuil, P., Forest, J. ve Courcy, F. (2014). From strengths use to work performance: The role of harmonious passion, subjective vitality, and concentration. *The Journal of Positive Psychology*, 9(4), 335-349.
- Duy, B. (2003). *Bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı grupla psikolojik danışmanın yalnızlık ve fonksiyonel olmayan tutumlar üzerine etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Efe, C. ve Türkçapar, H. (2013). Bilişsel aile terapileri. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry – Special Topics*, 6, 38-43.
- Ellis, A. (1994). *Reason and emotion in psychotherapy*. Carol Publishing Group.
- Emmons, R. A. ve McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 377-389.
- Engelhardt, C. L., Meier, M., Keller, S. ve Laireiter, A.-R. (2024). Positive psychotherapy and cognitive behavioral therapy in anxiety patients – A study protocol for a randomized control trial in an online group setting. *Plos One*, 19(4), e0299803.
- Erhan, T. (2021). İşyeri mutluluğu: Bir kavram incelemesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5687-5710.
- Eryılmaz, A. (2017). Pozitif psikoterapiler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(3), 346-362.
- Everaert, J., Podina, I. R. ve Koster, E. H. W. (2017). A comprehensive meta-analysis of interpretation biases in depression. *Clinical Psychology Review*, 58, 33-48.
- Foa, E. B., Hembree, E. A. ve Rothbaum, B. O. (2007). *Prolonged exposure therapy for PTSD: Emotional processing of traumatic experiences – Therapist guide*. Oxford University Press.

- Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. Beacon Press.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218-226.
- Furchtlehner, L. M., Fischer, E., Schuster, R. ve Laireiter, A. R. (2024). A comparative study on the efficacy of group positive psychotherapy and group cognitive behavioral therapy on flourishing, happiness and satisfaction with life: A randomized controlled trial. *Journal of Happiness Studies*, 25(104).
- Geschwind, N., Bosgraaf, E., Bannink, F. P. ve Peeters, F. (2019). Positive cognitive behavior therapy in the treatment of major depressive disorder: A randomized crossover trial comparing solution-focused positive CBT with traditional CBT. *Behaviour Research and Therapy*, 116, 26–36
- Geschwind, N., Bosgraaf, E., Bannink, F. ve Peeters, F. (2020). Positivity pays off: Clients' perspectives on positive compared with traditional cognitive behavioral therapy for depression. *Psychotherapy*, 57(3), 278–287.
- Gkintoni, E. (2024). *Clinical efficacy of psychotherapeutic interventions for post-traumatic stress disorder in children and adolescents*. *Children*, 11(5), Article 579.
- Hofmann, S. G., Asnaani, A., Vonk, I. J., Sawyer, A. T. ve Fang, A. (2012). The efficacy of cognitive behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Cognitive Therapy and Research*, 36, 427–440.
- Joseph, S. ve Linley, P. A. (2006). *Positive therapy: A meta-theory for positive psychological practice*. Routledge
- Joseph, S. ve Linley, P. A. (2008). *Trauma, recovery, and growth: Positive psychological perspectives on posttraumatic stress*. John Wiley & Sons.
- Karairmak, Ö. ve Siviş, R. (2008). Otomatik Düşünceler Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 87–97.
- Karairmak, Ö. ve Siviş-Çetinkaya, R. (2011). Benlik saygısının ve denetim odağının psikolojik sağlamlık üzerine etkisi: Duyguların aracı rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 30–43.
- Kardaş, F. ve Yalçın, İ. (2018). Şükran: Ruh sağlığı alanında güncel bir kavram. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar / Current Approaches in Psychiatry*, 10(1), 1–18.
- Kazdin, A. E. (2000). *Encyclopedia of psychology* (Cilt 7). American Psychological Association & Oxford University Press.
- Kazdin, A. E. (2017). *Behavior modification in applied settings* (7. Baskı). Waveland Press.
- Koçak, H. ve Yılmaz, Ö. (2024). Pozitif psikoterapi ve kabul ve kararlılık terapisi açısından değerler kavramının incelenmesi. *Psikoterapi ve Rehberlik Dergisi*, 15(1), 51–68.
- Köroğlu, E. (2021). *Bilişsel-davranışçı psikoterapiler*. HYB Yayıncılık.

- Lambert, M. J., Harmon, S. C., Slade, K., Whipple, J. L. ve Hawkins, E. J. (2005). Providing feedback to psychotherapists on their patients' progress: Clinical results and practice suggestions. *Journal of Clinical Psychology*, 65(2), 165–174.
- Lefdahl-Davis, E. M., Perrone-McGovern, K. M., Roberts, R. J. ve Brake, C. A. (2021). The impact of gratitude letters and visits on relationships, happiness, well-being, and meaning of graduate students. *The Journal of Positive Psychology*, 16(5), 647–659.
- Lim, M. H. ve Tierney, S. (2023). The effectiveness of positive psychology interventions: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Positive Psychology*.
- Lomas, T., Waters, L., Williams, P., Oades, L. G. ve Kern, M. L. (2020). Third wave positive psychology: Broadening towards complexity and complementarity. *The Journal of Positive Psychology*, 15(5), 571–579.
- Lopez-Gomez, I., Chaves, C., Hervas, G. ve Vazquez, C. (2017). Pattern of changes during treatment: A comparison between a positive psychology intervention and a cognitive behavioral treatment for clinical depression. *The Spanish Journal of Psychology*, 20, E48.
- Lyubomirsky, S. (2022). *Nasıl mutlu olunur? Bilimsel datalarla kanıtlanan 12 mutluluk reçetesi* (G. Göze, Çev.). Ketebe Yayınları.
- Maddux, J. E. ve Winstead, B. A. (2016). *Psychopathology: Foundations for a contemporary understanding* (4. Baskı). Routledge.
- Martela, F. ve Steger, M. F. (2016). The three meanings of meaning in life: Distinguishing coherence, purpose, and significance. *The Journal of Positive Psychology*, 11(5), 531–545.
- Masten, A. S. (2021). Resilience of children in disasters: A multisystem perspective. *International Journal of Psychology*, 56(1), 1–11.
- Moloud, R., Yavari, S., Haghighi, M. ve Gharaaghaji Asl, R. (2022). Cognitive-behavioral group therapy in major depressive disorder with focus on self-esteem and optimism: An interventional study. *BMC Psychiatry*, 22, 299.
- Moskowitz, J. T., Addington, E. L., Cheung, E. O., Schueller, S. M., ve ark. (2023). Mobile positive psychology interventions for people with elevated depressive symptoms: Results from the MARIGOLD randomized trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 91(2), 130–145.
- Niemiec, R. M. (2013). VIA character strengths: Research and practice (The first 10 years). *Psychology of Well-Being*, 3(1), 1–13.
- Niemiec, R. M. (2018). *Character strengths interventions: A field guide for practitioners*. Hogrefe.
- Norcross, J. C., VandenBos, G. R. ve Freedheim, D. K. (Ed.). (2011). *History of psychotherapy: Continuity and change* (2. Baskı). American Psychological Association.
- Özcan, Ö. ve Çelik, G. G. (2017). Bilişsel davranışçı terapi. *Türkiye Klinikleri Journal Child Psychiatry-Special Topics*, 3(1), 115–120

- Pan, Y., Zhang, Y., Qiu, C., Wang, Z. ve Wang, Y. (2022). The effects of positive psychology interventions on depression: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Psychological Reports*.
- Pavelková, I. ve Žákovský, M. (2022). Positive cognitive-behavioral therapy – A model for changing dysfunctional patterns with resources and positive attitudes. *Current Psychology*.
- Peterson, C. ve Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Oxford University Press.
- Pos, H. J. M. ve Greenberg, L. S. (2012). Treating posttraumatic stress disorder with positive psychotherapy: A pilot study. *Journal of Clinical Psychology*, 68(9), 879–889.
- Rashid, T. (2009). Positive interventions in clinical practice. *Journal of Clinical Psychology*, 65(5), 461–466.
- Rashid, T. ve Anjum, A. (2008). Positive psychotherapy for children and adolescents. P. A. Linley, S. Joseph ve M. Boniwell (Ed.), *Positive psychology in practice: Promoting human flourishing in work, health, education, and everyday life* (2. Baskı, s. 97–118). Wiley.
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press.
- Seligman, M. E. P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14.
- Seligman, M. E. P., Rashid, T. ve Parks, A. C. (2006). Positive psychotherapy. *American Psychologist*, 61(8), 774–788.
- Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N. ve Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60(5), 410–421.
- Sin, N. L. ve Lyubomirsky, S. (2009). Enhancing well-being and alleviating depressive symptoms with positive psychology interventions: A practice-friendly meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 65(5), 467–487.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.
- Soleimani-Delfared, S., Saffarian Toosi, M. R. ve Jafari, F. (2023). Comparison of the effectiveness of positive cognitive behavior therapy and rational emotive behavior therapy on psychological well-being among unmarried women aged 25 to 35 in Tehran. *Journal of Adolescent and Youth Psychological Studies (JAYPS)*, 4(7), 59–68.
- Soleimani Delfared, S., Saffarian Toosi, M. R. ve Jafari, F. (2024). Effectiveness of positive cognitive behavioral therapy on psychological flexibility and meaning in life among single women. *Applied Family Therapy Journal*, 5(2), 149–156.
- Tabur, S. T. ve Türkçapar, M. H. (2023). Bilişsel davranışçı aile terapisi: Gelişim ve güncel durum. *Kaide Dergisi*, 1(1), 1–13.

- Tarrats-Pons, E., Mussons-Torras, M. ve Jiménez-Pérez, M. (2023). Effectiveness of a group positive psychology intervention among university students: A quasi-experimental study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(1), 112.
- Tong, H., Hu, Y. ve Wu, A. M. S. (2021). The role of hope and resilience in buffering the effect of perceived stress on life satisfaction: A longitudinal study of university students. *Stress and Health*, 37(6), 1007–1017.
- Topçu, F. ve Dinç, M. (2024). Pozitif psikoterapi ve kabul ve kararlılık terapisi açısından değerler kavramının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 51, 221–240.
- Toprak, T. ve Sarı, T. (2023). The effect of gratitude journaling on psychological well-being and stress levels of parents with preschool children. *Current Psychology*, 42, 10534–10547.
- Tully, S., Tao, H., Johnson, M., Lebron, M., Land, T. ve Armendariz, L. (2023). Gratitude practice to decrease stress and burnout in acute-care health professionals. *OJIN: The Online Journal of Issues in Nursing*, 28(3).
- Türkçapar, M. H. (2012). *Bilişsel terapi: Temel ilkeler ve uygulama* (6. Baskı). HYB Yayıncılık.
- Tutar, B. ve Koydemir, S. (2019). Bilişsel çarpıtmalar ve otomatik düşüncelerle benlik saygısı arasındaki ilişkide öz-şefkatın aracı rolü. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(1), 29–39. doi: 10.5505/kpd.2019.39757
- Vázquez, C., Duque, A. ve Hervás, G. (2018). Increasing attention to positive information in depression: Cognitive and clinical effects of positive visual search training. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 59, 174–185.
- VIA Institute on Character. (2025). VIA character strengths survey.
- Villani, D., Cipresso, P., Gaggioli, A. ve Riva, G. (2016). *Integrating technology in positive psychology practice*. IGI Global.
- Wakelin, K. E., Perman, G. ve Simonds, L. M. (2021). Effectiveness of self-compassion-related interventions for reducing self-criticism: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 28(6), 1434–1456.
- Wang, Y., Chen, S. ve Wang, Y. (2024). The multiple mediating effects of self-efficacy and resilience on the relationship between social support and procrastination. *Current Psychology*, 43(3), 2251–2262.
- White, C. A., Uttl, B. ve Holder, M. D. (2019). Meta-analyses of positive psychology interventions: The effects are much smaller than previously reported. *Plos One*, 14(5), e0216588.
- Wolpe, J. (1958). *Psychotherapy by reciprocal inhibition*. Stanford University Press.
- Wood, A. M. ve Tarrier, N. (2010). Positive clinical psychology: A new vision and strategy for integrated research and practice. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 819–829.

- Yıldız, M. ve Dağ, İ. (2022). Yazma terapisi: Kuramsal temelleri, etkili değişkenleri ve uygulaması. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(2), 163–179.
- Zuo, Z. (2023). A randomized controlled trial of group CBT with positive psychotherapy intervention in reducing maladaptive perfectionism, anxiety, and depression in university students. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1161575.
- Zuo, Z. ve Zhang, X. (2023). Group cognitive behavioral therapy combined with positive psychotherapy for maladaptive perfectionism: A randomized controlled trial. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1063570.

YAŞÇILIK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, TOPLUMSAL BOYUTLAR VE SOSYAL HİZMET AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

“ ”

Murat ÇAY¹

¹ Doç. Dr. Murat ÇAY, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, cay571@gmail.com,
0000-0003-4659-4687

Küresel ölçekte yaşanan demografik dönüşüm, yaşlanma olgusunu bireysel bir yaşam evresi olmaktan çıkararak toplumsal, ekonomik, sosyal ve politik boyutları bulunan çok katmanlı bir sürece dönüştürmüştür (United Nations, 2020; WHO, 2015; Phillipson, 2003). Birleşmiş Milletler verileri, dünya genelinde yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının hızla arttığını ve bu eğilimin önümüzdeki yıllarda da devam edeceğini göstermektedir (United Nations, 2020). Bu demografik değişim, sağlık hizmetlerinden sosyal politikalara, iş gücü piyasasından sosyal hizmet uygulamalarına kadar pek çok alanda yeni gündemleri beraberinde getirmektedir. Yaşlanmanın bu denli görünür hâle gelmesi, yaşlı bireylerin toplumsal konumuna ve onlara yönelik tutumlara ilişkin eleştirel bir değerlendirme ihtiyacını arttırmaktadır.

Son yıllarda öne çıkan ve gitgide daha önemli bir eksene oturan kavramlardan biri yaşçılık (ageism) kavramı olarak karşımızdadır. İlk kez Butler (1969) tarafından kavramsallaştırılan yaşçılık, bireylerin yaşlarına dayalı olarak önyargı, ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kalmalarını ifade etmektedir. Yaşçılık günümüzde sadece bireysel önyargılarla sınırlı değildir. Yaşçılık bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarıyla kurumsal ve toplumsal düzeylere yayılan çok katmanlı bir sorun halini almıştır (Ayalon ve Tesch-Römer, 2018; WHO, 2021). Yaşçılık; bilişsel (stereotipler), duyuşsal (önyargılar) ve davranışsal (ayrımcılık) bileşenleri içermekte olup bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeylerde ortaya çıkabilmektedir (Butler, 1969; Ayalon ve Tesch-Römer, 2018; WHO, 2021). Uzun süre sınırlı bir literatür alanında ele alınan yaşçılık, özellikle küresel yaşlanma süreci, sağlık alanındaki eşitsizlikler ve COVID-19 pandemisiyle birlikte daha görünür ve tartışılır bir konu ve sorun haline gelmiştir. Pandemi sürecinde yaşlı bireylerin bir “risk grubu” olarak ele alınması, kamusal söylemlerde yaşa dayalı genellemelerin yaygınlaşması ve hizmetlere erişimde yaşanan sorunlar yaşçılığın ne kadar önemli bir sorun olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır.

Yaşçılık, bireysel tutum ve önyargılarla sınırlı bir olgu değildir. Yaşçılığı sadece mikro düzeyde ele almak önemli bir hataya neden olur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nın Global Report on Ageism (2021) raporu, yaşçılığın sağlık, refah ve yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkilerini somut verilerle ortaya koymakta ve yaş temelli ayrımcılığın hem hizmetlere erişimi hem de toplumsal katılımı kısıtladığını vurgulamaktadır. Yaşçılık yaşam döngüsünün farklı evrelerinde tüm bireylerin maruz kalabileceği yapısal bir eşitsizlik türü olarak ele alınmalıdır. Diğer yandan yaşçılığın çeşitli grupları ve toplumu etkilediği unutulmamalıdır.

Sosyal hizmet disiplini açısından yaşçılık, insan hakları, sosyal adalet ve eşitlik ilkeleriyle doğrudan ilişkili bir olgudur. Yaşa dayalı ayrımcılık ve dışlanma pratikleri, sosyal hizmetin etik değerleri ve mesleki amaçları ile çelişmektedir (Ayalon ve Tesch-Römer, 2018). Sosyal hizmetin temel

amaçlarından biri, bireylerin yaş, cinsiyet, engel durumu ya da ekonomik koşulları nedeniyle dezavantajlı hale gelmesini önlemek ve onların topluma katılımını artırmaktır. Bu nedenle yaş ayrımcılığının ne anlama geldiğinin anlaşılması, toplumsal yönleriyle ele alınması ve sosyal hizmet uygulamalarına etkilerinin değerlendirilmesi hem mesleki hem de akademik açıdan önem taşımaktadır

Bu bölümde yaşçılık kavramı, güncel literatür ışığında ele alınarak; sorunun toplumsal boyutları ve birey üzerindeki etkileri incelenmektedir. Devamında konu, sosyal hizmet bakış açısıyla değerlendirilerek hem mesleki uygulamalar hem de politika düzeyindeki yansımalarıyla tartışılmaktadır.

Yaşçılık Kavramı: Tanım, Türler ve Temel Yaklaşımlar

Yaşçılık (ageism), bireylerin yaşlarına dayalı olarak olumsuz tutum, önyargı ve ayrımcılığa maruz bırakılmalarını ifade eden bir kavram olarak karşımızdadır. Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere kavram ilk kez Butler (1969) tarafından, yaşlı bireylere yönelik sistematik önyargıları ve dışlayıcı tutumları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Butler, yaşçılığı; ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi diğer ayrımcılık biçimleriyle benzer bir yapıda ele alarak, yaşa dayalı önyargıların toplumsal düzeyde normalleştirildiğine dikkat çekmektedir. Bu yönüyle yaşçılık, bireysel tutumların ötesinde, toplumsal normlar ve kurumsal yapılar tarafından yeniden üretilen bir eşitsizlik biçimi olarak değerlendirilebilir.

Zaman içerisinde yaşçılık kavramı, yalnızca yaşlı bireylere yönelik olumsuz tutumlarla sınırlı olmayan, daha geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Güncel literatürde yaşçılık; bilişsel (stereotipler), duyuşsal (önyargılar) ve davranışsal (ayrımcı uygulamalar) boyutlarıyla çok katmanlı bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Ayalon ve Tesch-Römer, 2018; WHO, 2021). Bu yaklaşım, yaşçılığın yalnızca açık ayrımcılık biçimlerinde değil, gündelik dilde, kurumsal karar alma süreçlerinde ve hizmet sunum pratiklerinde de olabildiğini göstermektedir. Gündelik yaşamın içerisinde yaşçılığa dair güçlü kanıtlar yer almaktadır. Teorik bir kavramın ötesinde yaşçılık, gündelik yaşamın en ince detaylarına sızmış; dilde, mizahta ve kişilerarası ilişkilerde görünür hale gelmiştir.

Yaşçılık literatüründe sıklıkla kullanılan ayrımlardan bir başkası ise açık (overt) ve örtük (covert) yaşçılık ayrımıdır. Açık yaşçılık, yaşa dayalı ayrımcılığın doğrudan ve görünür biçimlerini ifade etmektedir. Örtük yaşçılık, iyi niyetli ya da koruyucu söylemler içinde gizlenen, ancak sonuçları itibarıyla dışlayıcı ve sınırlayıcı etkilere sahip tutumları kapsamaktadır (Cary vd., 2017; North ve Fiske, 2013). Örneğin yaşlı bireylerin karar alma süreçlerinden dışlanması ya da korunması gereken pasif bir grup olarak

temsil edilmesi örtük yaşçılığın yaygın örnekleri arasında yer almaktadır. Bu tür yaklaşımlar yaşlı bireylerin özerkliklerini ve toplumsal katılımlarını sınırlayabilmektedir (Butler, 1969; Levy ve Banaji, 2002; Ayalon ve Tesch-Römer, 2018; WHO, 2021).

Bir diğer önemli sınıflandırma, yaşçılığın bireysel, kurumsal ve yapısal düzeylerde ele alınmasıdır (Iversen, Larsen ve Solem, 2009). Bu çerçevede bireysel düzeyde yaşçılık, kişiler arası etkileşimlerde içeren önyargı, stereotip ve ayrımcı tutumları ifade eder. Kurumsal yaşçılık ise iş yeri politikaları, sağlık sistemi veya sosyal hizmetler gibi organizasyonel yapıya yerleşmiş sistematik dışlayıcı prosedürler ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Dennis ve Thomas, 2007; Iversen vd., 2009). Yapısal yaşçılık ise sosyal politika, mevzuat ve toplumsal normlar aracılığıyla yaşa dayalı eşitsizliklerin sistematik biçimde yeniden üretilmesini ifade etmektedir (WHO, 2021). Çok düzeyli yaklaşım yaşçılığın yalnızca bireysel farkındalıkla çözülebilecek bir sorun olmadığını, aynı zamanda yapısal müdahaleler gerektirdiğini göstermektedir (WHO, 2021; Ayalon ve Tesch-Römer, 2018; Officer vd., 2016, Kane, Priester, ve Totten, 2005; Estes, Biggs, ve Phillipson, 2003; North ve Fiske, 2012; Dobbs vd., 2008).

Yaşçılık literatüründeki en kritik kavramsal açılımlardan biri içselleştirilmiş yaşçılıktır. Levy'nin (2009) geliştirdiği 'stereotype embodiment' (kalıp yargıların bedenlenmesi/içselleştirilmesi) teorisi çerçevesinde şekillenen bu kavram; bireyin, içinde yaşadığı toplumda var olan yaşlanmaya dair olumsuz kalıp yargıları kanıksayarak, bu tutumları kendi benlik algısına yansıtması sürecini ifade eder (Levy, 2009; 2022). Bu süreçte birey, toplumsal tutumların pasif bir alıcısı olmaktan çıkarak, yaşçılığın getirdiği olumsuzlukları kendi yaşam pratiklerine taşıyan ve yeniden üreten bir özne hâline gelir.

Araştırmalar, bu içselleştirme sürecinin ruh sağlığı, yaşam doyumu ve koruyucu sağlık davranışları üzerinde belirgin olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Levy, 2009; Levy vd., 2002; Wurm vd., 2017). Yaşlı bireylerin kendilerini daha yetersiz, bağımlı veya değersiz hissetmelerine neden olan bu durum, gündelik yaşamdaki basit olayların yorumlanışını dahi değiştirebilmektedir. Örneğin, genç bir birey anahtarlarını unuttuğunda bunu o anki dalgınlığına bağlar. Yaşlı bir bireyde ise aynı durum, doğrudan yaşlılığın doğal bir sonucu olarak etiketlenir.

Yaşçılık her zaman açık ve düşmanca tutumlarla kendini göstermemektedir. Literatürde yer alan bilgiler ve verilen örnekler iyi niyetli yaşçılık olarak kavramsallaştırılan boyut, ilk bakışta destekleyici, şefkatli veya saygı odaklı görünen yaklaşımların da ayrımcılığın bir biçimi olabileceğini bizlere göstermektedir. Yaşlıları sürekli 'bilge', 'tonton' veya 'korunmaya

muhtaç' sıfatlarıyla idealize etmek, masum bir yaklaşım gibi görünse de aslında bireyi 'herkesleştirmekte' ve özgün kimliğini silikleştirerek edilgen bir konuma hapsedmektedir. Bu durum yaşlı bireylerin kendi hayatları üzerindeki denetimlerini sınırlamaktadır (Cary vd., 2017; North ve Fiske, 2013; Vervaecke ve Meisner, 2021).

Yaşçılık, yaşa dayalı önyargı ve ayrımcılığı içeren bireysel, kurumsal ve yapısal düzeylerde işleyen bir sosyal olgu olarak ele alınmalıdır. Yaşçılık yalnızca yaşlı bireylere yönelen bir ayrımcılık olarak da düşünülmemelidir. Yaşçılık yaş gruplarının tamamını kapsayacak şekilde işleyen, çift yönlü ve bağlama göre değişen bir olgudur. Yaşçılık yaş temelli, çok yönlü ve yaşam döngüsü boyunca işleyen bir eşitsizlik biçimi olarak ele alınmalıdır. Yaşçılık kavramının farklı etkenlere sahip yapısı, yaşçılığın toplumsal boyutlarının ve sosyal hizmet uygulamaları açısından ortaya çıkardığı sonuçların daha derinlemesine incelenmesini ve irdelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu noktada sosyal hizmet uygulamaları açısından yaşçılığa ilişkin neden ve sonuçların gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Yaşçılığın Sosyal Boyutları

Yaşçılık, bireylerin toplum içindeki konumunu, sosyal katılım düzeylerini ve gündelik yaşam deneyimlerini şekillendiren önemli bir belirleyicidir. Sosyal boyutlarıyla ele alındığında yaşçılık, birey-çevre etkileşimi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken ve toplumsal tutumlar, kurumsal yapılar, sosyal bağlamlar aracılığıyla yaşlı bireylerin yaşam deneyimlerini doğrudan etkileyen dinamik bir süreçtir (Scharlach ve Lehning, 2013; Levasseur vd., 2010; Menec vd., 2011).

Yaşçılığın sosyal boyutlarından biri, sosyal roller ve toplumsal katılımıdır. Özellikle yaşlı bireyler, emeklilik, bakım ihtiyacı ya da sağlık sorunları gibi gerekçelerle çoğu zaman üretkenlikten uzak, pasif ve bağımlı rollerle özdeşleştirilmektedir (Esendemir, 2021; Müftüler, 2018). Bu roller, yaşlı bireylerin sosyal hayata katılımını sınırlayabilmekte ve bireylerin toplumsal görünürlüğünü azaltabilmektedir. Yaşlanma süreci, bireylerin sosyal rollerinin veya rollerinin bir kısmının tamamen sona erdiği bir dönem olarak görülemez. Bu süreç yaşamın farklı biçimlerde yeniden yapılandığı bir yaşam evresi, bir değişim süreci olarak değerlendirilmelidir.

Bir diğer önemli sosyal boyut, sosyal ilişkiler ve etkileşim biçimleri üzerinedir. Yaşçılık, aile, arkadaş, komşu ilişkilerini etkileyebilmekte ve sosyal etkileşimler üzerinde etki kurmaktadır. Yaşlı bireylerin görüş ve tercihlerinin göz ardı edilmesi, karar alma süreçlerine dâhil edilmemeleri, önemsenmemeleri çeşitli eşitsizliklere yol açmaktadır. Bu durum, yaşlı bireylerin özerklik duygusunu zedeleyerek sosyal ilişkilerde pasifleşmelerine

neden olabilmektedir. Örneğin aile içinde anne veya babanın yaşından dolayı fikirlerine başvurulmaması yaşlılığın sosyal ilişkiler boyutuna ilişkindir.

Yaşlılığın sosyal boyutlarından bir diğeri hizmetlere erişim ve hizmet deneyimleridir. Sağlık, sosyal hizmet ve bakım hizmetleri alanlarında yaşlı bireylerin ihtiyaçlarının yaşa dayalı genellemelerle değerlendirilmesi, verilen hizmetinin kalitesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, yaşa dayalı ayrımcı tutumların hizmet süreçlerinde normalleşmesinin, yaşlı bireylerin hizmetlerden yararlanma düzeylerini sınırladığını ve eşitsizlikleri derinleştirdiğini vurgulamaktadır (WHO, 2021).

Sosyal izolasyon ve yalnızlık, yaşlılığın önemli sosyal sonuçları arasında yer almaktadır. Yaşa dayalı ayrımcı tutumlar ve dışlayıcı sosyal pratikler, yaşlı bireylerin sosyal ağlarının daralmasına ve toplumsal hayattan geri çekilmelerine neden olabilmektedir. Özellikle yaşlılığın içselleştirilmesiyle birlikte, bireylerin sosyal katılım motivasyonlarının zayıfladığı ve çeşitli risklerin arttığı belirtilmektedir (Levy, 2009; Ayalon ve Tesch-Römer, 2018). Bu süreç, yaşlı bireylerin kendilerini toplumsal rollerden geri çekmelerine ve sosyal etkileşimlerden kaçınmalarına yol açabilmektedir. Buna bağlı olarak, içselleştirilmiş yaşlılık yalnızca psikolojik iyi oluşu değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal görünürlüklerini ve aktif vatandaşlık düzeylerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Son olarak yaşlılığın sosyal boyutları, sosyal destek mekanizmaları ve dayanışma ilişkileri bağlamında ele alınmalıdır. Aile, akran grupları, sivil toplum kuruluşları ve yerel topluluklar, yaşlı bireylerin sosyal hayata katılımını destekleyen temel yapılardır. Ancak yaşlılığın yaygın olduğu toplumsal bağlamlarda, bu destek mekanizmalarının işlevselliği zayıflamakta ve yaşlı bireyler sosyal destekten yeterince yararlanamamaktadır (WHO, 2021).

Yaşlılık, yaşlı bireylerin sosyal ilişkilerini, rollerini ve hizmet deneyimlerini etkileyen çok yönlü bir sosyal sorun olarak ele alınmalıdır. Yaşlılığın sosyal boyutlarının görünür kılınması, sosyal hizmet uygulamalarında kapsayıcı ve güçlendirici müdahalelerin geliştirilmesi açısından önemli bir zemin sunmaktadır. Bununla birlikte, yaşlılığın bireysel, yapısal ve kültürel boyutları birbirinden bağımsız değildir.

Yaşlılığın Birey Üzerindeki Etkileri

Yaşlılık, bireylerin psikolojik iyi oluşu, benlik algısı ve günlük yaşam deneyimleri üzerinde belirgin etkiler yaratmaktadır. Literatürde yaşa dayalı önyargı ve ayrımcılığın, bireylerin kendilerini nasıl algıladıkları, toplumsal rollerini nasıl içselleştirdikleri ve hizmetlerle nasıl ilişki kurduklarını etkilediği ifade edilmektedir (Levy, 2009; WHO, 2021). Bu yönüyle yaşlılık, bireyin yaşam kalitesini etkileyen bir eşitsizlik biçimi olarak ele alınmalıdır.

Araştırmalar, yaşa dayalı ayrımcılığa maruz kalan bireylerde depresyon, kaygı ve düşük özsaygı düzeylerinin daha sık görüldüğünü göstermektedir (WHO, 2021; Ayalon ve Tesch-Römer, 2018). Yaşçılık ruhsal sorunların derinleşmesine ve yaşam doyumunun azalmasına zemin hazırlayabilmektedir. İçselleştirilmiş yaşçılık, bireylerin sağlık sorunlarını “yaşın doğal sonucu” olarak değerlendirmelerine ve sağlık hizmetlerine başvurmayı ertelemelerine yol açabilmektedir. Levy ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmalar, yaşa ilişkin olumsuz stereotiplerin benimsenmesinin, bireylerin fiziksel aktivite düzeylerini azalttığını ve sağlıkla ilgili koruyucu davranışları zayıflattığını göstermektedir (Levy, 2009). Bu durum, yaşçılığın dolaylı biçimde sağlık eşitsizliklerini derinleştiren bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumun yaşlılara atfettiği kırılğanlık etiketi, bireyin kendi potansiyelini sınırlamasıyla birlikte, biyolojik bir zorunluluktan ziyade inşa edilmiş bir gerçeğe dönüşmektedir. Yaşçılık yaşlanmanın getirdiği etkilerin toplum tarafından yeniden yorumlanarak özellikle yaşlı bireylere yönelik olumsuz algılar içermektedir.

Toplum yaşlı bireylerden, yaşları gereği evde olmalarını, hareket etmemelerini, sağlıklarına dikkat etmelerini beklemekte, bu doğrultuda bir anlam yüklemektedir. Yaşlı bireylerin özsayıgılarını ve benliklerini olumsuz etkilemekte yaşlı bireylerin toplumdan daha da uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Yaşamın ileri evrelerinde sosyal rollerin daralmasıyla birlikte yaşçılığa maruz kalmak, bireylerin öznel iyi oluşunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir (North ve Fiske, 2012). Bu süreç, bireylerin toplumsal katılım motivasyonlarını zayıflatabilmektedir. Yaşlı bireylerin karar süreçlerinde yok sayılması, özerkliklerini zedeleyerek sunulan hizmetlerin başarısını ve memnuniyetini doğrudan düşürmektedir (WHO, 2021).

Bu çerçevede yaşçılık, bireylerin ruhsal iyi oluşunu, benlik algısını ve yaşamla kurdukları ilişkiyi doğrudan etkileyen çok yönlü bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Yaşçılığın bireysel düzeyde yarattığı bu etkilerin görünür kılınması, sosyal hizmet uygulamalarında güçlendirici ve insan onurunu merkeze alan yaklaşımların geliştirilmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Sosyal Hizmet Perspektifinden Yaşçılık

Yaşçılık, sosyal hizmet perspektifinde bireysel tutum ve davranışların ötesinde bir anlam taşımaktadır. Nitekim bu sorun, insan hakları ve eşitlik ilkelerini temelden etkileyen yapısal bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hizmetin temel misyonu, bireylerin yaş, cinsiyet, engellilik durumu ya da sosyoekonomik konum gibi özellikler nedeniyle dezavantajlı duruma düşmelerini önlemek ve toplumsal katılımı güçlendirmektir. Bu çerçevede yaşçılık, sosyal hizmetin alanına giren önemli bir sorundur (IFSW ve IASSW, 2014; Banks, 2021).

Sosyal hizmet, yaşçılığı hak temelli bir zeminde değerlendirir. Bu anlayış, yaşlı bireyi edilgen bir hizmet alan konumundan çıkarıp karar mekanizmalarına katılan hak sahibi bir özne şeklinde tanımlar. Fakat mevcut toplumsal ve kurumsal yapı, yaşlıların kendi hayatları üzerindeki denetimini zayıflatmaktadır. Dolayısıyla sosyal hizmet müdahalelerinde, bu güç dengesizliğinin sorgulanması ve yaşlı haklarının öncelenmesi gerekir (WHO, 2021).

Sosyal hizmet müdahalelerinde yaşa bağlı genellemeler yapmadan bireysellik ilkesine uygun müdahaleler geliştirilmesi gerekmektedir. Böylelikle yaşçılığın etkileri azaltılabilir. Sosyal hizmet uzmanları yaşlı bireyleri homojen bir grup olarak değil farklı deneyimlere, kaynaklara ve ihtiyaçlara sahip bireyler olarak değerlendirmelidir (Ayalon ve Tesch-Römer, 2018). Sosyal hizmet uzmanları, ‘uzman’ kimliklerinin ardına saklanmadan, kendi yaşlanma algılarıyla ve içselleştirdikleri önyargılarla yüzleşmelidir. Aksi takdirde, mücadele etmeye çalıştıkları yaşçılığı bizzat yeniden üreten aktörlere dönüşme riski taşırlar. Aynı zamanda yaşçılığın getirdiği etik ihlallerin ve yanlış yönlendirmeleri fark etme becerisine sahip olmalıdırlar. Yaşçılık, sosyal hizmet etik ilkeleri bağlamında ele alınması gereken bir mesleki duyarlılığın önemle gerekli olduğu bir olgudur (Banks, 2021; Reamer, 2018).

Yaşçılığın önlenmesinde sosyal hizmetin en önemli anahtarlarından bir tanesi güçlendirme yaklaşımıdır. Güçlendirme yaklaşımı ile özellikle yaşlı bireyler kendi yaşamlarında daha fazla söz sahibi olarak yaşçılığın etkilerini azaltabilirler. Yaklaşım yaşlıların sosyal rollerini sürdürmelerini ve toplumsal katılımlarını artırmayı amaçlamaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarında güçlendirme yaklaşımının benimsenmesi, yaşlı bireylerin aktif toplumsal aktörler olarak görülmesini desteklemektedir. Bu yaklaşım, yaşçılığın içselleştirilmesini önlemede de önemli bir işleve sahiptir (Payne, 2020).

Yaşlı bireylere yönelik hizmet politika ve uygulamaların inşasında sosyal hizmet etkili olmak durumundadır. Sosyal hizmet, yaşçılıkla mücadelede toplumsal farkındalık ve yapısal dönüşümü hedefleyen bir mesleki perspektif sunmalıdır (IFSW ve IASSW, 2014; WHO, 2021).

Bu çerçevede sosyal hizmet perspektifinden yaşçılık, mesleki etik, hak temelli yaklaşım ve güçlendirme ilkeleri doğrultusunda ele alınması gereken bir sorun alanı olarak değerlendirilmektedir. Sosyal hizmetin bu alandaki müdahaleleri, yaşlı bireylerin toplumsal katılımını desteklemek ve yaşa dayalı eşitsizlikleri azaltmak açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Sosyal Hizmet Uygulamaları ve Politika Düzeyinde Değerlendirmeler

Yaşçılığın önlenmesi ve yaşçılıkla mücadele sosyal hizmet uygulamalarının örgütlenme biçimleri ve sosyal politikaların tasarlanma süreçleriyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle yaşçılığın sosyal hizmet alanında ele alınışı, mikro

düzey müdahalelerin yanı sıra mezo ve makro düzeydeki uygulama ve politika çerçevelerini de kapsayan bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Sosyal hizmet, bu çok düzeyli yapısı sayesinde yaşçılığın görünür kılınmasında ve azaltılmasında önemli bir yere sahiptir (IFSW ve IASSW, 2014).

Yaşlı bireylere yönelik hizmetlerin standartlaştırılmış ve yaşa dayalı genellemeler üzerinden kurgulanması, bireysel ihtiyaçların göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Bu durum sosyal hizmetin etik ilkeleriyle de örtüşmemektedir. Sosyal hizmet uygulamalarında birey merkezli yaklaşımların benimsenmesi, yaşçılığın uygulama düzeyinde yeniden üretilmesini önlemek açısından değerlidir (Ayalon ve Tesch-Römer, 2018).

Sosyal hizmet uzmanlarının yaşçılığa ilişkin önyargılarının ve varsayımlarının mesleki karar alma süreçlerini nasıl etkileyebileceğinin farkında olmaları gereklidir. Sosyal hizmet eğitimi ve mesleki gelişim, değişim süreçleri bunu göz önüne alarak geliştirilmelidir. Yaşçılıkla mücadelede meslek içi eğitimler ve kurumsal rehberler önemli bir işlev görmektedir (WHO, 2021; Banks, 2021). Mesleki eğitim ve rehberler, yaşçılığın örtük biçimlerinin fark edilmesini ve uygulamalarda daha duyarlı yaklaşımların geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının yaşçılığa ilişkin bilgi ve tutumlarına yönelik araştırmaların çoğaltılması da sorunu daha görünür kılacaktır. Bu noktada meslek örgütleri bu konudaki araştırmalar için kaynak ayırıp destek verebilir. Bu sayede konu akademik ve toplumsal düzlemde hak ettiği görünürlüğe kavuşacaktır. Buda beraberinde gereken önlemlerin ve değişikliklerin ele alınmasıyla sonuçlanacaktır.

Politika düzeyinde yaşçılık, sosyal politika tasarımı ve uygulama süreçlerinde dikkate alınması gereken önemli bir eşitsizlik alanıdır. Yaşlı bireylere yönelik sosyal koruma, bakım ve destek politikalarının sadece yaşa dayalı şekilde oluşturulması, yaşçılığın özellikle yapısal düzeyde yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Sosyal hizmet perspektifi, politika geliştirme süreçlerinde yaşlı bireylerin hak temelli, katılımcı ve güçlendirici bir anlayışla ele alınmasını gerektirir (IFSW ve IASSW, 2014; WHO, 2021).

Sosyal hizmet yaşlı bireylere yönelik olumsuz stereotiplerin ve ayrımcı söylemlerin görünür kılınmasını ve kamuoyu farkındalığının artırılması yönünde çaba sarf etmelidir. Sosyal hizmetin bu alandaki rolü, yalnızca hizmet sunumuyla sınırlı olmayıp, toplumsal dönüşümü hedefleyen bir mesleki sorumluluk olarak görülmelidir (Payne, 2020). Bu çerçevede sosyal hizmet uygulamaları ve politika düzeyi birlikte ele alındığında, yaşçılıkla mücadelenin uzun vadeli bir süreç olduğu görülmektedir. Sosyal hizmetin birey, aile, topluluk ve toplum düzeylerinde yürüttüğü çalışmalar, yaşa dayalı eşitsizliklerin azaltılması ve yaşlı bireylerin toplumsal katılımının güçlendirilmesi açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Sonuç

Yaşçılık, günümüz toplumlarında giderek daha görünür hâle gelen ve bireylerin yaşam deneyimlerini çok boyutlu biçimde etkileyen önemli bir sosyal sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşa dayalı önyargı ve ayrımcılık sadece bireysel tutumlar düzeyinde ele alınacak sığ bir konu değildir. Bunun çok daha ötesinde yaşçılık sosyal yaşamı önemli derecede etkileyen, insan hakları, sosyal adalet ve eşitlik kavramlarıyla ilişkili bir konudur.

Bu kitap bölümünde, yaşçılık kavramı kavramsal çerçevesiyle ele alınmış; yaşçılığın sosyal boyutları, birey üzerindeki etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Elbette bu bilgilere ilişkin derin kuramsal tartışmalara ve araştırmalara ihtiyaç da vardır.

Sonuç olarak yaşçılık, sosyal hizmet alanında teknik bir uzmanlık konusu olmanın ötesinde, mesleğin temel değerlerini ve etik sorumluluklarını doğrudan ilgilendiren bir olgudur. Yaşçılığın sosyal, bireysel ve yapısal boyutlarıyla birlikte ele alınması; sosyal hizmet uygulamalarının kapsayıcılığını ve etkililiğini artırmak açısından önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Yaşçılığın görünür kılınması ve eleştirel bir bakışla değerlendirilmesi, sosyal hizmetin insan onurunu merkeze alan yaklaşımıyla uyumlu bir akademik ve mesleki çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ayalon, L., & Tesch-Römer, C. (Eds.). (2018). *Contemporary perspectives on ageism*. Springer Open.
- Banks, S. (2021). *Ethics and values in social work* (5th ed.). Red Globe Press.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9(4), 243–246.
- Cary, L. A., Chasteen, A. L., & Remedios, J. (2017). The ambivalent ageism scale: Developing and validating a scale to measure benevolent and hostile ageism. *The Gerontologist*, 57(2), e27–e36.
- Dennis, H., & Thomas, K. (2007). Ageism in the workplace. *Generations*, 31(1), 84–89.
- Dobbs, D., Eckert, J. K., Rubinstein, B., Keimig, L., Clark, L., Frankowski, A. C., & Zimmerman, S. (2008). An ethnographic study of stigma and ageism in residential care settings. *The Gerontologist*, 48(4), 517–526.
- Esendemir, Ş. (2021). Türkiye’de yaşlılık algısı: Yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 23-42.
- Estes, C. L., Biggs, S., & Phillipson, C. (2003). *Social theory, social policy and ageing: A critical introduction*. Open University Press.
- International Federation of Social Workers, & International Association of Schools of Social Work. (2014). Global definition of social work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Iversen, T. N., Larsen, L., & Solem, P. E. (2009). A conceptual analysis of ageism. *Nordic Psychology*, 61(3), 4–22.
- Kane, M. N., Priester, M. A., & Totten, A. M. (2005). Meeting the needs of older adults: Ageism in human service practice. *Journal of Social Work*, 5(1), 5–23.
- Levasseur, M., Richard, L., Gauvin, L., & Raymond, É. (2010). Inventory and analysis of definitions of social participation found in the aging literature. *Ageing & Society*, 30(2), 1–23.
- Levy, B. R. (2009). Stereotype embodiment: A psychosocial approach to aging. *Current Directions in Psychological Science*, 18(6), 332–336.
- Levy, B. R. (2022). *Breaking the age code: How your beliefs about aging determine how long and well you live*. Vermilion.
- Levy, B. R., & Banaji, M. R. (2002). Implicit ageism. *Ageing International*, 27(4), 49–75.
- Levy, B. R., Slade, M. D., Kunkel, S. R., & Kasl, S. V. (2002). Longevity increased by positive self-perceptions of aging. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2), 261–270.
- Menec, V. H., Means, R., Keating, N., Parkhurst, G., & Eales, J. (2011). Conceptualizing age-friendly communities. *Canadian Journal on Aging*, 30(3), 479–493.
- Müftüler, M. (2018). Modern toplumlarda yaşlılık, ölüm algısı ve yaşçılık. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(18), 185-204.

- North, M. S., & Fiske, S. T. (2012). An inconvenienced youth? Ageism and its potential intergenerational roots. *Psychological Bulletin*, 138(5), 982–997.
- North, M. S., & Fiske, S. T. (2013). A prescriptive intergenerational-tension ageism scale. *Journal of Social Issues*, 69(1), 68–86.
- Officer, A., Schneiders, M. L., Wu, D., Nash, P., Thiyagarajan, J. A., & Beard, J. R. (2016). Valuing older people: Time for a global campaign to combat ageism. *Bulletin of the World Health Organization*, 94(10), 710–710A.
- Payne, M. (2020). *Modern social work theory* (5th ed.). Oxford University Press.
- Phillipson, C. (2013). *Ageing*. Polity Press.
- Reamer, F. G. (2018). *Ethical standards in social work: A review of the NASW code of ethics* (3rd ed.). NASW Press.
- Scharlach, A. E., & Lehning, A. J. (2013). Ageing-friendly communities and social inclusion in the United States of America. *Ageing & Society*, 33(1), 110–136.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2020). *World population ageing 2019*. United Nations.
- Vervaecke, D., & Meisner, B. A. (2021). Caremongering and assumptions of need: The spread of benevolent ageism during COVID-19. *The Gerontologist*, 61(2), 159–165.
- WHO. (2015). *World report on ageing and health*. WHO Press.
- WHO. (2021). *Global report on ageism*. World Health Organization.
- Wurm, S., Warner, L. M., Ziegelmann, J. P., Wolff, J. K., & Schüz, B. (2017). How do negative self-perceptions of aging become a self-fulfilling prophecy? *Psychology and Aging*, 32(3), 235–246.

**“KIYI TURİZMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK”
LİTERATÜRÜNÜN EVRİMİ: 2000-2026 DÖNEMİ
BİBLİYOMETRİK BİR YAKLAŞIM**

“ ”

Muhammed KOCAOĞLU¹

Muzaffer SİLER²

1 Arş. Gör. Muhammed KOCAOĞLU Fırat Üniversitesi 0009-0006-4375-5739

2 Doç. Dr. Muzaffer SİLER Fırat Üniversitesi 0000-0001-5485-7008

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın ana amacı, kıyı turizmi ve sürdürülebilirlik temalı akademik literatürün 2000 –2026 yılları arasındaki gelişimini bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemektir. Bu amaçla yayınların yıllara göre dağılımı, etkili yazarlar, ülkeler ve kurumlar, öne çıkan kavramlar, tematik eğilimler ve atıf dinamiklerinin değerlendirildiği literatürün yapısı, yönelimi ve dönüşüm süreci ortaya konulmuştur.

Çalışmanın konusunu; literatüründeki, kıyı turizmi ve sürdürülebilirlik ilişkilerinin bilimsel yayınlar üzerinden analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede kıyı turizminin yalnızca rekreasyonel bir faaliyet alanı değil, çevresel baskılar, sosyo-mekânsal dönüşümler ve yönetim süreçleriyle bağlantılı çok boyutlu bir araştırma sahası olduğu kabul edilmektedir.

Turizm, insanların çeşitli sebeplerden dolayı yaptıkları sürekli ve aktif olarak katıldıkları seyahatleri ifade etmektedir (Şengün, M.,T., Kılıçarslan, M. ve Göktaş, Y., 2022). Kıyı turizmi ise genel olarak deniz, kum, güneş (3S: sea–sand–sun) odaklı bir turizm çeşidi olarak nitelendirilebilir. Kıyılar günümüzde hem nüfus baskısı hem de turizm sektörünün en yoğun şekilde etkilendiği alanlardır. Özellikle deniz-kum-güneş tatili yapmak isteyen kesimlerin artışıyla bu baskı yıldan yıla artmaktadır (Aydın & Uzun, 2020). Kıyı turizmi, çok geniş bir turistik faaliyet kavramıdır. Bu faaliyet alanları deniz, sahil, marina, kruvaziyer turizmi, sayfiye evleri, liman kentleri gibi çok farklı unsurları kapsar (Hall, 2001; Akıncı, 2018). Kıyı bölgelerinin cazibesi, turistik talebin ekonomik gelişmelerle yoğunlaşmasına, habitatların bozulmasına ve sosyo-ekonomik değişimlere yol açmaktadır (Gülbitti, M., & Özuduru, B. H., 2020). Tam burada sürdürülebilirlik kavramı dahil edilmesi gereken bir kavramdır. Çünkü sürdürülebilirlik; BM 1987 Brundtland Komisyonu tanımına göre; “mevcut neslin ihtiyaçlarına cevap verirken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama hakkını zedelemeyecek şekilde doğal, ekonomik ve toplumsal refahı korumak” olarak ele alır. Kıyı alanlarının cazibe merkezleri haline gelmesi, ekonomik iyileşmelerin de etkisiyle turistik talebin yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Kıyı turizmi faaliyetlerine katılan nüfus oranı her yıl artmaktadır. Bu artış ise taşıma kapasitesi sorunlarına, kıyı erozyonuna, habitat kayıplarına ve sosyo-ekonomik dönüşümlere yol açmaktadır (Lucrezi, Saayman & van der Merwe, 2016; Kılıç & Kurnaz, 2010; Güneş, 2015; Gülbitti, M., & Özuduru, B. H., 2020). Yabancı Literatürde bu çalışmalara yaklaşımın ne olduğunu görebilmek amacıyla kıyı turizmi çalışmalarının 2000 ile 2026 yılları arasındaki gelişimini, hangi temalar çerçevesinde ele alındığını, hangi ülkelerden hangi araştırmacıların daha çok bu konular üzerine çalışma yaptığını belirlemek, sistematik içerisinde ortaya koymak, bu konulardaki trendi görmek açısından önem taşımaktadır. Bu sebeple 2000-2026 yılları arasında kıyı turizmi ve sürdürülebilirlik

kavramlarını içeren çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle ortaya konulmuştur. Bu çalışma sonlandırıldığı sırada, WOS platformunda 2026 yılına ait 1 kaynak tespit edilmiştir ve analize dahil edilmiştir.

Bibliyometri, Latince “biblion” kitap ve “metrics” ölçme bilimi anlamındadır. Bir konu hakkındaki kaynakları ölçme bilimidir. Bibliyometri, genellikle yazılı kaynaklar aracılığıyla bilgi aktarma sürecinin analizini ve kontrolünü yapan bir ölçme bilimidir (Damar vd., 2019). Yaygın olarak istatistiksel ve matematiksel yöntemlerin kitap, makale, tez ve konferans bildirileri gibi yayınların hazırlanma aşamalarına dair çeşitli özelliklerin (yayın bilgisi, konu, atıf yapılan kaynaklar, yazar, işbirlikleri vb.) incelenmesidir (Aydınoglu vd., 2022). Bibliyometrik çalışmalar çağdaş anlamda, Columbia Üniversitesi’nde psikolog olan James Cattell tarafından 1903’te başlamış ve sürekli olarak geliştirilmiştir. Bilimsel araştırma yapan erkeklerin biyografik bir dizinini derleyerek yaptığı çalışma bilimin büyümesini ölçmenin temelini oluşturmuştur (Godin, 2009). Türkiye’de ise, internet kullanımının yaygınlaşması ve teknolojik gelişmeler ile birlikte bibliyometrinin akademik araştırmalarda kullanımının arttığı ve birçok farklı disiplinlerde kullanılmaya başlandığı görülmüştür (Al, 2008). Türkiye’de ilk çalışma Özinoğlu tarafından 1970 yılında yapılmıştır (Hotamışlı & Erem, 2014). Bibliyometrik analiz; belirli bir konuya ilişkin yayınların sayısal ve ağ temelli olarak incelenmesine, literatürün yapısının ve eğilimlerinin görselleştirilmesine olanak sağlayan güçlü bir yöntemdir (Aria & Cuccurullo, 2017; Donthu vd., 2021).

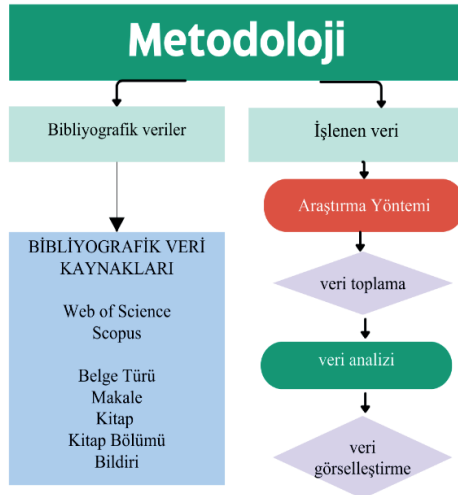
Yukarıda anlatılan bibliyometri konusunun değeri ve ortaya çıkan genel çerçevede; kıyı turizmine ilişkin akademik üretimin zaman içindeki gelişimini, hangi temalar etrafında şekillendiğini, hangi ülkeler ve araştırmacıların ön plana çıktığını sistematik biçimde ortaya koymak önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden bibliyometrik analiz, söz konusu zenginliği çalışmaların nicelikleri, anahtar kelimeler, tematik kümeler ve ülke-yazar işbirliği ağları üzerinden yorumlamaya açık hale getirmeyi amaçlamaktadır. Böylece sadece yapılan yayın sayısı değil, literatürün eğilimleri, başta gelen araştırmacıları, tematik gelişim çizgisi ve uluslararası bilimsel etkileşim düzeyi de sistematik olarak açıklanmış olacaktır. Bu bibliyometrik analiz yapılırken Uluslararası kaynaklar için dünya çapında sosyal bilimler dergilerinin en fazla tarandığı Web of Science (WoS) ve Scopus veri platformunda kıyı turizmi ve sürdürülebilirlik anahtar kelimeleri ile çevrimiçi tarama yapılarak akademik çalışmalar bibliyometrik göstergeler açısından incelenerek sınıflandırılmıştır (Çağlıyan A., Matiyar, M., 2023)

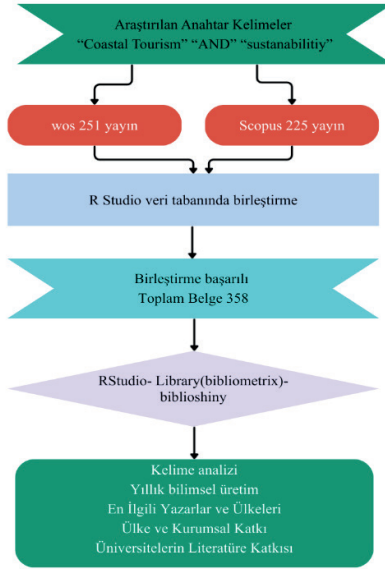
2. VERİ VE YÖNTEM

Veri toplama süreci; anahtar kelime belirleme, ilgili veri tabanlarından çıktının alınması, biçimsel farklılık gösteren veri setlerinin uyumlu hale getirilmesi ve birleştirilmesi aşamalarından oluşmaktadır. Bu aşamalar sürecin sağlıklı işlemesi açısından önem arz eder (Göktaş & Boyraz, 2025). Çalışmada Web of Science, Core Collection ve Scopus veri tabanları kullanılmıştır. Arama stratejisi, kıyı turizmi literatürünü sürdürülebilirlik kapsamında ele almıştır. Örnek bir sorgu yapısı şu şekildedir: “Coastal tourism” “and” “sustainability” tarih aralığı ise turizm faaliyetlerinin ivme kazandığı 2000’li yıllardan günümüze kadar (2000-2026) filtrelenmiştir. Belirlenen zaman aralığı, kıyı turizmi literatüründe sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıktığı erken örneklerinden günümüze kadar olan dönemi kapsayacak şekilde seçilmiştir.

Arama yalnızca makale, bildiri, kitap bölümü ve inceleme türündeki belgeleri içerecek biçimde sınırlandırılmıştır. Bu filtreleme ile Scopus platformunda 225 yayın WOS’ta ise 251 yayın elde edilmiştir. İndirilen veriler R ortamına aktarıldıktan sonra bibliometrix paketi kullanılarak `convert2df()` fonksiyonu ile bibliyografik veri çerçevesine dönüştürülmüş, Scopus ve WoS verileri `mergeDbSources()` fonksiyonu ile birleştirilmiştir (Aria & Cuccurullo, 2017). Birleştirilen veri setleri tek bir işlenebilir veri setine dönüştürülmüştür. Veri setlerinde tekrar eden kayıtlar duplicate yapılarak R ortamında temizlenmiştir. Toplam 476 yayın duplicate yapıldıktan sonra 358 yayın elde kalmıştır yani 118 yayın her iki platformda da yer aldığından birer tanesi temizlenmiştir. Elde edilen 358 yayın ile analiz yapılmıştır.

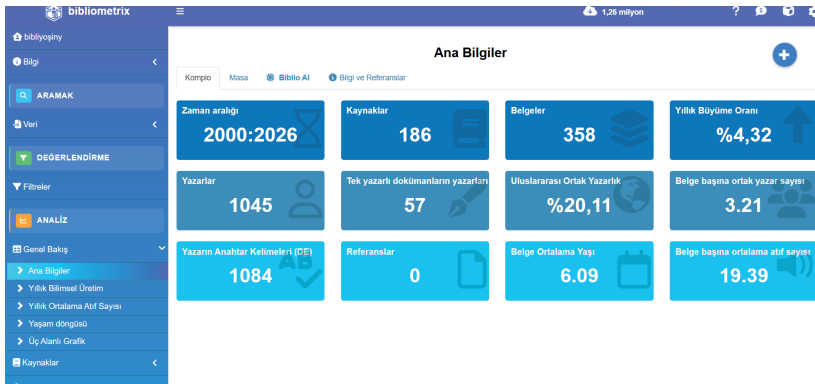

Şekil 1: Çalışmanın metodolojik çerçevesi

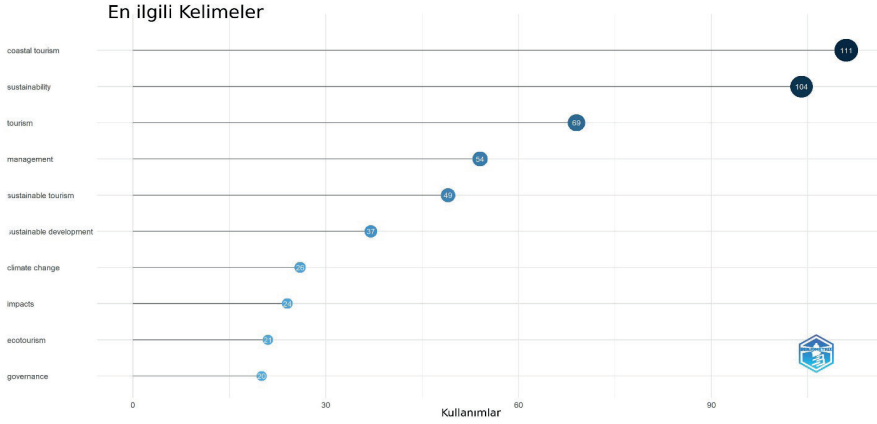

Şekil 2: Çalışmanın metodolojik çerçevesi

Zaman Aralığı: 2000–2026 yılları arasında yayınlar taranmış (Şekil 3). Kaynak Sayısı: 186 farklı dergi/kitap/kaynak kullanılmış. Belge Sayısı: Analizde toplam 358 akademik yayın yer almaktadır. Yıllık Büyüme Oranı: Yayın üretimi yılda ortalama % 4,32 artış göstermiştir. Yazar Sayısı: 1045 farklı araştırmacı katkı sağlamıştır. Tek Yazarlı Yayınlar: 57 belge tek yazarlıdır. Uluslararası Ortak Yazarlık: Yazarların %20,11'i farklı ülkelerle iş birliğine sahiptir. Belge Başına Yazar Sayısı: Ortalama 3,21 yazar birlikte çalışmaktadır. Belge Ortalama Yaşı: Yayınların güncellik düzeyi 6,09 yıl ortalama yaş ile orta seviyededir. Belge Başına Ortalama Atıf: Çalışmalar yayın başına ortalama 19,39 atıf almış; bu da alanın akademik görünürlüğünün iyi olduğunu göstermektedir (Şekil 2).

Şekil 3: Literatürün temel bibliyometrik profili.

Şekil 5: En sık kullanılan kelimeler

Grafik, incelenen literatürde en sık kullanılan kavramların “coastal tourism”, “sustainability” ve “tourism” olduğunu göstererek araştırmaların temel odağının kıyı turizmi ve sürdürülebilirlik ilişkisi etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır (Şekil 4, 5).

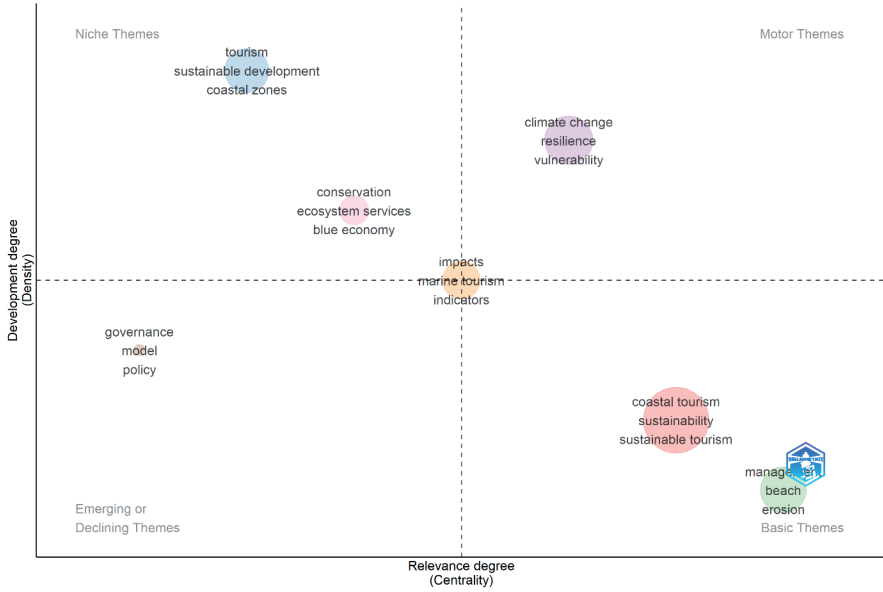
Grafik, kıyı turizmi literatüründe birlikte en sık kullanılan kavramların nasıl gruplaştığını gösteren bir ağ yapısı sunmaktadır. Merkezde yer alan “coastal tourism”, “sustainability”, “tourism” ve “management” kavramları, çalışmaların ana odak noktalarını oluşturur. Bu merkezden açılan ilişkiler incelendiğinde literatürün üç temel yönde yoğunlaştığı görülmektedir. İlk olarak, yönetim ve uygulamaya yönelik alanlar “governance”, “destination”, “environmental impact” ve “marine tourism” gibi kavramlarla temsil edilmekte; bu durum kıyıların turistik kullanımıyla birlikte planlama, politika ve paydaş yönetimi konularının öne çıktığını göstermektedir. İkinci olarak, çevresel ve ekonomik boyut, “sustainable development”, “ecosystem services”, “coastal zones” ve “blue economy” bağlantılarıyla kıyı kaynaklarının korunması, kullanım dengesi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisini derinleştirmektedir. Üçüncü eksen ise iklim ve risk odaklı yaklaşım yer almakta; “climate change”, “vulnerability” ve “sea-level rise” gibi kavramlar kıyı turizmi araştırmalarında iklim temelli tehditlerin ve uyum stratejilerinin daha görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak ağ, kıyı turizmi çalışmalarının yalnızca turistik faaliyetlere değil; yönetim, çevresel sürdürülebilirlik ve iklim uyum süreçlerini kapsayan daha geniş bir çerçevede ele alındığını ortaya koymaktadır (Şekil 6).

Şekil 6: Ağ Analizi

Bu tematik harita, kıyı turizmi literatüründeki kavramların önem derecesi (centrality) ve gelişmişlik düzeyine (density) göre nasıl sınıflandığını göstermektedir. Dört bölümde toplanan temalar, alanın hangi konularda olgunlaştığını, hangilerinin yükselişte olduğunu veya gerilediğini ortaya koymaktadır. Haritanın sağ alt bölümünde yer alan “coastal tourism, sustainability, sustainable tourism” kavramları, literatürün temel omurgasını oluşturan ve araştırmaların büyük bölümünde tekrarlanan ana temalar olarak öne çıkmaktadır. Bu alanlar yüksek merkezilik taşımasına rağmen gelişmişlik düzeyleri sınırlı olduğu için hâlâ derinleştirilmeye açık görülmektedir. “Management, beach, erosion” başlıkları da bu grubu destekleyen temel konular arasında yer almakta ve pratik uygulamalarla bağlantılıdır. Üst sağ bölümdeki “climate change, resilience, vulnerability” temaları, yüksek merkezilik ve gelişmişlik düzeyiyle alandaki motor temaları temsil etmektedir. Bu başlıkların artan akademik ilgiyle birlikte kıyı turizmi araştırmalarını yönlendiren bir yapıya büründüğü ve gelecekteki çalışmalar için öncü bir eksen oluşturduğu söylenebilir. Üst sol bölümdeki “tourism, sustainable development, coastal zones” kavramları, daha çok belirli araştırmacı ağlarında yoğunlaşan ve uzmanlaşmış alanlara işaret eden niş temalardır. Bu konuların literatürde yer bulduğu ancak geniş kullanım ağına yayılmadığı görülmektedir. Sol alt köşede yer alan “governance, policy, model” ifadeleri ise gelişmekte olan veya gerileyen temalar kategorisinde yer almaktadır. Bu durum, yönetim ve politika temelli çalışmaların literatürde yer aldığı fakat henüz istikrarlı bir araştırma odağı oluşturamadığına işaret etmektedir. Genel olarak grafik, kıyı turizmi literatürünün sürdürülebilirlik ve turizm ekseninde yoğunlaştığını; iklim değişikliği ve kırılganlık temalarının yükselişte olduğunu; yönetim ve politika boyutunun ise gelişmeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu dağılım, alanda geleceğe yönelik çalışma

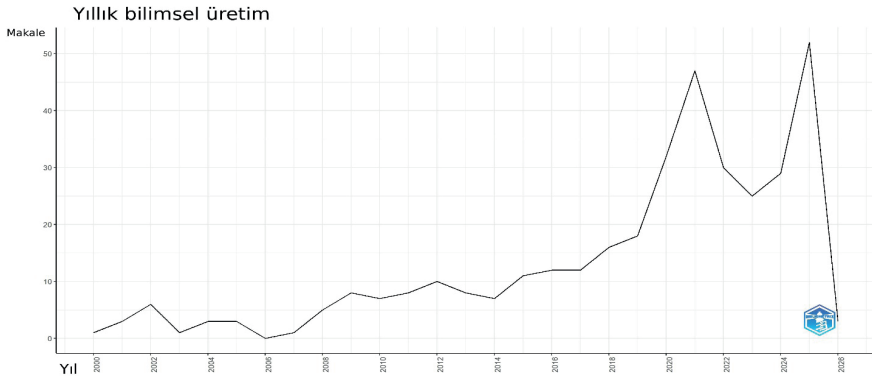
eğilimlerinin özellikle iklim etkileri, uyum stratejileri ve sürdürülebilir yönetim modelleri çevresinde şekillenmeye başladığını ortaya koymaktadır (Şekil 7).

Şekil 7: Kıyı Turizmi Literatürünün Merkezilik–Yoğunluk Ekseninde Tematik Analizi

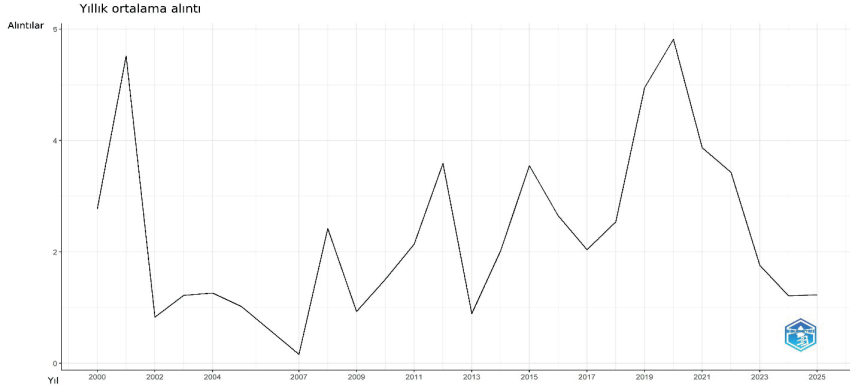
3.2. Yayın Eğilimleri ve Atıf Dinamikleri

Kıyı turizmi alanındaki bilimsel üretim yıllar içinde belirgin bir artış göstermiştir (Şekil 8). Yıllık bilimsel üretim grafiğine göre 2000’li yılların başında yıllık ortalama 1-6 yayın düzeyinde seyreden üretim, 2018’den itibaren ivmelenmiş, 2021’de yaklaşık 46 ve 2025’te 52 yayına ulaşmıştır. Bu durum, kıyı turizminin akademik gündemde giderek daha güçlü bir yer edindiğini göstermektedir.

Şekil 8: Yıllık bilimsel üretim

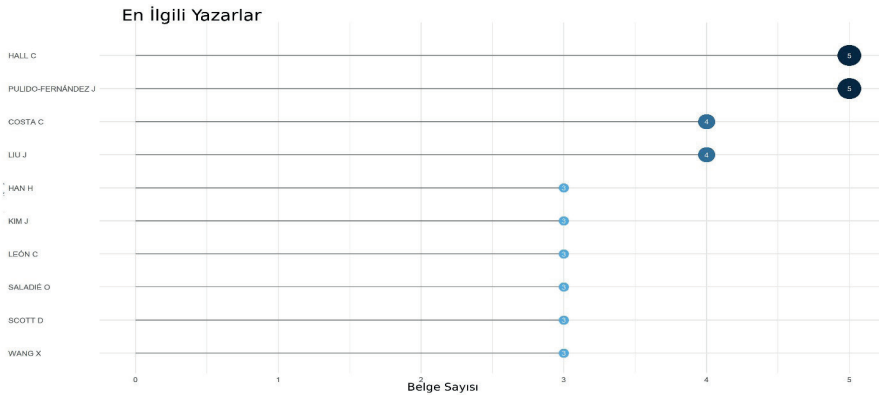
Yıllık ortalama atıflar (Average Citations per Year) 2019–2021 döneminde 5–6 atıf bandına yükselmiş, bu da literatürde görünürlüğün arttığını göstermektedir (Şekil 9). Özellikle iklim değişikliği, sürdürülebilirlik ve yönetim odaklı makalelerin daha yüksek atıf hacmine sahip olduğu görülmektedir.

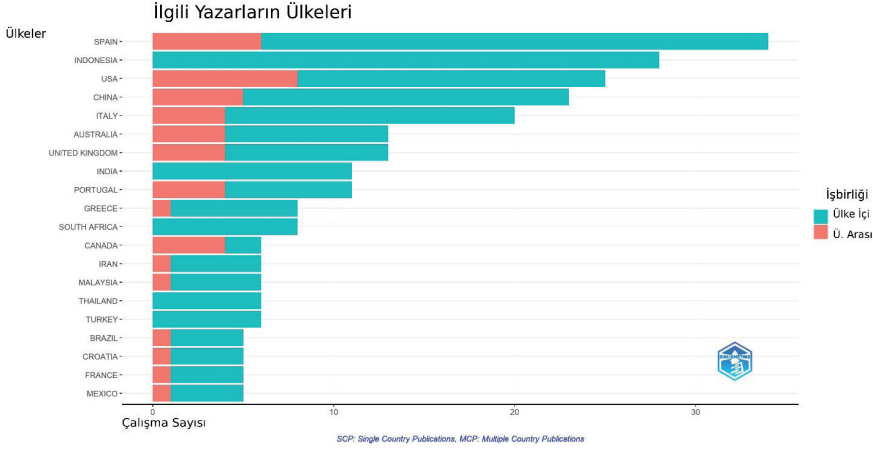
Şekil 9: Yıllık ortalama atıflar

3.3. En İlgili Yazarlar ve Ülkeleri

En ilgili yazarlar grafiğine göre (Şekil 10) en üretken araştırmacılar: Veriler incelendiğinde, Hall C ve Pulido-Fernández J'nin 5'er yayınlı alanın en üretken yazarları olduğu görülmektedir. Bu durum, her iki araştırmacının literatürde merkezî bir konumda yer aldığını göstermektedir. Costa C ve Liu J ise 4'er yayınlı ikinci sırada yer almakta ve alana istikrarlı katkı sağlayan isimler olarak dikkat çekmektedir. Han H, Kim J, León C, Saladie O, Scott D ve Wang X'in 3'er yayınlı üçüncü grubu oluşturması, araştırma alanında daha geniş bir akademik katılımın bulunduğunu ve iş birliği yoğunluğunun arttığını göstermektedir. Genel olarak dağılım, alanda hem öncü isimlerin hem de destekleyici araştırmacıların varlığıyla çok merkezli bir gelişim yapısına işaret etmektedir.

Şekil 10 : En İlgili Yazarlar Grafiği

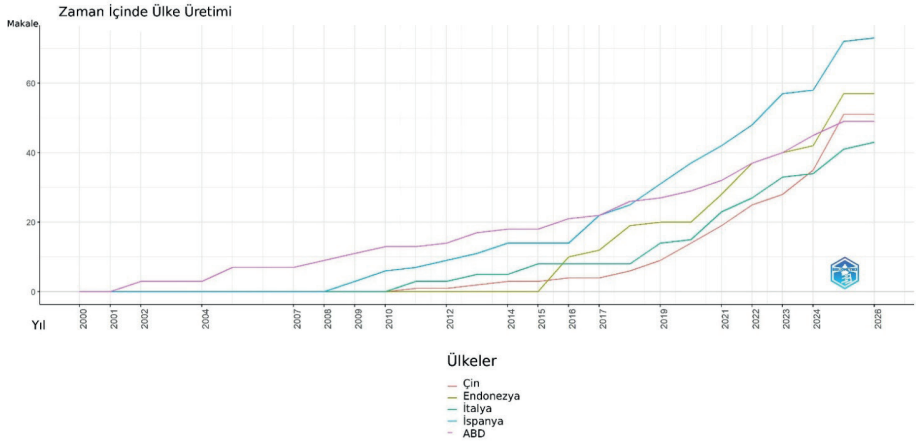
Şekil 11: İlgili Yazarların Ülkeleri

İlgili yazarlar grafiği (grafik7) incelendiğinde, araştırma alanında en fazla yayın yapan ülkelerin başında İspanya, Endonezya, ABD ve Çin'in geldiği görülmektedir. Bu ülkelerde özellikle ülke içi iş birliğinin (SCP) daha baskın olduğu dikkat çekmekte, buna karşın uluslararası iş birliği (MCP) en çok ABD, Birleşik Krallık, Kanada ve Avustralya gibi akademik ağırları güçlü ülkelerde öne çıkmaktadır (Şekil 11). Türkiye ise orta sıralarda yer almakta ve daha çok yerel iş birliğine dayalı üretim sergilemektedir. Genel olarak grafik, araştırma üretiminin birkaç ülke etrafında yoğunlaştığını; ancak uluslararası iş birliğinin artmasıyla alanın küresel ölçekte çeşitlendiğini göstermektedir.

3.4. Ülke ve Kurumsal Katkı

Ülkelerin üretkenlik trendi (*Zaman içinde Ülke Üretimi*) 2000–2025 Aralığında aşağıdaki şekilde öne çıkmaktadır:

Grafik, 2000–2025 yılları arasında kıyı turizmi alanındaki bilimsel üretimin belirgin bir artış eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çeşitlilik artışı ülke bazında 2010 yılı itibarı ile belirginleşmiş, Özellikle 2015 sonrası dönemde yayın sayılarında dikkat çekici bir ivmelenme yaşanmış, 2020 sonrasındaki küresel turizm dönüşümleriyle birlikte araştırma ilgisi daha da güçlenmiştir. Bu da kıyı turizmi araştırmalarının trendinde ciddi bir yükseliş olduğunu göstermektedir. Ülkeler arasında belirlenen başlıkta İspanya açık bir liderlik sergileyerek en yüksek yayın üretimine ulaşırken; ABD istikrarlı bir artışla ikinci sırada konumlanmaktadır. Bunun yanında Endonezya ve Çin, özellikle son yıllarda hızlı yükseliş göstererek alana yeni bir dinamik kazandırmış, İtalya ise düzenli fakat daha sınırlı bir büyüme çizgisi izlemiştir. Bu genel tablo, kıyı turizmi literatürünün hem coğrafi olarak genişlediğini hem de sürdürülebilirlik, iklim değişikliği ve yönetim odaklı yeni araştırma temalarıyla derinleştiğini göstermektedir (Şekil 12).

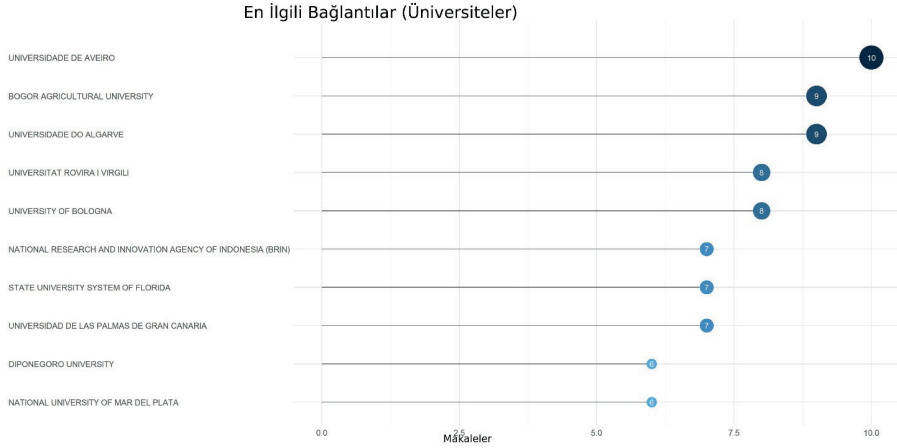

Şekil 12: Zaman içinde Ülke Üretimi

3.5. Üniversitelerin Literatüre Katkısı

Kurumsal üretim grafiği (*En İlgili Üniversiteler*) kıyı turizmi çalışmalarının belirli kurumlarda yoğunlaştığını göstermektedir:

Grafik incelendiğinde, kıyı turizmi ve sürdürülebilirlik çalışmalarında önde gelen üniversitelerin başında Universidade de Aveiro (Portekiz) yer almaktadır. En çok yayın yapan ilk üniversite ise Bogor Agricultural University (Endonezya) ve Universidade do Algarve (Portekiz) üniversiteleridir. İspanya'dan Universitat Rovira i Virgili ile İtalya'dan University of Bologna ise altışar-yedişer yayınlı dikkat çeken diğer önemli merkezler olarak dikkat çekmektedir (Şekil 13). Endonezya, ABD ve İspanya kaynaklı kurumların 6-7 yayın bandında yoğunlaşması, bu alandaki çalışmalarda belirli araştırma odaklarının oluştuğunu göstermektedir. Genel grafik görünümüne bakıldığında, kıyı turizmi çalışmalarının özellikle Akdeniz ülkeleri ile Güneydoğu Asya çevresinde yoğunlaştığını, bunun yanında farklı coğrafyalardaki üniversitelerin de zamanla bu alanda görünürlük kazandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, alandaki üretimin yalnızca yerel bir yönelimle sınırlı olmadığını, giderek daha geniş bir uluslararası işbirliği ağının oluştuğunu düşündürmektedir.

Şekil 13: En İlgili Üniversiteler

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışma ile kıyı turizmi ve sürdürülebilirlik literatürünün 2000–2026 yıllarında geçirdiği dönüşüm ve değişimleri bibliyometrik yöntemle ortaya konmuştur. Bu alandaki bilimsel üretimin gidişatını, yoğunlaştığı temalar ve çalışma ağlarını sistematik biçimde görünür kılmıştır. Bulgular, söz konusu literatürün zaman içinde niceliksel olarak büyüdüğünü ve niteliksel olarak çeşitlendiğini göstermektedir. Özellikle 2015 yılı sonrası belirginleşen artış, küresel ölçekte turizm politikalarının dönüşmesi, iklim değişikliği tartışmaları ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gündemde yer almasıyla ilişkilendirilebilir.

Başlangıçta literatür, daha çok deniz turizmi ve kum-deniz-güneş (3S) destinasyonları ile mekânsal yoğunlaşmaya odaklanırken, son yıllarda araştırma ekseninin genişlediği ve aşağıdaki temaların belirginleştiği görülmektedir:

- **Sürdürülebilir kıyı turizmi ve taşıma kapasitesi** (Aydın & Uzun, 2020; Kılıç & Kurnaz, 2010),
- **Kıyı erozyonu, iklim değişikliği ve risk yönetimi** (Lucrezi, Saayman & van der Merwe, 2016; Güneş, 2015),
- **Kıyı ekosistem hizmetleri, habitat kaybı ve çevresel planlama** (Gülbitti, M., & Özuduru, B. H., 2020),
- **Yerel halkın katılımı, sosyal sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi** (Cervantes & Espejel, 2008; Erdoğan & Kocaman, 2014),
- **Mavi ekonomi, yönetim ve kıyı politikaları** (Gössling vd., 2018; Aydın & Uzun, 2020).

Bu bağlamda, kıyı turizmi rekreasyonel faaliyetlerin dışında; kıyı alanlarındaki çevresel kırılganlık, sosyo-mekânsal değişim, ekonomik beklentiler ve yönetim modelleri gibi çok faktörlü bir yapının incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Analiz sonuçları, kıyı turizmi araştırmalarının yalnızca deniz-kum-güneş eksenli rekreasyonel bir faaliyet alanı olmaktan çıkarak; taşıma kapasitesi, çevresel kırılganlık, yönetim, iklim uyum politikaları, mavi ekonomi ve toplumsal etki gibi çok katmanlı konuları içeren disiplinlerarası bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Anahtar kelime bulutu ve kavram yoğunluk haritalarında “coastal tourism – sustainability – management – climate change” ekseninin baskınlaşması, bu dönüşümü tematik açıdan doğrulamaktadır. Yazar ve ülke iş birliği ağları ise alandaki üretimin coğrafi olarak genişlediğini ve bilimsel etkileşim seviyesinin yükseldiğini ortaya koymaktadır. İspanya, ABD, Endonezya ve Çin’in lider konumda olduğu; Birleşik Krallık, Avustralya ve Kanada’nın ise uluslararası iş birliklerinde önemli düğüm noktaları oluşturduğu görülmüştür. Türkiye’nin özellikle 2015 sonrası görünürlüğünün arttığı ve literatürde daha fazla yer edinmeye başladığı tespit edilmiştir.

Tüm bu bulgular ışığında, kıyı turizmi literatürünün geleceğine yönelik şu çıkarımlar yapılabilir:

Disiplinlerarası yaklaşım güçlenecektir: Turizm, ekoloji, kıyı mühendisliği, şehir planlama, sosyoloji ve ekonomi arasındaki kesişim daha belirgin hale gelecektir.

Sürdürülebilirlik odaklı modeller zorunluluk kazanmaktadır: Kıyı alanlarının ekolojik taşıma kapasitesi ve yönetim modelleri, araştırma gündeminde merkezi bir konumda olacaktır.

Politika ve uygulama temelli araştırmalar artacaktır: Akademik çalışmalar ile yerel yönetim, planlama ve karar alma mekanizmaları arasındaki bağ güçlenme eğilimindedir.

Uluslararası iş birlikleri araştırmanın itici gücü olacaktır: Bilimsel üretimin gelecekte daha ağ temelli, bölgesel ortaklıklar üzerinden ilerlemesi beklenmektedir.

Sonuç olarak, kıyı turizmi literatürü yeni bir epistemolojik eşiğe yaklaşmış, sürdürülebilirlik eksenli düşünce yapısı ile teorik derinlik kazanmış ve küresel araştırma ağlarıyla kurumsal görünürlüğünü artırmış bir alan haline gelmiştir. Bu çalışma, alanın mevcut durumunu ortaya koymakla kalmamakta; aynı zamanda gelecekteki bilimsel araştırmalar için bir yön belirleme işlevi de üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Al, U. (2008). *Bilimsel yayınların değerlendirilmesi: H-endeksi ve Türkiye'nin performansı*. Bilgi Dünyası, 9(2), 263–285. <https://doi.org/10.15612/bd.2008.307>
- Ali, M., Asrar, M. W., Qadir, A., Kumar, V., Shah, F. A., & Arman, M. (2022). *İklim değişikliği ve doğa tabanlı turizm: Bibliyometrik analiz yoluyla bağlantıların haritalandırılması*. Korea Review of International Studies, 15(39), 147–174.
- Aydınoglu, A. U., İlhan, A. O., & Özer, Ö. K. (2022). *Bir sosyal bilimler araştırma yöntemi olarak bibliyometri: Akademik girişimcilik örneği*. Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1124926>
- Bhat, S., Kumar, D., Paramesh, V., Kumar, P., Ravishankar, N., Kumar, S., Kashyap, P., & Arunachalam, V. (2023). *Enhancing farm profitability and sustainability through integrated farming systems: A case study of coastal Karnataka, India*. *Farming System*, 1(3), 100052. <https://doi.org/10.1016/j.farsys.2023.100052>
- Cervantes, O., & Espejel, I. (2008). *Rekreasyonel plajlar için entegre bir değerlendirme endeksinin tasarımı*. Ocean & Coastal Management, 51(5), 410–419. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2008.02.003>
- Çağlıyan, A., & Matiyar, M. (2023). *Afetlere bağlı yer değiştirme çalışmaları*. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü.
- Damar, M., Damar, H. T., & Özdağoglu, G. (2019). *Bibliyografi ve ilişkili kavramlar*. ResearchGate Yayını. <https://www.researchgate.net/publication/334491557>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). *How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines*. Journal of Business Research, 133, 285–296.
- Godin, B. (2009). *The value of science: Changing conceptions of scientific productivity, 1869 to circa 1970*. Social Science Information, 48(4), 547–586. <https://doi.org/10.1177/0539018409344475>
- Göktaş, Y., & Boyraz, Z. (2025). *Geoheritage research trends: A comparative bibliometric analysis of global and Türkiye perspectives using R programming*.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2018). Global trends in length of stay: Implications for destination management and climate change. Journal of sustainable tourism, 26(12), 2087–2101.
- Gülbitti, M., & Özuduru, B. H. (2020). Türkiye'deki bütünleşik kıyı alanları yönetimi süreçlerinin stratejik mekânsal planlama süreçleri ile ilişkili olarak değerlendirilmesi. Planlama Dergisi, 30(1), 36–53.
- Hall, C. M. (2001). *Coastal tourism and sustainability*. Ocean & Coastal Management, 44, 361–369.

- Hotamışlı, M., & Erem, I. (2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi*. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 63, 1–20. <https://doi.org/10.25095/mufad.396474>
- Kılıç, B., & Kurnaz, A. (2010). *Alternatif turizm ve ürün çeşitliliği oluşturmada ekolojik çiftlikler: Pastoral Vadi örneği*. İşletme Araştırmaları Dergisi, 2(4), 39–56.
- Lucrezi, S., Saayman, M., & van der Merwe, P. (2016). *Kumlu plajlar için bir değerlendirme aracı: Öncelikli yönetim sorunlarını belirlemek için insan boyutu ve ekonomik faktörleri içeren vaka çalışması*. Ocean & Coastal Management, 121, 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2015.12.002>
- Şengün, M. T., Kılıçarslan, M., & Göktaş, Y. (2022). *Bırkleyn Mağaraları (Diyarbakır) ve turizm potansiyeli*. Mavi Atlas, 10(1), 219–234. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1084872>
- Ali, M., Asrar, M. W., Qadir, A., Kumar, V., Shah, F. A., & Arman, M. (2022). *İklim değişikliği ve doğa tabanlı turizm: Bibliyometrik analiz yoluyla bağlantıların haritalandırılması*. Korea Review of International Studies, 15(39), 147–174

HİZMET KALİTESİ VE SADAKAT: BİR META ANALİZ

“

Alperen AĞAÇ¹

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, ORCID 0000-0001-7957-4741
05301090198 alperenagac@gmail.com

GİRİŞ

Hizmet kalitesi, memnuniyetle bir tutulmayan fakat birebir memnuniyet ile ilgili olan bir tutumdur (Özdemir vd. 2020; Gürler, 2024). Çünkü müşteri memnuniyetinin ortaya çıkabilmesi müşterinin kaliteli hizmeti elde etmesi ile mümkündür. Bu sebeple işletmeler hizmet sunarken hizmet bileşenlerinin her parçasının özenle sunulması önemlidir. Parasuraman vd. (1985) kaliteli bir hizmet sunmak müşterinin isteklerini tam anlamıyla karşılamak olduğunu vurgulamaktadırlar. Müşteriler ücret ödeyerek hizmeti elde ederler ve bu ödedikleri ücretin karşılığını almak isterler. Diğer bir ifade ile müşteri katlanılan bedelin bir karşılığının ya da hizmetten beklenenin sağlanmasını ister. Bu isteğin karşılanması memnuniyeti, memnuniyetin varlığı da sadakati ortaya çıkartır. Değişen dünya bu değişimle beraber müşteri alışkanlıklarını da değiştirmektedir. Fakat işletmeler bu değişimi yakından takip edip hizmet kalitesinden ödün vermeden müşteri taleplerine cevap verebilmelidirler. Bu sayede müşteri sadakatini yakalayıp uzun vadede müşteri ile bir ilişki kurulup rekabet avantajı elde edebilirler (Tuncer, 2017; Bayram vd. 2023). Rekabet avantajı, küreselleşen dünyada işletmelerin faaliyetlerini uzun süreler boyunca gerçekleştirebilmesi adına önem arz etmektedir.

Bu çalışmada amaçlanan; hizmet kalitesi ile sadakat arasındaki ilişkinin nedenli önemli bir boyuta sahip olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca hizmet kalitesi ile sadakat ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışmanın olması ve bu çalışmalarda ilişki boyutuna ilişkin farklı sonuçlar elde edildiği bilinmektedir. Bu sebeple meta analiz yöntemi ile bu ilişki boyutunu ortak bir kanı oluşturmak adına incelenmiş ve literatüre katkı sağlamak adına bu çalışma önem arz etmektedir. Çalışmanın ilk kısmında hizmet kalitesi ile sadakat kavramlarına ilişkin bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise bilimsel makalelerin bulunduğu akademik portaller taranarak elde edilen veriler meta analiz yöntemi ile test edilmiştir. Son bölümde ise meta analiz sonucu elde edilen bulgulara ilişkin bir kanıya varılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hizmet Kalitesi Kavramı ve Boyutları

Hizmet kalitesi, müşterinin beklediği ile algıladığı performans arasındaki farkın değerlendirilmesi olup, dijitalleşme ve çoklu temas noktalarıyla birlikte çok boyutlu bir yapıya kavuşmuştur. Güncel derleme ve meta-analizler, çevrim içi bağlamda hizmet kalitesinin en az dört temel boyutla kavramsallaştırıldığını (web sitesi/arayüz tasarımı, yerine getirme (fulfilment), müşteri hizmeti ve güvenlik/mahremiyet) ve bu boyutların memnuniyet ile sadakat üzerinde anlamlı ve tutarlı etkiler ürettiğini göstermektedir (Blut, Chowdhry, Mittal & Brock, 2015). Bu çerçeve, daha sonra geliştirilen hiyerarşik e-hizmet

kalitesi modellerinde üst-düzey (third-order) bir yapı olarak ele alınmış; alt boyutların, etkileşim ve sonuç kalitesini birleştiren daha genel faktörlere bağlandığında ölçümün istikrar ve yordama gücünün arttığı gösterilmiştir (Blut, 2016).

Yüksek temaslı sektörlerde (örn. konaklama) yüz yüze deneyimi destekleyen fiziksel kanıtlar ve etkileşim kalitesi önemini korurken, son çalışmalar “akıllı hizmet kalitesi” bileşenlerinin (kişiselleştirme, bağlamsal öneriler, otomasyonla hızlanan hizmet) müşteri değerlendirmelerini güçlendirdiğini; çok ölçütlü karar verme (MCDM) yaklaşımlarıyla bu bileşenlerin müşteri segmentlerine göre farklı ağırlıklar kazandığını rapor etmektedir (Ayvaz-Çavdaroglu, Iyanna & Foster, 2024). Böylece, hizmet kalitesi boyutlarının bağlama duyarlı biçimde güncellenmesi gerektiği; fiziksel ortamın belirleyici olduğu yüz yüze hizmetlerde somut unsurların, çevrim içi ortamlarda ise özellikle yerine getirme ile güvenlik/mahremiyet boyutlarının öne çıktığı bulgularla desteklenmektedir (Blut et al., 2015; Blut, 2016; Rita, Oliveira & Farisa, 2019).

Alan yazının son on yılına bakan bibliyometrik incelemeler, SERVQUAL temelli çalışmaların hâlâ yoğun olduğunu; ancak dijital ve veri-odaklı hizmetlerin yükselişiyle birlikte kalite boyutlarının etkileşim kalitesi–ortam/kanıt kalitesi–sonuç kalitesi ekseninde daha üst düzey yapılara doğru evrildiğini göstermektedir (Olawuyi & Kleynhans, 2025). Bu evrim, müşteri yolculuğunun kritik temas noktalarında (sipariş–teslim–iade; check-in–konaklama–check-out; çevrim içi destek vb.) boyut ağırlıklarının farklılaşmasına yol açmakta ve yönetsel önceliklerin sektör/bağlam bazında yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir (Ayvaz-Çavdaroglu et al., 2024). Özetle, çağdaş yaklaşım hizmet kalitesini statik bir ölçekten ziyade, bağlama ve teknolojiye adapte olan hiyerarşik bir yapı olarak ele almakta; bu yaklaşımın memnuniyet ve sadakat gibi davranışsal çıktıları açıklamada daha yüksek açıklayıcılık sağladığı bulgularla desteklenmektedir (Blut, 2016; Rita et al., 2019).

Hizmet Kalitesi Memnuniyet Sadakat Zinciri

Çağdaş literatürde hizmet kalitesi, doğrudan ve dolaylı yollarla sadakati belirleyen üst-düzey bir girdi olarak modellenir; temel mekanizma önce memnuniyetin artması, ardından sadakatin güçlenmesi biçimindedir. Özellikle çevrim içi bağlamda yer alan yerine getirme, müşteri hizmeti, güvenlik/mahremiyet gibi boyutlar memnuniyeti anlamlı düzeyde yükseltir; memnuniyetteki artış ise yeniden satın alma, tercih devamlılığı ve olumlu WOM gibi sadakat göstergelerini besler (Blut, Chowdhry, Mittal, & Brock, 2015; Zhou, 2019; Rita, Oliveira, & Farisa, 2019). Son yıllarda yapılmış derlemeler ve ampirik çalışmalar, bu zincirde memnuniyetin kısmi/seri aracılık rolünü teyit ederken; bazı sektörlerde algılanan değer ve kurumsal imajın da ek araçlar

olarak devreye girerek hizmet kalitesinin sadakate etkisini güçlendirdiğini göstermektedir (Özkan, Süer, Keser, & Koçakoç, 2020; Journal of Hospitality & Tourism Research, 2024). Bu bulgular birlikte ele alındığında, yönetsel açıdan kalite boyutlarının iyileştirilmesi → memnuniyetin yükseltilmesi → sadakatin kalıcılaştırılması yönünde hiyerarşik bir yol izlenmesi önerilir.

E-Ticaret/Lojistik Hizmet Kalitesi: Değer ve Güven Kanalı

E-Ticarete lojistik hizmet kalitesi (LSQ)—özellikle zamanında ve hasarsız teslim, sipariş doğruluğu, tersine lojistik/iade kolaylığı ve bilgilendirme—müşterinin algıladığı değeri yükselterek memnuniyeti artırır; memnuniyet ve güven birlikte sadakati besleyen temel kanalı oluşturur (Do, Ta, Bui, Do, Dong, & Lam, 2023; Al-Mu’ani, Al-Momani, Amayreh, Aladwan, & Al-Rahmi, 2024). Son büyük ölçekli çalışmalar, LSQ’nun memnuniyet üzerindeki etkisinin güçlü ve tutarlı olduğunu; özellikle teslimat hızı/doğruluğu ile sipariş uyumsuzluklarının yönetiminin güveni doğrudan güçlendirdiğini göstermektedir (Aljohani, 2024; Al-Mu’ani et al., 2024). Havacılık tarafında ise çevrim içi biletleme ve OTA/airline web deneyiminde e-hizmet kalitesi → e-güven/e-memnuniyet → e-sadakat zinciri benzer biçimde çalışır; dijital etkileşim kalitesi ve güvenlik/mahremiyet algısı niyetleri belirgin biçimde etkiler (Alnaim, Al-Shaikh, & Ahmad, 2022). Yolcu davranışında, hizmet kalitesinin (yerine getirme ve süreç şeffaflığı dâhil) tekrar satın alma niyetine etkisi havayolu çalışmalarında da gösterilmiş; arada memnuniyet ve ilişkisel değişkenlerin aracılığı rapor edilmiştir (Bakır, Atalık, & Itani, 2024). Yönetimsel olarak, LSQ boyutlarını iyileştir → algılanan değeri ve güveni yükselt → memnuniyet ve sadakati kalıcılaştır yolu, hem e-ticaret lojistiğinde hem de havayolunun çevrim içi temaslarında uygulanabilir bir politika çerçevesi sunar (Do et al., 2023; Alnaim et al., 2022).

Sektörel Bağlamlar ve Davranışsal Niyetler

Sektöre göre temas noktaları değişse de (havayolunda zamanında operasyon, bagaj/satış sonrası süreç; konaklamada ön büro-oda-F&B; e-ticarete yerine getirme ve güvenlik), örüntü aynıdır: hizmet kalitesi önce memnuniyeti yükseltir, ardından yeniden satın alma/yeniden ziyaret ve olumlu WOM gibi davranışsal niyetleri güçlendirir (Blut, Chowdhry, Mittal, & Brock, 2015; Rita, Oliveira, & Farisa, 2019). Havayolu araştırmaları, bu zincire müşteri vatandaşlığı/advokasisi gibi ilişkisel unsurların da eklenebildiğini; dolayısıyla kaliteli hizmetin sadece tekrar biletleme niyetini değil, şirketi aktif biçimde savunma eğilimini de tetiklediğini gösteriyor (Bakır, Atalık, & Itani, 2024). Konaklamada “akıllı hizmet” bileşenleri (kişiselleştirme, hızlı/temassız işlemler, bağlamsal öneriler) etkileşim kalitesini yükselterek yeniden ziyaret niyetini artırırken, e-hizmet tarafında yerine getirme ve güvenlik/mahremiyet boyutları memnuniyet

ve ardından sadakat üzerindeki etkileriyle öne çıkıyor (Ayvaz-Çavdaroglu, Iyanna, & Foster, 2024; Blut, 2016; Rita et al., 2019). Son alan yazın derlemeleri de farklı sektörlerde memnuniyetin kısmi/seri aracılık rolünü doğruluyor; kimi bağlamlarda algılanan değer ve kurumsal imajın ek araçlar olarak devreye girerek kalite-sadakat hattını kuvvetlendirdiğini raporluyor (Journal of Hospitality & Tourism Research, 2024). Bu nedenle havacılıkta operasyonel doğruluk ve dijital self-servis akışları; konaklama ve e-ticarette ise deneyimin kritik anlarına (check-in/teslimat/iade vb.) dönük iyileştirmeler, doğrudan davranışsal niyetlere yansıyan stratejik kaldıraçlar sunar (Blut et al., 2015; Bakır et al., 2024; Rita et al., 2019).

YÖNTEM

Verilerin Toplanması ve Analiz

Bu çalışma verileri 3 yıllık süreç içerisinde (2020-2022) Sadakat ile Hizmet Kalitesi değişkenleri arasındaki ilişkiyi içeren çalışmalardan elde edilmiştir. İlk olarak ulusal bilimsel çalışma portalları (TrDizin, DegiPark gibi) taranarak toplamda 33 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen bu çalışmalar “r” veya “R²” değerlerini içerip içermediğine bakılarak elemeye tabi tutulmuştur. Eleme sonrası toplamda 6 adet (k) çalışma ve 2396 adet örneklem (N) elde edilmiştir. Çalışma sayısının (k) 5’ten fazla veya örneklem sayısının (N) 100’den fazla olması durumunda (Okan, 2024a: 201) verilerin analize tabi tutulacağı bilindiğinden elde edilen veriler analiz için yeterli sayıdadır. Elde edilen veriler Jamovi programında Meta Analize tabi tutulmuştur Analize tabi tutulan çalışmalara ilişkin bilgiler Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1: Çalışmaya Dahil Edilen Veriler

Yazar	Çalışma Türü
Canöz and Gündüz (2022)	Makale
Beşcanlar and Koç (2022)	Makale
Beşcanlar and Koç (2022)	Makale
Recepoğlu (2022)	Tez
Genç (2021)	Tez
Pehlivan (2020)	Tez

Tablo 1 incelendiğinde toplam 6 adet çalışmanın 3 tanesi makale geriye kalan 3 çalışmanın da tez türüne bilimsel çalışma olduğu görülmektedir. Microsoft Excel programında dosya haline dönüştürülen veriler sırasıyla Yanlılık, Heterojenlik Analizleri ve son olarak Rastgele Etki Modellemesi ile analiz edilmiştir. İlk olarak Yanlılık Analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2’de aktarılmıştır.

Tablo 2: Yanlılık Testleri

Test Adı	Değer	p
Fail-Safe N	2844.000	< .001
Begg and Mazumdar Rank Correlation	0.276	0.444
Egger's Regression	0.047	0.962
Trim and Fill Number of Studies	0.000	

Yayın yanlılığı analizi sonrası verilere Heterojenlik analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuç Tablo 4'teki gibi yansıtılmıştır.

Tablo 3: Heterojenlik Testi

Tau	Tau ²	I ²	H ²	R ²	Df	Q	p
0.578	0.3338(SE=0.2129)	99.24%	130.907		5.000	844.766	<.001

Heterojenlik testi sonrasında verilere uygulanacak modellemenin belirlenmesi ile verilere uygulanan Rastgele Etki modellemesi sonuçları Tablo 4'te aktarılmıştır.

Tablo 4: Rastgele Etki Modellemesi

	Estimate	se	Z	P	CI Lower Bound	CI Upper Bound
Intercept	0.865	0.237	3.65	<.001	0.401	1.329

Bulgular

Bu çalışmada elde edilen veriler meta analiz yöntemi ile incelenmiş ve verilere ilk olarak yanlılık analizi uygulanmıştır. Çalışmanın yayın yanlılığı içerip içermediği analiz sonucu elde edilen Egger's Regression testinin p değeri ile anlaşılır. Eğer p değeri 0.05'ten büyük ise çalışma verileri yanlılık içermemektir (Okan, 2022: 659). Yanlılık için Tablo 2 incelendiğinde Egger Regrssion p değerinin 0.962 olduğu ve bu sonuçla çalışma verilerinin yanlılık içermediği görülmektedir. Yanlılık için ayrıca Begg and Mazumdar Rank Correlation p değerine de bakılabilir. Aynı şekilde bu p değerinin de yanlılık olmaması için 0.05'ten büyük olması gerekmektedir (Sarier, 2024: 230). Tablo 2'ye bakıldığında Begg and Mazumdar Rank Correlation p değerinin 0.444 olduğu ve bu sonuca göre çalışmanın yanlılık içermediği söylenebilir. Yanlılık analizi sonrası çalışma verilerin heterojenlik barındırıp barındırmadığına bakılmıştır. Higgins vd. (2009) heterojenlik testinin verilere uygulanacak modeli (rastgele veya sabit etki modeli) belirlemekte olduğunu vurgulamaktadır. Çetinceli (2024), modeli belirlemenin yolunu heterojenlik testi sonucuna göre veriler

heterojenlik sergiliyorsa rastgele etki sergilemiyorsa sabit etki modellemesinin uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunu anlamak içinde I^2 veya Q değerlerine bakılır. Tablo 3 incelendiğinde I^2 %99.24 olduğu görülmekte ve bu sonuçla verilerin %99'un üzerinde bir heterojenlik sergilediği söylenebilir. Daha doğru sonuç alabilmek adına Q değerine bakıldığında 844.766'lık bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu değer x^2 serbestlik derecesi tablosunda var olan 5 serbestlik derecesine ve 0.05 güvenirliliğe göre 11.07 olan değerden büyük olması sebebiyle çalışma verileri ikinci kez heterojenlik barındırdığı söylenebilir. Çalışma verilerinin heterojenlik barındırdığı anlaşılması sebebiyle verilere rastgele etki modellemesi uygulanmıştır. Rastgele etki modellemesi sonucu için Tablo 4'e bakıldığında Etki Büyüklüğü (ES) değerinin 0.865 olduğu görülmektedir. Gedik ve Üstüner (2017) Etki Gücü değerinin çalışma değişkenleri arasındaki ilişkiyi açıkladığını ve bu değer 0.80'den fazla olması durumunda ilişki boyutunun çok yüksek derecede, 0.50 ile 0.80 arasında olması orta derecede ve 0.50'nin altında olması durumunda ise ilişkinin zayıf olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışma için kullanılan değişkenlere ilişkin Etki Büyüklüğü (ES) değerinin 0.865 olması bu iki değişken arasında çok yüksek derecede bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ

Ortaya konan her türlü hizmetin illaki bir alıcısı yoktur. Çünkü müşteri, hizmeti satın almak için ödediği fiyatın karşılığını ister. Bu karşılığa genellikle kalite olmaktadır (Okan, 2024b: 33). Eğer ortada kalite yok ise satın alma eylemi de gerçekleşmeyecektir. Hizmet kalitesinin en temel ölçütü de memnuniyettir (Şahin ve Şen, 2017:1178). Bu sebeple kalite yoksa memnuniyet yoktur, memnuniyet yoksa satın alma eylemi de yoktur memnuniyet yoksa sadakat da yoktur. Ayrıca sadık müşteri işletmeden duyduğu memnuniyeti çevresindeki kişiler ile paylaşmaktadır (Okan, 2025: 86). Bu durum işletmenin müşteri sayısını artıracak ve buna bağlı olarak doğru orantılı bir biçimde gelirler de artacaktır. Hizmet kalitesinin bu denli önemli olması bu çalışmanın yapılmasının gerekçesidir. Kalitenin belirlenmemesi işletmenin sonunu getirebilecek kadar önem verilmesi gereken bir konudur. Bu sebeple 2020, 2021 ve 2022 yıllarında hizmet kalitesi ile sadakat ilişkisini barındıran çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmalardan meta analiz yönteminin uygulanabilecek olanları çalışmaya dahil edilmiştir. Elde edilen veriler önce yanlılık analizine tabi tutulmuş ve verilerin yanlılık içermediği anlaşıncaya verilere uygulanacak modeli belirlemek için verilere heterojenlik analizi uygulanmıştır. Heterojenlik analizi sonucunda çalışma verilerinin heterojenlik sergilediği anlaşıncaya verilere rastgele etki modeli uygulanmıştır. Rastgele etki modellemesi sonucunda elde edilen Etki Büyüklüğü (ES) değerinin 0.865 olarak elde edilmesi hizmet kalitesi ile sadakat arasında çok güçlü bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Meta analiz ile elde edilen bu sonuç literatürde

(Şahin ve Şen, 2017 ve Bilgin, 2017) var olan hizmet kalitesi sadakati etkiler sonucu ile hem paralellik göstermekte hem de bu iki değişken arasındaki ilişki düzeyini belirlediği için literatüre bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Elde edilen bu sonuç ile işletmelere yapılacak öneri kalite kavramından kesinlikle ödün vermemeleri hatta müşteri ilişkileri yöntemi ile müşterinin hizmetten beklentilerinin veya taleplerinin neler olduğunu öğrenip bu istekleri mümkün olduğunca kaliteden ödün vermeden karşılamaları gerekmektedir. Ayrıca politika yapıcılara öneri olarak kalite kontrol mekanizmasının daha etkin kullanılıp kaliteden ödün veren işletmelerin belirlenerek gerektiğinde ceza ve hatta daha da ötesi ruhsat iptalleri ile yüzleşmelerini sağlamalıdır. Kalite her ne kadar işletmenin ortaya koyduğu hizmetten beklenenin karşılanması olarak düşünülse de hizmet olarak işin içine kaynak tüketimi dahil olmaktadır. Kötü hizmet ile kullanılan kaynaklar zayi edilmektedir. Bu çalışmanın kısıtı olarak verilerin sadece 3 yıllık bir süreç baz alınarak çalışmanın yapılmış olmasıdır. Bu sebeple bundan sonraki çalışmalarda daha fazla yıl dahil edilerek yeniden bir çalışmanın yapılması düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aljohani, K. (2024). The role of last-mile delivery quality and satisfaction in online retail experience: An empirical analysis. *Sustainability*, 16(11), 4743. <https://doi.org/10.3390/su16114743>
- Al-Mu'ani, L., Al-Momani, M. M., Amayreh, A., Aladwan, S. I., & Al-Rahmi, W. M. (2024). The effect of logistics and policy service quality on customer trust, satisfaction, and loyalty in quick commerce: A multigroup analysis of Gen Y and Gen Z. *Uncertain Supply Chain Management*, 12, 1417–1432. <https://doi.org/10.5267/j.uscm.2024.4.009>
- Alnaim, A. F., Almaiah, M. A., Alsaaidah, A., & Al-Shaikh, F. N. (2022). Measuring the mediating roles of e-trust and e-satisfaction in the relationship between e-service quality and e-loyalty of OTA users. *Mathematics*, 10(13), 2328. <https://doi.org/10.3390/math10132328>
- Ayvaz-Çavdaroglu, N., Iyanna, S., & Foster, M. (2024). Smart service quality in hospitality – A quantitative assessment using MCDM and clustering methods. *International Journal of Hospitality Management*, 123, 103931. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2024.103931>
- Bakır, M., Atalık, Ö., & Itani, N. (2024). Service quality and repurchase intentions in the airline industry: A multiple mediation analysis through customer citizenship behaviour. *Current Issues in Tourism*. <https://doi.org/10.1080/13683500.2024.2410935>
- Bayram, M., Burgazoğlu H., Hızal, S. & Gülден A. (2023). Yiyecek İçecek Hizmet Kalitesi ile Marka Sadakati ve Marka İmajı Arasında Müşteri Memnuniyetinin Rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 224-239. doi:10.33206/mjss.1183805
- Beşcanlar, S., & Koç, H. (2022). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi. *Journal of Tourism Research Institute*, 3(2), 137-157.
- Bilgin, Y. (2017). Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatının Ağızdan Ağıza Pazarlamaya Etkisi. *Journal Of Business Research Turk*, 9(4), 33-62. <https://doi.org/10.20491/isarder.2017.320>
- Blut, M. (2016). E-service quality: Development of a hierarchical model. *Journal of Retailing*, 92(4), 500–517. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2016.09.002>
- Blut, M., Chowdhry, N., Mittal, V., & Brock, C. (2015). E-service quality: A meta-analytic review. *Journal of Retailing*, 91(4), 679–700. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2015.05.004>
- Canöz, Y., & Gündüz, Ş. (2022). Elektronik Ticarete Lojistik Hizmet Kalitesi Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Bakımından Ne Denli Önemli? *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(4), 1250-1269.

- Çetinceli, K. (2024). Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Bir Meta Analiz Çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 634-653.
- Do, A. D., Ta, V. L., Bui, P. T., Do, N. T., Dong, Q. T., & Lam, H. T. (2023). The impact of the quality of logistics services in e-commerce on Generation Z customers' satisfaction and loyalty. *Sustainability*, 15(21), 15294. <https://doi.org/10.3390/su15212115294>
- Gedik, A., & Üstüner, M. (2017). Eğitim Örgütlerinde Örgütsel Bağlılık ve İş Doyumu İlişkisi: Bir Meta Analiz. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 41-57.
- Genç, Ö. (2021). *E-Ticarette Lojistik Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Yaratmadaki Rolü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gürler, H. E. (2024). How Does Service Quality Predict Loyalty? The Serial Mediation Effects of Perceived Value and Consumer Brand Identification. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 42(3), 920-940. <https://doi.org/10.1108/IJQRM-12-2023-0385>
- Higgins, J., Simon, T. G., & David, S. J. (2009). A Re-Evaluation of Random-Effects Meta-Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society*, 137-159.
- Journal of Hospitality & Tourism Research*. (2024). Fifteen years of research on customer loyalty formation in hospitality and tourism (OnlineFirst). <https://doi.org/10.1177/19389655241276506>
- Okan, S. (2022). Bir Meta Analiz: Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti. N. Sezer, & H. Çiftçi (Ed.), *Adan Z'ye İletişim Çalışmaları-5* (s. 649-680). Iksad.
- Okan, S. (2024a). A Meta-Analysis of Customer Satisfaction Variables in The Context of The National Summary. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 198-208.
- Okan, S. (2024b). The Mediating Role of Customer Relationship Managment (CRM) in the Effect of Innovation on Perceived Service Quality: The Case of Airlines System. *Journal of Aviation*, 8(1), 32-42.
- Okan, S. (2025). Algılanan Değerin Sadakat Üzerindeki Etkisinde Memnuniyet ve Marka Değerinin İkili Aracılık Etkisi: Türk Hava Yolları Örneği. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 11(51), 85-99. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14971521>
- Olawuyi, O. S., & Kleynhans, C. (2025). A bibliometric analysis of service quality in the hospitality industry (2014–2024). *Administrative Sciences*, 15(6), 215. <https://doi.org/10.3390/admsci15060215>
- Özdemir, Y., Kaya, S. K., & Turhan, E. (2020). A scale to measure sustainable campus services in higher education: "Sustainable Service Quality. *Journal of Cleaner Production*, 245, 118839. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118839>

- Özkan, P., Süer, P., Keser, İ. K., & Koçakoç, İ. D. (2020). The effect of service quality and customer satisfaction on customer loyalty: The mediation of perceived value of services, corporate image, and corporate reputation. *International Journal of Bank Marketing*, 38(2), 384–405. <https://doi.org/10.1108/IJBM-03-2019-0096>
- Parasuraman, A., Zeithaml V. A. ve Berry L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49, 41 - 50.
- Pehlivan, S. (2020). *Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi: Ankara Şehir Otelleri Uygulaması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Umut Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Recepoglu, Ş. (2022). *Rekreatif Etkinlikler Yürüten İşletmelerde Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati ve Müşteri Tatminine Etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rita, P., Oliveira, T., & Farisa, A. (2019). The impact of e-service quality and customer satisfaction on consumer behavior: Evidence from Indonesian e-commerce. *Heliyon*, 5(8), e02617. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02617>
- Sarier, Y. (2024). Öğretmenlerin Örgütsel Mutluluğunun Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(1), 222-248. <https://doi.org/10.33400/kuje.1405523>
- Şahin, A., & Şen, S. (2017). Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1176-1184. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1971>
- Tuncer, İ. (2017). Yiyecek içecek işletmelerinde hizmet kalitesi boyutları ve ölçeklerinin incelenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 321-329. <https://doi.org/10.23929/javs.624>
- Zhou, R., Wang, X., Shi, Y., Zhang, R., Zhang, L., Guo, H., & Chen, Y. (2019). Measuring e-service quality and its importance to customer satisfaction and loyalty: An empirical study of online mobile gaming. *Electronic Commerce Research*, 19(3), 477–495. <https://doi.org/10.1007/s10660-018-9301-3>

KİMLİK KAVRAMI VE KİMLİK GELİŞİMİNE YÖNELİK MÜDAHALE PROGRAMLARI

“ ”

Kazım AKÇAR¹
Demet VURAL YÜZBAŞI²

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Kazım Akçar, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, Klinik Psikoloji Programı, İzmir, Türkiye. E-posta: kazimakcar@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2716-4752>

2 Doç. Dr. Demet Vural Yüzbaşı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye. E-posta: demet.vural.yuzbasi@ikcu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6017-0875>

İnsanı anlamaya yönelik arayış ve çalışmalar bilimsel olsun ya da olmasın yüzyıllar öncesine dayanan köklü bir miras olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir. Bu arayış ve çalışmalar bazen merkezine bir özne olarak kendisini almış, bazen de dış dünyanın nesnesi konumunda kendini veya başkalarını gözlemeye yönelmiştir. “Bir insan olarak ben kimim?”, “Ne yapıyorum?”, “Nereden geldim?” ve “Nereye gidiyorum?” şeklindeki sorgulamaların insan duygu, düşünce ve davranışlarını açıklamada kimlik gelişimi kavramı ile bir bağı olduğunu söylemek mümkündür.

Kimlik gelişimi kavramından bahsedebilmemiz için öncül olarak *kimlik* ve ilişkili kavramların ele alınması gereklidir. Sosyal bilimlerde, sanatta, hatta günlük yaşantımızda dahi sıklıkla kullanılan fakat çok da farkında olmadığımız “kimlik (identity)” kavramı bu minvalde temel kavram olarak görülmektedir. Kimlik kavramı, geçmişten günümüze özellikle sosyal bilimlerde sıkça tartışılan ve kavramsallaştırma noktasında bilimsel yaklaşım ve bakış açılarındaki farklılıklar ölçüsünde komplike bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikoloji, sosyoloji, felsefe, siyasal bilimler, antropoloji, edebiyat gibi birçok farklı alanda karşılığı bulunan kimlik kavramı çalışılan alana ilişkin çeşitli bağlamsal sınırlandırmalara ihtiyaç duymaktadır (Dalbay, 2018). Kimlik kavramının farklı alanlarda ortak bir tanımının olmamasının en önemli sebeplerinden biri çok boyuttan oluşan (fiziksel, bilişsel, duygusal, toplumsal) bir kavrama karşılık gelmesinden kaynaklanıyor görünmektedir (Atak, 2011).

Kimlik; Latince süreklilik ve aynı olma anlamındaki “idem”, Türkçe’de “kim” kökünden türeyen; aidiyet, tek olma gibi karşılıkları bulunan; seçtiklerimizden çok “ne ve nasıl tanındığımız” ile ilgili olan; “benliğin” başkalarıyla bağlantılı olarak nasıl tanımlandığını ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Dalbay, 2018). Kimlik; kişinin yaşamındaki birçok parçadan (örn. mesleki, siyasal, dini, ilişkisel, entelektüel, cinsel, kültürel, ilgisel, fiziksel) oluşan bir betimlemedir. “Ben kimim?”, “Hayatımda neler yapacağım?”, “Benim farkım ne?”, “Kendi başıma neler yapabilirim?” gibi sorularla ilişkili olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Santrock, 2017). Kimlik; bireyi diğerlerinden ayıran duygu, düşünce, davranış, tutum, inanç gibi yapılar olarak düşünülmektedir (Süslü, 2002). Bununla birlikte kimlik, öznel bir tutarlılık, bütünlük ve süreklilik gösteren, kişinin hem kendisini nasıl gördüğü hem de toplum tarafından nasıl görüldüğüne ilişkin temsilleridir (Aşkın, 2007) ve diğerlerinin bireyde oluşturduğu izlenimleri, diğerleri ile karşılaştırılarak ulaşılan hükümleri içerir (Tural, 1990). Tanımlamaların ortak noktalarına bakıldığında kimlik kavramının bireyin ağırlıklı olarak sosyal bir bağlamda kendisini nasıl tanımladığı veya diğerleri tarafından nasıl tanımlandığıyla ilgili olduğu görünmektedir.

Kimlik kavramını tarihsel açıdan ele aldığımızda modern çerçevede 17. yüzyıla kadar gitmek mümkündür. John Locke ve ardılları (örn. Leibnitz, Kant, Kierkegaard) kimliği “self” terimi olarak idrak, şuurluluk, hatırlama anlamlarını da içerecek şekilde ele almış; kavram 20. yüzyıl ile birlikte orijinal formuna (identity) kavuşmuştur. William James, Sigmund Freud ve Erik Erikson gibi isimler kimlik yapısına duygusal ve psikolojik perspektiften bakarak kavramı kuramlarına yerleştirmiştir (Öztürk, 2007). Freudyen yaklaşım, kimliğin bireyin diğerlerini ya da nesneleri özümsemesi (içe atma) ve id-ego-süperego süreçlerindeki içselleştirmeler ile oluştuğunu belirtirken (Gleason, 1983), Erikson kimliği hem birey hem de bulunduğu kültür çekirdeğinde işleyen bir süreç olarak görmüştür (Erikson, 1960). Erikson; aynı, sürekli, psikososyal ve kültürel olarak ele aldığı bu kavramı kuramının merkezine yerleştiren kişi olarak günümüz psikoloji alanındaki kimlik çalışmalarının başlangıcını oluşturmuştur. 1960 ve sonrasında birçok alanda, birçok problem boyutuyla anılan kimlik kavramı disipline özel tanımlamalar şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır (Öztürk, 2007).

Sosyal kimlik kuramına göre kimlik, bireyin üyesi olduğu grup veya ilişkiler ağıyla duygu, düşünce ve davranışlarına karşılıklı etkileşim yoluyla yansır. Bireyler, grupların özelliklerine göre olumlu ve olumsuz kimlikler oluşturabilirler (Tajfel, 1982). Psikoloji alanında kimlik; kişilik ve benlik kavramıyla ele alınarak çözümlenmektedir. Psikologlar, kimlik kavramının merkezine benlik ve kişilik kavramlarını koyarak olguları ve ilişkileri açıklama gayretindedirler. Özellik-nitelik belirtisi olan kimlik, bireyler arası farklılıkları ortaya koyar. Bu açıdan kimliği; ayırt edici, yapılaşmış temsiller olarak ifade etmektedirler. Sosyolojideki karşılığına bakıldığında, kimlik kavramının tanımlanması toplumsal cinsiyet ve sınıfsal farklılıklar nezdinde olurken; felsefede ise öznenin varoluşunun ontolojik, epistemolojik, etik ve estetik açıklamaları üzerinde durulmaktadır (Aşkın, 2007).

Kimlik; kim olduğumuz, nereli olduğumuz, dilimiz, amaçlarımız, inançlarımız ile bağlantılıdır. Başlangıçta oluşturulmayan, bağlamsal olarak varlık kazanan bir olgudur (Bayraktar, 2018). Bu perspektiften yola çıkılarak zaman içerisinde kimlik kavramının sabit, kalıcı bir yapı gösteren ve sadece belirli niteliksel değişkenlerle (cinsiyet, din gibi) çalışılabileceği görüşü yerini birçok faktörle bütüncül bir ilişki içerisinde olan, dinamik ve inşa edilen bir görüşe bırakmış görünmektedir (Güneş, 2015). Kimliğe daha varoluşsal bir bağlamdan bakıldığında ise bir “belirsizlikten kaçış” olarak algılanabilir. Çünkü birey; birçok duygu, düşünce ve hareket içerisinde kendini konumlandırma, uyumlandırma ihtiyacı çerçevesinde istenen ile olan arasındaki dinamikler bütünüdür (Bauman, 2001). Birey, çevresine kimlik aracılığıyla uyum sağlamaktadır. Günümüz postmodern ve dinamik dünya anlayışı düşünüldüğünde kimliklerimiz sürekli inşa

edilmekte ve güncellenmektedir. Bireyin birçok alanda birçok kimlik temsili bulunabilmektedir. Buna bağlı olarak kimlikler atıl duruma düşebildiği gibi yeni kimlikler de oluşturulabilmektedir. Jenkins'e (2016) göre kimliğin özellikleri; süreklilik, tutarlılık, benzerlik-farklılığa dayanan, belirlemek ile açıklanan ve tam orada olmaktan ziyade zaman içinde oluşan şeklindedir.

Hem kavramsallaştırma açısından hem de tarihsel gelişimini ele aldığımızda kimlik kavramının kişilik ve benlik gibi kavramlarla sınırları muğlak bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Kimlik kavramı kendisine yakın, benzer hatta eş anlamlarda olduğu düşünülen “ben, benlik, kendilik, kişilik (I, self, self concept, personality)” gibi diğer psikolojik kavramlarla açıklanabilmektedir (Süslü, 2002). Toplumda kimlik, benlik ve kişilik kavramları bazen eş anlamlı bazen de aralarında nüans farkları görülen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple kullanım aşamasında bazı karmaşalar görülebilmektedir (Tural, 1990). Örneğin Glas (2006) benliğin, terapi modellerinde kimlik ve kişilik gibi kavramsallaştırılmadığını vurgulamaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında kimlik, benlik ve kişilik kavramlarının anlaşılması noktasında ikili olarak karşılaştırmalar yapılarak ilerlenmesinin işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Kimlik ve Kişilik

Kişilik; bireyi diğerlerinden ayıran düşünme süreçleri, davranma şekilleri ve hissetme biçimlerini olarak tanımlanmaktadır. Ahlaki ve etik boyut olan karakter ve doğuştan sahip olan özelliklere referans olan mizacın örgütlenmesidir. Bu sebeple kişiliğin oluşumu ve gelişiminde biyolojik, çevresel ve kültürel etmenlerin belirli oranlarda dahil olduğu düşünülmektedir. Geçmişten günümüze kişilik kavramı birçok kuramsal çerçevede (psikoanalitik, davranışçı, psikososyal, hümanistik) ele alınmaktadır (Ciccarelli ve White, 2016). Tural'a (1990) göre kişilik ya da şahsiyet, kişinin kendisi ve çevresiyle uyumuna yönelik perspektif almasını sağlayan içsel tüm süreçlerin davranışsal olarak yansımasıdır. Hem birey hem de diğerleri bu göstergelere göre hüküm vermektedir ki bu durum bireyin belirli durumlar karşısında ne yapacağı hususunda bir kestirim yapma ile ilgili çeşitli bilgi ve yorumlar sağlayabilmektedir. Kişilik, bireysel ve çevresel etkilerin entegre edildiği, diğerlerinden ayrılan duygu, düşünce ve davranışların bütün olarak ele alınmasının göstergesidir. Farklı durumlarda benzer özelliklerin sergilenmesine aracılık eder. İnsanın bireysel olarak ele alınan psikolojik özelliklerini içeren bir kavramdır (Mutluer, 2019). Kişilik temel olarak değerler ile ilgilidir. Normları edinmekle birlikte etik olanlara ulaşmak ile ilgilidir. Bu da dil ve kültür etkileşimi ile olmaktadır (Bayraktar, 2018). Tıpkı biyolojik yapıımız gibi kişilik de belirli çevrelerde ayrışır, aşamalı olarak gelişir ve hiyerarşik olarak düzenlenir. Bu gelişim belirli dönemlerde, belirli görevlerle ve yaşam boyu devam eder (Miller, 2017).

Kimlik ve kişilik kavramları karşılaştırıldığında; Erikson, kimliği kişiliğin özü olarak görmüş; kimlik dağınıklığı sürecini çekirdekten yoksun parçalı kişilik olarak tanımlamıştır (Erikson, 1959). Kişiliğin birey odaklı, kimliğin ise toplum odaklı bir kavram olduğu düşünülebilir. Kişilik, bireye özgü manevi özellikleri, kimlik ise çevreyle şekillenen topluma karşı takınılan tavrı içerir (Mutluer, 2019). Bireyin kimlikler içinde veya kimliklerle birlikte organize olması, kişilik kavramına eş değerdir. Bireyin yaşamını sürdürdüğü ve aidiyet duyduğu toplumlarda oluşturduğu kimlikler, kişiliğin çeşitli boyutları olarak karşımıza çıkar. Başka bir ifadeyle kişilik denilen olgu kimliklerden oluşmaktadır (Aşkın, 2007). Kişilik, kimlik temeli üzerine inşa edilir. Kimlik dışsal atfı ele alırken kişilik içsel referanslar ile çalışır. Diğer bir ifadeyle dış ve iç dünyamız olarak iki varlık alanı düşünüldüğünde kimlik dış dünyamızı, kişilik ise iç dünyamızı inşa eden süreçlerde yer almaktadır. Bunlar, toplumsal ve bireysel cepheler olarak da betimlenebilirlerken kimlik sosyolojik, kişilik ise felsefi (etik, estetik) bir gerçeklik olarak düşünülebilir. Kişinin iç-dış çatışmalarının giderilmesi yani kimlik-kişilik çatışmalarının giderilmesi önemlidir. Kimliğin işlevsiz olarak başat rol oynaması fanatizme ya da kimlikler içinde kaybolmaya sebep olabilir. Bu durum ötekileştirici ve patolojiktir, bireyde ölümcül kimliklerin oluşmasına sebep olabilir. Kimliğin temel alındığı sağlıklı ayrımlar yapmak ve dinamizm oluşturmak ise sağlıklı kişilik yapısını organize etmenin öncülü olarak düşünülmektedir. Zaman, mekan ve kültür; bireyi kimlik ve kişilikle donatır, değerlerle bütünleşen birey kişilik edinir (Bayraktar, 2018).

Kimlik ve Benlik

Aristo'ya kadar uzanan benlik kavramı Descartes'in "Düşünüyorum, öyleyse varım." ifadesinin bir tezahürü gibidir. Beden-zihin ilişkisi çerçevesinde benlik, hem bedensel hem de zihinsel varoluşun özü olarak tanımlanmıştır. Rogers'a (1951) göre benlik kişinin kendini algılayışıdır. Kişinin kim olduğuna ve gerçek hayata ilişkin sorgulamaları ile kim olmak istediğine ilişkin ideal benlik sorgulamalarını kapsar. Benlik, kendini anlama (self understanding) ve başkalarını anlama boyutlarından oluşan bir süreçtir. Öz farkındalık kavramına da karşılık gelebilmektedir. Benlik kavramı (self concept) ve benlik saygısı-imajı-değeri (self respect, image, worth) araştırmacılar tarafından aynı kapsamda kullanılabilir. Bu kavramlar kişinin kendine dair inanç, tutum, algı ve değerlendirmelerine karşılık gelmektedir. Aralarındaki en önemli fark benlik saygısı daha geniş kapsamlı bir değerlendirmeyi içerirken benlik kavramının daha özel, alt alanlara ilişkin değerlendirmelerden oluşmasıdır (Santrock, 2017). Benlik dünyası, fiziksel varlığımız ile yönelim sağladığımız davranış, anlamlandırma ve amaçlarımıza ilişkin iç dünyamızı temsil eder. Benlik oluşumundaki ön şart, bellektir. Bireyin tutarlılığı ve devamlılığı bir bütünlük olarak ve psikolojik

açıdan benlik kavramında tesis edilir. Bireyin benliği çeşitli boyutlarda (kişisel, toplumsal, insani) yansıtılabilir. Benlik; bilişsel, zihinsel ve ruhsal süreçlerin organizasyonu olan psikolojik bir bütünlük olarak düşünülebilir (Bayraktar, 2018). Paralel şekilde Demir (2010), benliği bireyin kendine yönelik bilinçli algısı, düşünme becerisi, ilgisi olarak açıklamıştır. Benlik; dikkat, bellek, yönetsel süreçler gibi bilişsel mekanizmalardan yola çıkarak farkındalık, duygusal süreçler, kontrol faktörleri, yönlendirme gibi boyutları kapsar. Ben ve dünyayı ayırmaya ilişkin algılar benlik kavramıyla açıklanır. Bebeğin kendisini çevreden ayırması süreciyle benlik kavramı oluşmaya başlar. Birey büyüdükçe benlik algıları organize olur, genel yargılara ya da özelleşmiş yargılara dönüşebilir. Bireyin hem kendisine hem de çevresine ilişkin algısı zamanla somut olandan soyut olana doğru, karşıtlıkların da bir arada bulunabildiği karmaşık ve üst düzey yapılandırmalar halini alır. Benlik sosyal faktörlerle ikili ilişkiler kurarak etkileşim sağlamaktadır. Benlik kavramında, bireyin merkeze özünü koymak suretiyle kendisini nasıl gördüğü, kendisine nasıl bir değer biçtiği söz konusudur. “Ben kimim?”, “Ben nasılım?” gibi soruları diğerlerinin konumu ve hukuku hesaba katılmadan cevaplanmaya çalışılır. Fizyolojik ve psikolojik açıdan ilkelden olgunluğa, iç-dış çatışmaları vasıtasıyla bütünlüğe giden bir seyir izlemektedir (Tural, 1990).

Kimlik ve benlik kavramları arasındaki ilişki ele alındığında kimlik, bireyin kendisini tanımlamak ve anlamlandırmak amacıyla benliğin belirli yönlerine bağlılık göstermesidir. Kimlik bir rol sahibi olmaktır. Benlikten temel alarak toplumda yer edilen pozisyonlar kimlikler olarak oluşturulurlar (Demir, 2010). Özetle, benlik bireyin kendisini algılaması sonucunda dışarıya bu algısını yansıtması, kimlik ise benlik deneyimleriyle oluşan çevrede yönlendirilen aktif temsiller ve rollerdir (Mutluer, 2019). Benliğin iç-dış ilişkileri mevcut olmakla birlikte başlangıç noktası bireyin soyutlanarak ben-diğerleri temsilini oluşturmasıdır. Bu açıdan kimlikten (ben bir sosyal grupta-diğerleri) ile farklılık gösterir. Fakat kurulan iç-dış ilişkisi boyutunda benzerdirler. Kişinin soyutlanma ve ben bilincinin oluşmasından sonra çevre ile anlamlı ilişkiler kurularak boyutlar genişletilir. Aksi taktirde birey narsistik ya da kimliklere fanatizm gibi eğilimler oluşturabilir. Benlik başkasıyla bir bilince ulaşır, benliği bulduran diğerleridir (Bayraktar, 2018). Kimliğin belirleyicisi olan benlik iki aşamalı bir süreci içermektedir. Kendisinin farkında olan ben ve öteki kişilerin tutumlarına göre düzenlenen ben, öznenin olgunlaşma ve öğrenme süreçlerinin bir parçası olarak şekillenir. Kimlik, ben ve öteki benlerle olan iletişim ve etkileşimlerini dil ve temsil ile sağlar (Aşkın, 2007).

Kişilik ve Benlik

Benlik, kişiliğin deneyimsel tarafları olarak düşünülebilir, benlik farkındalığı ile paralel bir anlam taşır (Glas, 2006). Kişilik, benlik kavramlarının kümesidir. Bu açıdan kimlik-benlik aynı oluşumda ele alınabilmekte ve kişiliğin organizasyonel parçalarını oluşturabilmektedir (Mutluer, 2019).

Özetle, yukarıda yer alan temel kavramlar incelendiğinde; bireyin tanımlanması ve tanınmasında rol oynamaları, bireysel, biyolojik ve çevresel faktörlerden etkilenmeleri, ilişkisel ve gelişimsel olmaları, bireye ait duygu, düşünce ve davranış özelliklerini yansıtmaları, geçmişe veya geleceğe dair çeşitli göstergeleri barındırmaları gibi yönlerden benzerlikler taşıdıkları; bu durumun da kavramsallaştırmaları zorlaştırıyor olduğu görülmektedir.

Kimlik Gelişimi

Kimlik gelişimi; duygu, düşünce, davranış ve izlenimlerimizi kontrol ederek düzenleyen ve sentezleyen, tutarlı bir varoluş kazandıran ego işlevlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Erikson, 1968). Kimlik (benlik ve ego olarak da tanımlanabilen) gelişimine dair ilk sistematik ve ayrıntılı tanımlamaların Erikson tarafından yapıldığı söylenebilir (Santrock, 2017). Erikson, kişinin kimlik oluşumunun kimlik arayışı ile mümkün olabileceğini, kimliğin kişinin hem kendisini hem de bulunduğu toplumu anlaması ve kabul etmesine ilişkin bir tezahür olduğunu dile getirmiştir. Kimlik dönemler halinde değişim içindedir, gelişimsel özelliklere tabidir ve oluşturulmaya yönelik ihtiyaçtan doğar. Kimlik, bir duygu olarak da tanımlanabilmektedir. Kimlik edinme sorunu veya kavramı yaşamın herhangi bir döneminde ve her bireyde ortaya çıkabilmektedir (Miller, 2017). Bireyin egoya dönük bütünleşmesi ve süreklilik kazanması ile “kimlik duygusu” edinilmektedir. Fakat bu edinim hayatın çeşitli safhalarında çeşitli etkenler tarafından test edilecektir (Süslü, 2002). Kimlik gelişiminin fiziksel, toplumsal, kültürel ve tarihsel boyutları olduğu ve bu boyutların entegrasyonu olmadan kimlik gelişimine ilişkin bilgilerin eksik kalacağı vurgulanmaktadır (Erikson, 1968). Bir başka ifadeyle kimlik gelişimi çevre, kalıtım ve kimlik sunum araçları (örn. beden, dil, giyim-kuşam, davranış, dijital) gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Mutluer, 2019).

Bazı kaynaklarda kimliğin gelişimi ile kimliğin keşfinin (identity exploration) eş anlamlı olarak kullanıldığı gözlenmiştir (Atak, 2011). Erikson (1963) bu süreci iş, aşk ve dünya görüşündeki arayışlar ve denemeler noktasında ifade etmiştir. Kimliğin keşfinin, zamanlama ve yön bakımından iki bileşeni bulunmaktadır. Kimliğin zamanlaması bireyin bulunduğu evreyi temsil ederken yön ise bu gelişimin sağlıklı veya sağlıklı olmayan olması ile ilgilidir. Kimliğin sürekliliği ve dinamik yapısı ise “kimlik biçimlendirme (identity formation)”

kavramıyla açıklanmaktadır. Bu biçimlendirme; keşifsel (başarılı), ipotekli ve kaçınmacı şekillerde oluşabilmektedir. Kimlik gelişimine ilişkin bilişsel öğeleri vurgulayan Berzonsky (1992) ise kimlik stilleri kavramını ortaya atmıştır. Kimlik stilleri; bilgi, norm ya da kaçınma yönelimli olabilmektedir. Marcia, kimlik gelişimine yönelik atılımları Erikson'dan devralan kişi olarak görülmüştür. Ona göre bu süreç dürtü, inanç bireysel geçmiş ve deneyimlerin organizasyonu olarak dışavurulmaktadır. Bununla birlikte kimlik gelişiminin statüler bağlamında dört boyutunu açıklamıştır. Bunlar: başarılı, bağımlı, moratoryum ve dağınık kimlik statüleridir (Marcia, 1966).

Kimlik oluşum sorunu ile ilgili öznelci ve nesnelci olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Öznelci yaklaşım, kimliği tutarlı ve yaşam boyu çok değişim göstermeyen bir öz-ben olarak tanımlamaktadır. Nesnelci yaklaşım ise, iç dinamiklerin yanında çevre ile etkileşim ürünlerini ortaya koyarak bütünlük, tutarlılık ve sürekliliği vurgulamıştır. Psikodinamik ve sosyolojik olarak temellendirilen kuramlar nesnelci perspektiften kimliği ele alan yaklaşımlardır (Aşkın, 2007). Kimlik gelişimine yönelik kuram ve modellere bakıldığında; Erikson'un psikososyal gelişim kuramı, Marcia'nın kimlik statüleri kuramı, Arnett'in beliren yetişkinlik (emerging adulthood) kuramı, Bloş'un kuramı, Grotevant'ın süreç modeli, Bosma ve Kunnen modeli, Kerpermen'in kimlik kontrol modeli, Kegan'ın yapısal gelişim modeli, Waterman'ın kimlik statüleri modeli ve Luyckx, Goossens, Soenens ve Beyers'in kimlik statüleri modeli bizlere bu konuda çeşitli derecelerde bilgi sunuyor görünmektedir. Kimlik gelişimine yönelik olduğu değerlendirilen kuram ve modeller incelendiğinde aslında kimlik, kimlik oluşumu, kimlik statüleri gibi kavramların özel ve ayrılmış olarak kimlik gelişimi odaklı olmadığı, tüm modellerde bu kavramın bir bütün olarak ele alındığı görülebilir (Atak, 2011).

Kimlik gelişimi, çeşitli yapılarla ilişkisel olan, çok boyutlu bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Erikson; kendi gibi olma-hissetme, yaşamda bir yönelime sahip olma, geçmişten günümüze tutarlı ve süreklilik arz eden benlik, kendisi ve ötekiler tarafından önemli olarak algılanma gibi özelliklerin kimlik gelişiminin edinilmesindeki ayırt edici faktörler olarak görmüştür (Demir, 2010). Birçok çalışma kimlik kazanımı ile psikolojik iyi oluş, güvenli bağlanma, pozitif benlik saygısı, otonomi, olgun ilişkiler arasında anlamlı pozitif ilişkiler tespit etmiştir. Bu sonuçlar; kimlik kavramının yapısı, ele alınan boyutu ve çalışmanın amaçlarına göre çeşitlilik arz etmektedir (Archer, 2008). Bunun yanı sıra bilişsel kapasite, hazırbulunuşluk ve deneyimin kimlik gelişiminde yordayıcı faktörler olarak bulgulandığı raporlanmıştır (Archer, 1982). Bu bağlamda ego bütünlüğünü sağlamada kimlik duygusunun kazanılması gerekliliği ve bunun öncülünün de kimlik gelişimi olduğu vurgulanmıştır (Taşçı ve Bilge, 2021). Kimlik

gelişimi çeşitli kriz dönemlerinden etkilenmekte ve her dönemdeki çeşitli amaçlar çerçevesinde yaşam boyu devam etmektedir (Erikson, 1982). Bunların tümü ele alındığında kimlik gelişiminin birey ve toplum açısından ne kadar önemli bir olgu olduğu anlaşılmakta ve kimlik gelişimine yönelik müdahalelerin gerekçesi de oluşmaktadır.

Kimlik Gelişimine Yönelik Müdahale Çalışmaları

Marcia'nın çalışmalarıyla beraber kimlik gelişimine ilişkin müdahale çalışmalarının önemi üzerinde durulmaya başlanmıştır (Marcia, 1966). Özellikle 1980 ve sonrasında araştırmacılar “Sağlıklı kimlik nedir?”, “Kimliği sağlıklı bir şekilde biçimlendirmek ve gelişimine yol göstermek amacıyla yeterli bir müdahale programı mevcut mu?” gibi sorgulamalara gitmişlerdir. Buna yönelik yapılan araştırmalar çeşitli temalar (psikoterapi, okul, aile, kültürel, cinsel) ve fonksiyon alanları (toplumsal cinsiyet, kariyer danışmanlığı, davranışsal düzenlenme, genel olumlu kimlik gelişimi) üzerinde aranmış fakat bu çalışmalara ilişkin görüşün hala “yapım aşamasında” olduğu bulgulanmıştır. Özellikle kimlik kavramını merkeze alan müdahale programlarının geçerli, güvenilir ve genellenebilir çıktılar vermesi hususunda yetersiz kalabildiği gözlenmiştir (Archer, 2008). Paralel olarak Atak (2011), kimlik kavramına yönelik olan ve kimlik ile ilişkili kavramları da ele alan birçok çalışma yapılmasına rağmen kimlik keşfi ya da gelişimi ile ilgili hem Türkiye’de hem de yurt dışı çalışmaların yeterli olmadığını dile getirmiştir. Buna ek olarak da kimlik gelişimi ile ilgili kazanımların temelde ergenlik döneminde ele alındığı fakat günümüz çalışmaları bu kazanımın beliren yetişkinlikte yoğunlaştığını ifade etmiştir.

Günümüz medeniyetleri toplumların sağlıklı kalması amacıyla oluşan sorunlara yönelik büyük harcamalar yapmaktadırlar. Fakat bu harcamaların büyük bir bölümü semptomların ve DSM (Diagnostic Statistics of Mental Disorders) kataloğundaki ilgili “hastalık” maddelerinin azaltılmasına yönelik olmaktadır. Bunun aksine; bireylerin belirtilen sorunlara yönelik risk faktörleriyle mücadele edebilmesini sağlayan ve belirli amaçlar doğrultusunda gelişimlerine destek olan müdahaleler üzerinde durulmadığı söylenebilir. Kimlik ve gelişimine yönelik müdahale çalışmaları her ne kadar kavramsallaştırma noktasında karmaşık görünse de yapılan kısıtlı çalışmalar geleceğe yönelik olumlu izlenimler uyandırmaktadır. İnsanın bireysel yaşamını yönlendiren, sağlık, yetenek ve beceri gibi çeşitli yapılarla ilişki içerisinde olan ve gelişim açısından önemli bir rol oynayan bu alandaki müdahalelerin daha ayrıntılı olarak ele alınması gereklidir (Montgomery, Hernandez ve Ferrer-Wreder, 2008).

Türkiye’deki kimlik gelişimine yönelik olarak müdahale çalışmaları ele alındığında ne yazık ki bu kavram kuramsal temellerin ötesine geçememiş

görünmektedir. Yurt dışı kaynaklara ulaşabilmek amacıyla anahtar kelime olan “identity development” taranarak ilişkili olduğu düşünülen çalışmalar kronolojik olarak listelenmiş ve ele alınmıştır.

Enright ve Arkadaşlarının (1983) Müdahale Çalışması

Enright ve arkadaşlarının 1983 yılında yürüttükleri çalışma kimlik gelişimine yönelik olarak geliştirilen ilk müdahale çalışması olarak kabul edilmektedir. İlgili çalışma kimlik formasyonunda bilişsel gelişim stratejilerinin (sosyal perspektif alma gibi) temel alınarak uygulandığı ve etkililiğine bakıldığı deneysel bir program olarak tasarlanmıştır. Programda, Enright ve Deist’in (1979) geliştirdiği kimlik formasyonu modeline göre çeşitli senaryolar (katılımcı-aynı cinsiyetten bir arkadaşı, katılımcı-ailesi, katılımcı-karşı cinsiyetten biri, katılımcı-toplum) vasıtasıyla katılımcıların kendi kompozisyonlarını oluşturması sağlanmaktadır. Oturumlarda bu senaryolardaki benzerlikler, farklılıklar, kendisinin ve diğerinin bakış açısıyla tanımlama, üçüncü kişinin görüşüyle ifade etme, ifadeleri bilişsel ve duygusal açıdan yorumlama gibi boyutlar bölümler halinde ele alınmaktadır. Bu uygulamaların temel amaçları bireyin kendisinin diğerleri ile olan benzerlik ve farklılıklarını fark etmesi, bilişsel, duygusal ve davranışsal özelliklerini ve bunların sosyal çevredeki çeşitliliği konusunda anlayış oluşturmaları, bu benzerlik ve farklılıkların geleceğe yönelik umut perspektifinden yorumlaması olarak belirtilmiştir.

Çalışmanın örneklemini 22 katılımcının deney grubu (7 erkek, 15 kadın), 21 katılımcının kontrol grubunda olduğu (10 erkek, 11 kadın) toplam 43 lise son sınıf öğrencisinden oluşmuştur. Katılımcılar 2 hafta boyunca her hafta 3 gün ve 1 saat olmak üzere toplanmıştır. Deney grubundaki katılımcılarla ilgili program uygulanmıştır. Kontrol grubundaki katılımcılara ise mantıksal bulmacaların çözülmesini içeren çeşitli etkinlikler yaptırılmıştır. Bulgular, deney grubundaki katılımcıların kontrol grubundaki katılımcılara oranla daha yüksek kimlik gelişimi gösterdiğini ifade etmektedir. Çalışma kimlik gelişimi müdahalelerinde bilişsel stratejilerin ve özelinde sosyal perspektif alma stratejisinin önemli rolünü vurgulaması açısından önemli görülmektedir.

Hayatında Seçim Yap Programı- HSY (The Making Life Choice Program-MLCP)

Ferrer-Wreder ve arkadaşları (2002) tarafından gerçekleştirilen *Hayatında Seçim Yap Programı-HSY (The Making Life Choice Program-MLCP)*; okul tabanlı, gelişimsel olarak negatif çıktılar üreten kırılmalı genç gruplardaki gençlere yönelik hazırlanmış bir kimlik gelişimi müdahalesini temel almaktadır. Çeşitli sebeplerden (örn. sosyal adaletsizlik, dışlanışlık,

artan suç ve madde kullanımı) dolayı kim olduğu ve ne yapmak istediğine ilişkin zorluklar yaşayan genç bireylerin üreticiliklerini geliştirmek ve uyum potansiyellerini arttırmak çalışmanın çıkış noktası olarak belirtilmiştir. Buna yönelik olarak müdahale çalışmasının hedefi; gençlerin kimlik gelişimlerine ilişkin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak ve araçları sağlamak, yeterliliklerini vurgulamak ve kimliklerini sağlıklı bir şekilde tanımlayıp anlaşıma sağlayarak hayat boyu sürdürebilmesine katkı vermektir. Bu müdahalenin, araştırmacıların kendi teori ve çalışmalarının da yer aldığı ve geçmişe yönelik çalışmaların hesaba katıldığı bütünlüklü tekniklere dayandığı vurgulanmıştır. Çalışmada katılımcı ve dönüştürücü stratejilerin uygulaması, genç bireylere yönelik proaktif tutumlar kazandırılması, benlik kontrolü, sorumluluk alma, eleştirel düşünme, planlama ve problem çözme gibi kazanımların sağlanarak kimlik gelişiminin sağlanması amaçlanmıştır. Kimlik gelişimi süreçlerine etkisi olan faktörler vasıtasıyla psikolojik sağlamlık artışı ve problemli davranışların azaltılması müdahalenin ikincil amaçları olarak görülmüştür.

İlgili müdahale programı, yarı-deneysel karşılaştırmalı ön ve son test desenine uygun olarak çeşitli kültür (Hispanik, Afrikan-Amerikan, Hispanik olmayan beyazlar) altyapılarına sahip 92 lise öğrencisinin katılımıyla yürütülmüştür. Müdahale ve kontrol gruplarına seçkisiz dağıtılan öğrencilerden müdahale grubunda yer alanlarla dokuz hafta boyunca her hafta bir oturum planlanacak şekilde grup toplantıları şeklindeki müdahale içeriği uygulanmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında kimlik gelişimine yönelik göstergelerde HSYF'nin büyük oranda etkili olduğu bulgulanmıştır. Sonuçlara göre müdahaleyi alan bireylerde kimlik gelişimine yönelik genel düzeyde artış olmakla birlikte; problem çözme ve karar verme becerilerini içeren *bilgi/beceri (skill/knowledge)*, keşfedici ve araştırmacı kimlik stiline tanımlandığı *oryantasyon (orientation)* alt boyutlarında anlamlı düzeyde olumlu sonuçlara ulaşıldığı raporlanmıştır. Fakat bireylerin seçimleri ve bunların sorumluluğunu üstlenmeye ilişkin kontrol algılarının göstergesi olan *tutum (attitudes)* ve bireyin kendine bir yol hedeflemesi ve buna yönelik bağlılık çabasını içeren *keşif ve bağlılık (exploration and commitment)* alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşamadığı gözlenirse de betimsel sonuçların (müdahale grubunda daha yüksek skorlar) istenilen yönde olduğu ifade edilmiştir. Araştırmacılar, izleme çalışmasına ilişkin gerçekleştirilen analizlerde beklenen sonuçlara ulaşamadığını fakat çalışmanın genel düzeydeki portresinin kimlik gelişimi açısından umut verici olduğunu dile getirmiştir. Müdahale grubundaki bireylerin kimlik gelişimine yönelik keşfedici özelliklerini fark edebildiği ve başarılı kimlik statüsüne doğru ilerleme kaydettikleri ifade edilmiştir.

Daytona Yetişkin Gelişim Programı- DYGP (Daytona Adult Development Program- DADP)

Berman ve arkadaşları (2008) yetişkinlere yönelik kimlik gelişimini destekleyecek uygulamalı bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışma, merkeze kimlik gelişimini alması ve direkt olarak buna yönelik çıktılar vermesi açısından önemli görülmektedir.

Katılımcı ve dönüştürücü bir yapı bağlamında değerlendirilen *Daytona Yetişkin Gelişim Programı- DYGP (Daytona Adult Development Program- DADP)* pozitif kimlik gelişimi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu programda bireylerin kimlik gelişimine yönelik problemleri tanımlaması, kendi kendilerinin uzmanı olmalarının ve sorumluluk almalarının sağlanması ve benlik kontrollerini ele almaları yoluyla pozitif kimlik gelişimlerinin artırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın üç ana bileşeni, kimlik keşfi vasıtasıyla kendine yönelik daha derin benlik anlayışı, kritik yapma ve problem çözme becerilerinin kazanımı, kendini kontrol ve sorumluluk kontrolüne yönelik eğilimlere yönlendirme şeklinde belirtilmiştir.

Araştırma süreci temel olarak üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde; müdahaleye yönelik standart yönergeleri içeren el kitapçıkları hazırlanmış; müdahalenin yapılacağı kurum, katılımcılar ve müdahale sonrasındaki analizlerin planlaması yapılmıştır. İkinci bölümde müdahale programı uygulanmış; üçüncü bölüm ise çalışmanın dış geçerliliğinin sağlanabilmesine yönelik planlardan oluşmuştur.

İlgili çalışma 20-77 yaş aralığındaki 43 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, bir devlet üniversitesindeki kişisel gelişim dersine kayıt yapmak suretiyle çalışmaya katılmışlardır. Uygulama 15 hafta boyunca hafta boyunca 1,5 saatlik kurslar şeklinde dizayn edilmiştir. Kurs kapsamı; kimlik kavramı ile ilgili okumalar, ödevler, kendini test etme, kendini inceleme, günlük kaydı alma modüllerini içermiştir. Temel ilişkiler kurulduktan sonra dönüştürücü özellikleri harekete geçirmeye yönelik aktiviteler kurs kapsamında uygulanmıştır. Ayrıca kendi hayatları için belirledikleri veya amaç edindikleri konulara ilişkin problem çözme stratejileri üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına ilişkin analizlerde, grup içi tekrarlı ölçümler yapılmıştır. Ön ve son test olarak sonuçlar değerlendirilmiş ve kimlik keşfine yönelik skorlarda anlamlı artma, kimlik stresine yönelik skorlarda anlamlı azalma gözlenmiştir. Katılımcıların kimlik statülerindeki değişimlerine bakıldığında 14 katılımcının daha yüksek seviyedeki kimlik statülerine geçtiği bulgulanmıştır. Bununla birlikte ilgili müdahalenin ipotekli kimlik statüsünün azalma göstererek başarılı kimlik statüsünü yakalama noktasında etkili olduğu kaydedilmiştir.

Değişen Hayatlar Programı- DHP (Changing Lives Program- CLP)

Ritchie (2011) tarafından yürütülen *Değişen Hayatlar Programı* (*Changing Lives Program- CLP*), Miami Gençlik Gelişim Projesi (Miami Youth Development Project-MYDP) kapsamında gerçekleştirilen, temelinde genç bireylerde pozitif gelişim kazandırmayı amaçlayan bir program olup kimlik gelişimi açısından etkililiği incelenmiştir. Araştırmacı bu programın kimlik gelişimine yönelik çeşitli faktörlerde etkili olan çalışmaların olduğunu (kimlik çözümlenmesi) fakat bu kavrama ve ilgili aracı değişkenlere ilişkin yeterince bilgi verilmediğini vurgulamış, bu alanda çalışmalar yapılması gerekliliğini belirtmiştir. Bu kapsamda ilgili müdahale programının etkililiğini gözden geçirerek değerlendirme fırsatı da oluşturulmuştur.

Önceki çalışmalardaki verilerden yararlanılarak (fakat böyle bir programda yer almamış, arşiv belgelerinden program için gerekli şartları sağlayan, kırılğan gruplarda yer alan) 14-18 yaşları arasında yer alan 238 farklı kültür altyapılarından (Afrikan Amerikan, Hispanik) oluşan katılımcı belirlenmiştir. 140 katılımcı müdahale, 98 katılımcı karşılaştırma (kontrol) grubuna yerleştirilmiştir. Katılımcıların %48'i kadın, %52'si erkek olarak belirlenmiştir. Veri toplama süreci ve ölçümde müdahale öncesi ve sonrasında Florida Enternasyonal Üniversitesi Miami Gençlik Gelişim Projesi kapsamında alınmış ve analiz edilmiştir.

İlgili müdahale çalışması 3 kişilik eğitimli ve tecrübeli müdahale ekipleri tarafından projenin yürütüldüğü okulların da katkısı ile gerçekleştirilmiştir. Müdahale grubundaki katılımcılar güz ve bahar döneminde 8-12 hafta arasında değişen 45 dakika ile 1 saat aralığındaki oturumlara dahil olmuşlardır. Çalışmada müdahaleden önce, müdahalenin ardından ve müdahaleden on iki hafta sonra ölçümler alınmıştır. Sonuçlar analiz edildiğinde, müdahale ve kontrol grupları arasında kimlik keşfi noktasında anlamlı farklılık gözlenirse de kimliğe bağlılık noktasında müdahale grubunda anlamlı düzeyde daha yüksek skorlar gözlenmiştir. Bu da müdahale grubunun halihazırda kimliklerini keşif noktasında ilerledikleri ve bağlılık aşamasına geçtikleri şeklinde yorumlanmıştır. Bununla birlikte müdahale grubundaki katılımcıların aktif rol alan ve araştırmacı kimlik stillerine (informatif kimlik) ilişkin daha yüksek skorlar aldığı görülmüştür. Bu sonuçların müdahale alan grubun kimlik gelişimine ilişkin sistematik bilgi toplama ve problem çözme noktasında daha başarılı olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın bir başka boyutu olan kimlik stresi (identity distress) açısından müdahale ve kontrol gruplarında ise anlamlı bir farklılaşma bulunmamış ve bu beklenmedik sonuç kimlik gelişiminin beliren yetişkinlikte de sürdüğünü göstermiştir. Bir başka deyişle kimlik keşfi sürmektedir, herhangi bir kimliğe bağlılık söz konusu değildir. Bu perspektiften bakıldığında sonuçlar, beliren yetişkinlerdeki kimlik gelişimi çalışmalarıyla tutarlı görülmüştür.

İlgili müdahale programının, kişisel ifade gücü (personal expressiveness) boyutunda da müdahale alan grubun lehine katkı sağladığı raporlanmıştır. Bu katkı, bireylerin kendisinin kim olduğunu ve ne yapmak istediğine ilişkin entelektüel yorum gücünü arttırması açısından değerli bulunmuştur. Tüm bulgular ele alındığında çalışmanın hem bilişsel odaklı hem de duygusal odaklı kimlik gelişimi noktasında destek sağladığı belirtilmiştir.

Miami Yetişkin Gelişim Programı- MYGP (Miami Adult Development Program- MADP)

Meca ve arkadaşları (2014) tarafından kimlik gelişimine yönelik olarak gerçekleştirilen *Miami Yetişkin Gelişim Programı- MYGP (Miami Adult Development Program- MADP)* psikososyal kavram ve çerçeveyi merkeze alan, akran paydaşlığının bulunduğu kimlik odaklı bir gelişim programıdır. Müdahalenin içeriği öğrenme ve gelişme kavramlarının merkeze alındığı, katılımcı, dönüştürücü, kendini dönüştürücü ve etkileşimci (co-peer) bir yapıdan oluşmuştur. Programın temel amacı katılımcıların bilişsel ve duygusal kimlik gelişiminde ilerleme kat edilmesi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda katılımcıların hayatlarındaki dönüm noktalarının farkında olması, kendi yaşamları üzerine düşünmesi, uzun vadeli hedefleri üzerinde detaylıca düşünmesi ve bu hedeflere ulaşma noktasında planlar oluşturması amaçlanmıştır. Katılımcıların kimlik ile ilgili düşünme ve eylem süreçleri açısından teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Programın bir başka amacı ise kimlik gelişiminin ilişkili olduğu faktörler üzerinden bir model ortaya çıkarılmasıdır. Test edilen modelin varsayımı geliştirilen müdahale programının *kimlik stresini (identity distress)* düşüreceği, bunun sonucu olarak da bireyin *iyi oluşunun (well-being)* ve *kimlik konsolidasyonun/ güçlendirmesinin (identity consolidation)* destekleneceğine dayanmaktadır.

Söz konusu program Florida State Üniversitesinde üniversite öğrencilerine belirli krediyi karşılayan bir seçmeli psikoloji dersi olarak açılmış ve yürütülmüştür. Katılımcılar her hafta program içeriğinde yer alan okuma (life course journals), akran grupla çalışma toplantıları ve çeşitli görevleri yerine getirmişlerdir. Çalışma örneklemi 109 kadın 39 erkek toplam 141 katılımcı, 70 kişinin müdahale grubunda 71 kişinin kontrol grubunda olduğu farklı kültürel altyapılardan gelen bireylerden oluşmuştur. Koşullar randomize olarak oluşturulmuş, süpervizörler eşliğinde eğitilen eğitmenler belirlenen programı plana uygun olarak gerçekleştirmişlerdir.

Müdahaleden önce ve müdahaleden sonra alınan ölçümler analiz edildiğinde müdahale grubunun kimlik stresi düzeyinin karşılaştırma grubuna göre anlamlı olarak azalma gösterdiği bulunmuştur. Buna bağlı olarak müdahale grubundaki katılımcıların iyi oluş ve kimlik konsolidasyon/ güçlendirme düzeylerinin de karşılaştırma grubuna nazaran anlamlı ölçüde

daha yüksek olduğu raporlanmıştır. Bulgular, MADP'nin kimlik gelişimine yönelik etkili bir program olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Oluşturulan modele göre; MADP kimlik stresini azaltmaktadır, kimlik stresi ise aracı bir değişken olarak iyi oluşu ve kimlik konsolidasyonunun/güçlendirmesini pozitif yönde etkilemektedir. Bununla birlikte kimlik konsolidasyonu/güçlendirmesi ile iyi oluş arasında anlamlı pozitif ilişki saptanmıştır.

Sonuç olarak MYGP, beliren yetişkinlerde proaktif olarak kimlik süreçlerini çalışmak için iyi bir müdahale aracı olarak görülmüştür. Müdahalenin aktif hayat amaçlarının keşfine ve pozitif gelişime yönelik çıktılarının elde edilmesinde önemli olduğu gözlenmiştir.

Bilim Kızları (ScienceGirls)

Rahm, Lachaine ve Mathura (2014) tarafından gerçekleştirilen genç kızlara yönelik bir okul sonrası bilim programıdır. İlgili müdahalenin başlangıcı 1987 yılına kadar gitmekte olup okul sonrası dezavantajlı bölgelerde fırsat eşitsizliğini kaldırmaya yönelik bir program olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada ise bahsedilen müdahalenin günümüz koşullarındaki geliştirilmiş replikasyonu ve çeşitli faktörlere etkisi ele alınmıştır. Araştırmacılar ilgili çalışmanın en önemli gerekçelerinin eğitim sistemine yönelik eleştirileri olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle eğitim sisteminin ezberci, kuralcı, gençlerin ifade yeteneklerini sınırlayan, onları pasif bırakan ve sadece not sistemine dayalı yöntemleri eleştirmişlerdir. Fakat buna karşın ilgili programın gençlerin sesine kulak veren, onları potansiyel bir aksiyon öznesi olarak ele alan, ilgi ve yeteneklerini özgürce sergileyebildikleri bir alan yarattığı; bu sayede değişimin merkezinde olan ve seçimlerine ilişkin saygı duyulan gençlerde öğrenme ve kimlik alanlarında kendini ve çevreyi keşfetme bağlamında anlamlı gelişimin oluşacağı varsayımı mevcuttur. Çalışmanın teorik altyapısı Vygotsky'nin sosyokültürel bilişsel kuramından yola çıkılarak ve gençlerin ifade gücü, kimlik ve öğrenme pratikleri edinmenin ilgili alanlardaki gelişime katkısı ele alınarak oluşturulmuştur. Bu katkıların çıktıları arasındaki temel faktörler olarak gençlerin kendilerini nasıl algıladıkları ve pozitif kimlik gelişimi pratiklerini nasıl kazandıkları gösterilmiştir.

Çalışmanın ve teorik altyapısının müdahale olarak sunduğu ana fikrin çocukların dinamik birer sosyal aktör oldukları ve tüm gelişim süreçlerinde rol oynamaları gerektiğine ilişkindir. Çalışmanın içerik açısından odak noktası katılımcıların özgürce ve seçimleri doğrultusunda bilimsel çalışma yapmaları, katılımcılara akademik destek sağlanması, katılımcıların anlamlı ve hayat boyu öğrenme sürecini kazanmaları ve kaliteli ilişkiler geliştirmeleri şeklindedir. Bulgular ele alındığında ilgili müdahalenin bireylerin kendi kimliklerine ilişkin paralel yollar izleyerek pozitif kimlik yapılandırması

noktasında kim olduklarına ve olmak istediklerine ilişkin anlamlı katkılar sağladığı gözlenmiştir.

Çalışmanın ana değerlendirilmesi, ilgili programın öncesi ve sonrasında niteliksel olarak incelenen iki katılımcının ele alındığı bir vaka analizi vasıtasıyla yapılmıştır. Fakat müdahale, 2008-2009 yılında altı ve 2009-2010 eğitim öğretim yılında altı olmak üzere yaşları 10-14 arasında değişen ve çeşitli kültürel altyapılardan gelen 12 kız katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. İlgili müdahale programı, belirlenen çalışma merkezinde katılımcıların okuldaki dersleri bittikten sonra gerçekleştirilmiştir. Program; beyin fırtınasını da içeren takım çalışmalarını, bilgisayarlı ve deneysel laboratuvar çalışmalarını, makale yazımlarını ve bilimsel bültenlerin hazırlanması gibi düşünsel ve eylemsel etkinliklerden oluşmuştur. Bu etkinliklerin hepsi birlikte karar alınarak ve özgürce gerçekleştirilmiştir. İlgili etkinliklere ilişkin herhangi bir konu veya eylem sınırlaması konulmamıştır.

Veri toplama süreci iki yıl boyunca alan notları, video verileri, üretilen bilimsel içerikler, katılımcılarla görüşmeler ve röportajlar şeklinde gerçekleşmiştir. Buna ek olarak bir internet sitesinin kurulması ve konuya ilişkin bir belgesel hazırlanması da veri çıktılarına dahil edilmiştir. Ardından 6 kişilik bir odak grup belirlenerek üç yıl izlenmiş, ilgili grup içinden 2 kişi daha belirlenerek vaka analizi olarak ele alınmıştır. İlgili çalışma sürecinde semantik analiz yöntemi kullanılarak katılımcıların kendilerini ve programı nasıl tanımladıkları, gelişimsel süreçlerini nasıl değerlendirdikleri ele alınmış ayrıca katılımcılardan biri analiz sürecine bizzat dahil edilmiştir. Çalışmanın sonuçları ele alındığında programın katılımcılara yeni olanaklar sağladığı, öğrenme ve kendilerini ifade etme sürecinde geliştirici bir role sahip olduğu ve bireylerin kim olduğu ve kim olmak istediği (kimlik gelişimi) konusunda yol gösterici bir kaynak niteliği taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kimlik Projesi (Identity Project)

Juang ve arkadaşları (2020) Almanya'da ergenlik dönemindeki bireylerde kimlik gelişimine yönelik, sekiz haftalık okul tabanlı bir müdahale programı gerçekleştirmişlerdir. *Kimlik Projesi (Identity Project)* isimli bu çalışmada kimlik kavramına ilişkin önemli bir süreçten geçen ergenlik dönemindeki bireylerde kimlik gelişimi, iletişim ve yansıtma becerilerinde ilerleme sağlamak temel amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın çıkış noktasına bakıldığında dünya genelinde son zamanlarda artan ırkçılık, ayrımcılık ve global düzeyde farklı kültür ve kimliklerin etkileşimi gibi konuların olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın kimlik gelişimi açısından odak noktasının bireysel dönüşümden ziyade sosyal perspektif olduğu, bireylerin sağlıklı kimlik gelişimlerinin kendilerine oluşturulacak empatik ve farklılıklara saygılı ortamlarla mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Bu

alanlarda bilinçli farkındalık oluşturmak ve eleştirel tutum kazandırmak bireylerin kendi kültürel kimliklerine karşı bağlılık ve netlik oluşturmalarını sağlarken diğer kimliklere karşı saygı ve empati kazandırabildiği ifade edilmiştir. İlgili çalışma, Identity Project'in nasıl yürütüldüğü ve ergenlik çağındaki öğrencilere kimlik ve çeşitlilik gibi kavramların ele alınması noktasında nasıl bir ortam sağladığını aktarmıştır.

Kimlik Projesi, okul temelli bir müdahale programıdır. Bu programdaki müdahalenin temelini kültürel bir iklim yaratmak olduğu belirtilmiştir. Program, ergenlik dönemindeki öğrencilere yönelik olarak 8 modülden oluşan ayrıntılı bir plana sahiptir. Bu modüller genel itibarıyla tarihsel ve güncel olarak kültür ve etnik farklılıkları ele almakta ve bireylerin kültürel kimliklerinin keşfinde yol gösterici olduğu aktarılmıştır. Bu alanlardaki gelişim; daha düşük depresif yakınmalar, artan benlik saygısı, iyi oluş ve yaşamsal tatmin, azalan davranışsal problemler ve artan akademik ve sosyoduygusal düzenlemeler ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Program içeriği üç temel anahtar bileşenden oluşmuştur. Birincisi, öğrenciler kültür ve kimliklere ilişkin etkinlikler, tartışma ortamları ve geri bildirimler yoluyla çeşitli keşiflere çıkmışlardır. İkincisi, ortaklıklar ve farklılıklar vurgulanarak bunların normalleştirilmesi, paylaşılan evrensel değerler ve farklılıkların zenginlik olarak algılanması noktasında çeşitli çalışmaları içermiştir. Üçüncüsü, geçmiş ve güncel deneyimler ve örneklerle anlatılanların ilişkilendirilmesi sürecini kapsamıştır.

Proje 2018-2019 ve 2019-2020 dönemlerinde müdahale ve kontrol gruplarından oluşan, göç geçmişi olan, 7. sınıfta okuyan 195 öğrenci ile uygulanmıştır. Müdahaleden 6 hafta önce, 1 hafta sonra, 6 hafta sonra ve 17,5 hafta sonra ölçümler alınmıştır. Ön testlerde ana hipotezlere ilişkin gruplarda anlamlı farklılık olmadığı, yapılan analizler sonucunda hipotezleri genel olarak destekleyen sonuçlara ulaşıldığı gözlenmiştir. Kültürel kimlik keşfi, sınıf iklimi, sosyal adaletsizliğe ilişkin farkındalık, global benlik algısı gibi faktörlerde müdahale ve kontrol gruplarında müdahale grup lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Sonuçlar, ilgili projenin ergenlerin hem kültürel hem de global kimlik keşifleri konusunda etkili bir program olarak görülebileceği kanısını oluşturmuştur. Bununla birlikte okullarda uygulanacak böyle bir müdahalenin, ergenlerde psikososyal faktörler açısından olumlu katkılarının olacağı belirtilmiştir. Bir yıl sonra gerçekleştirilen çalışmada müdahaleyi alan grupta kültürel benliğini keşfedici yaklaşımın tüm benliğe ilişkin anlayışı geliştirdiği ve bunun ergenlerdeki iyi oluşla ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Kimlik Projesi'nin marjinal gruplarla karşılaşan ve kimlik bunalımı yaşayan azınlıklara yönelik olarak efektif bir program olduğu, başka kültürlerle uyarlabilir ve uygulanabilir bir çalışma olarak ele alınabileceği kaydedilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Kimlik; geniş bir anlam havuzuna sahip, çok boyutlu ve disiplinlerarası bir kavramdır. İnsan yaşamının bireysel ve toplumsal açıdan merkezinde konumlanan olgulardan biri olan kimlik, var olan özellikleri sebebiyle aynı zamanda ele alınması bir o kadar da zahmetli olarak düşünülmektedir. Bu özellikler değerlendirdiğinde kavramın salt bir tanımlamasının yapılmasının zorluğu alanyazında da karşımıza çıkmaktadır. Kavramın faktör olarak tam ayrılaşmamış olması ve literatürde farklı kavramsallaştırmaların bulunması bir ölçüde müdahale çalışmalarının da yönünü tayin etmiş görünmektedir. Nitekim bazı çalışmalarda kimlik gelişiminin çeşitli araçlarla (örn. kimlik stresi) çalışıldığı ve buna yönelik modeller geliştirildiği görülmektedir.

Kimlik gelişimi ve ilişkin müdahale çalışmalarına yönelik bir araştırma yapabilmek için ön koşulun kimlik ve kimlik gelişimi kavramlarının operasyonel olarak ele alınması olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda literatürde sıkça birbirinin yerine kullanılan ya da çeşitli açılardan bağlantı kurulan kimlik, kişilik ve benlik kavramlarının ele alınması, yapılacak çalışmanın yapısının kavramsallaştırılması noktasında gerekli görülmektedir. Erikson ve Marcia'nın 1960'lardaki çalışmaları ile kendine bilim dünyasında bir form bulan kimlik gelişimi kavramı ancak 2000'ler ve sonrasında uygulamaya dönük çalışmalara evrilebilmiştir. Bazı çalışmalarda kimlik gelişimine yönelik müdahale programlarının ve kavrama ilişkin oluşturulan modellerin eşzamanlı yürütülmesine yönelik çalışmalar (örn. Miami Yetişkin Gelişim Programı) aslında ilgili çalışma alanının bilimsel camiada ne kadar yeni olduğunu da kanıtlar niteliktedir.

Bu bakımdan mevcut çalışma kapsamında kimlik gelişimine yönelik müdahale programlarının yeni bir saha olduğu, yurtdışında belirli ekollerin bu konu üzerinde çalışmalara başladığı, Türkiye'de ise bu alana ilişkin henüz herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı gözlenmiştir. Türkiye'de yapılan kimlik gelişimine ilişkin çalışmaların; kuramsal değerlendirme, gelişim düzeylerinin belirlenmesi ve ilişkili olduğu düşünülen faktörlerin ele alınması şeklinde kısıtlı ve müdahaleye dönük olmayan çalışmalar olduğu söylenebilir. Bu sebeple Türkiye'de gerçekleştirilecek ilgili çalışmalar toplum sağlığı açısından önemli görülmektedir.

Kimlik gelişimine yönelik müdahale çalışmalarına göz atıldığında kimlik keşfi (identity exploration) faktörünün genel itibarıyla ortak amaç olarak belirlendiği gözlenmiştir. Bununla birlikte kimlik stresinin (identity distress) kimlik gelişimi çalışmalarında sıkça kullanıldığı, kimlik gelişim göstergelerinden birinin kimlik stresi düzeyindeki düşüş ile açıklandığı anlaşılmıştır. İlgili çalışmalarda bireylerin katılımcı ve dönüştürücü özellikleri aktive edilerek bir arayışa çıkması, bu vesileyle kimlik gelişimlerinde ilerleme

kaydederek daha başarılı kimliklere ulaşılmasının amaçlandığı düşünülebilir. Bu çalışmaların örneklemelerinde ağırlığın kırılğan gruplara ve öğrencilere (lise ve üniversite) verildiği anlaşılmıştır. İlgili müdahale programlarının genel olarak okul tabanlı hedef grup oturumlarını merkeze alan bir yapıdan oluştuğu söylenebilir. Müdahalelerin etkilerinin ele alındığı çalışmalarda vaka analizi gibi nitel yöntemlerin de kullanıldığı gözlenmiştir.

Kimlik gelişimine yönelik müdahalelerin umut verici olması ile birlikte sürdürülebilir olması ve toplumsal düzeyde politika haline getirilebilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. İlgili çalışmaların farklı kültürlerle uyarlanması ve etkililiğin değerlendirilmesi önemlidir. Kimlik gelişimi ile ilgili müdahalelerin cinsiyet, yaş, sosyoekonomik düzey, psikopatoloji gibi etkenlerle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ve hangi boyutlar açısından farklılık gösterdiğinin tespiti müdahale stratejilerinin belirlenmesi noktasında gerekli görülmektedir. Özellikle beliren yetişkinlik döneminin kimlik geliminde ergenlik dönemi kadar önemli olduğu ve bu döneme ilişkin daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. İlgili çalışmalarda da vurgulandığı üzere müdahalelerin etki sürekliliğini ve geleceğe aktarılabilirliği açısından boylamsal çalışmaların gerekli olduğu açıktır. Örneğin Ferer-Wreder ve arkadaşları (2002) çalışmalarında izleme bulgularının varsayımları desteklemediğini ve bu kapsamda daha fazla çalışılması gerektiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Ritchie (2011) ise beliren yetişkinlik döneminde karar kılınan kimlik özelliklerinin bırakılıp tekrardan moratoryum süreçlerinin hakim olduğu “ruminatif moratoryum” dönemlerinin olabildiğinden ve bu durumun moratoryum-başarı döngüsü (moratorium-achievement cycle) oluşturabildiğinden bahsetmiştir. Bununla birlikte müdahalelerin tüm toplum açısından önleyici ya da koruyucu bir hizmet oluşturabilmesi için örneklem çeşitlendirilmesi, örneklem karşılaştırmalarının yapılması yararlı olacaktır. Yöntem boyutundan ilgili çalışmalar ele alındığında ölçme araçlarının yeterli olmaması önemli bir sorun alanı teşkil etmektedir. Buna çözüm olarak bazı araştırmalarda araştırmacıların kendilerinin bir ölçme aracı belirleyip kullandıkları, bazılarının da nitel çözümler üretmeye çalıştıkları gözlenmiştir. Bu noktada müdahale çalışmalarının sonuçlarının değerlendirilmesinin çeşitli ölçütler ve ölçme araçları geliştirilerek zenginleştirilmesi ile daha genellenebilir olabileceği düşünülmektedir. İlgili müdahale programlarının kuramsal içeriğine sahip olabilsek de uygulamalarının nasıl yapıldığına ve programın kazanımlarının adım adım tam olarak neye karşılık geldiğine yönelik ayrıntılı tanımlanan manuellere yer almadığı gözlenmiştir. Bu katkıların sağlanması ve uygulanabilirliğin artırılması açısından daha ayrıntılı çalışmaların yapılması gerekli görülmektedir. Meca ve arkadaşlarının (2014) da belirttiği gibi kimlik gelişimi ile ilgili müdahalelerin duygusal ve bilişsel hedefler bağlamında aşamalı ve anlaşılır olarak ele alınması hem kavramsallaştırma

hem de program stratejilerinin belirlenmesi açısından önemli bir husus olarak düşünülebilir. Günümüzde çeşitli sosyal sorumluluk projelerinin de alt çıktısı olarak kimlik gelişimine etkisi araştırılmaktadır (Wong, 2023). Bireylerin ve daha geniş anlamda toplumların sağlıklı ve proaktif gelişimlerinde kimlik gelişiminin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Kimlik gelişimine ilişkin sorunların, bireylerin doğal olarak da toplumun işlevselliğine yönelik olumsuz sonuçlar doğurabileceğini gösteren çalışmalar (Akcan, 2022; Archer, 2008; Kaynak-Demir, Dereboy ve Dereboy, 2009) aslında bu konudaki müdahale programlarının önemini gösterir niteliktedir. Türkiye’de de önleyici, koruyucu ve rehabilite edici psikolojik hizmetlerin kısıtlılığı düşünüldüğünde, ilgili programların ve bu kapsamda geliştirilebilecek önleyici müdahalelerin çok değerli olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Archer, S. A. (2008). Identity and interventions: An introduction. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 8, 89-94.
- Archer, S. L. (1982). The lower age boundaries of identity development. *Child Development*, 53, 1551-1556.
- Aşkın, M. (2007). Kimlik ve giydirilmiş kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 213-220.
- Atak, H. (2011). Kimlik gelişimi ve kimlik değerlendirmesi: Kuramsal bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 163-213.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış hayat* (3. Baskı). (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Bayraktar, L. (2018). İnsan metafiziği: Benlik, kimlik ve kişilik. A. K. Çüçen (Ed), *Metafizik: Kavram ve problemleriyle varlık felsefesi* içinde (1. Baskı, s.269-280). Sentez Yayıncılık.
- Berman, S. L., Kennerly, R. J. ve Kennerly M. A. (2008). Promoting adult identity development: A feasibility study of a university-based identity intervention program. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 8, 139-150.
- Berzonsky, M. A. (1992). Process perspective on identity and stress management. G.R. Adams, T.P. Gullotta ve R. Montemayor (Ed.), *Adolescent identity formation* içinde (s. 193-215). Newbury Park: Sage.
- Ciccarelli, S. K. ve White J. N. (2016). Kişilik kuramları. D. N. Şahin (Ed.) ve E. Akın (Çev.). *Psikoloji: Bir keşif gezintisi* içinde (s. 406-430). Nobel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2015, 3. Baskı).
- Dalbay, R. S. (2018). Kimlik ve toplumsal kimlik kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 161-176.
- Demir, İ. (2010). Benlik, kimlik ve kişilik. H. Ergin ve S. Armağan (Ed.), *Gelişim psikolojisi* içinde (s.181-205). Nobel Yayıncılık.
- Enright, R., D. ve Deist, S. (1979). Social perspective taking as a component of identity formation. *Adolescence*, 14, 517-522.
- Enright, R. D., Ganiere, D. M., Buss, R. R., Lapsley, D. K. ve Olson, L. M. (1983). Promoting identity development in adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 3(3), 247-255.
- Erikson, E. H. (1959). Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological Issues*, 1, 1-171.
- Erikson, E. H. (1960). The problem of ego identity. M. R. Stein, A. J. Vidich ve D. M. White (Ed.), *Identity and anxiety* içinde (s. 37-87). Glencoe, III.: Free Press.
- Erikson E.H. (1963). *Childhood and society*. New York: W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton.
- Erikson, E. H. ve Erikson, J. M. (1998). *The life cycle completed (extended version)*. New York: W. W. Norton & Company.

- Ferrer-Wreder, L., Lorente, C. C., Kurtines, W., Briones, E., Bussell, J., Berman, S. ve Arrufat, O. (2002). Promoting identity development in marginalized youth. *Journal of Adolescent Research*, 17(2), 168-187.
- Glas, G. (2006). Person, personality, self, and identity: A philosophically informed conceptual analysis. *Journal of Personality Disorders*, 20(2), 126-138.
- Gleason, P. (1983). Identifying identity: A semantic history. *The Journal of American History*, 69(4), 910 - 931.
- Güneş, M. (2015). *The inheritance of loss ve bye-bye blackbird romanlarında aidiyet sorunu, kimlik kaybı ve yabancılaşma süreçleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Jenkins, R. (2016). *Bir kavramın anatomisi sosyal kimlik*. Everest Yayınları.
- Juang, L. P., Schachner, M. K., Pevec, S., ve Moffitt, U. (2020). The Identity Project intervention in Germany: Creating a climate for reflection, connection, and adolescent identity development. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2020(173) 1-18.
- Kaynak Demir, H., Dereboy, F., ve Dereboy, Ç. (2009). Gençlerde kimlik bocalaması ve psikopatoloji. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 227-235.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558.
- Meca, A., Eichas, K., Quintana, S., Brent, M. M., Ritchie, R. A., Madrazo, V. L., Hara-ri, G. M., ve Kurtines, W. M. (2014). Reducing identity distress: Results of an identity intervention for emerging adults. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 14(4), 312-331.
- Miller, P. H. (2017). Erikson. B. Onur (Ed.) ve Z. Gültekin, (Çev.). *Gelişim Psikolojisi Kuramları* içinde (2. Baskı, s. 202-227). İmge Kitabevi.
- Montgomery, M. J., Hernandez, L. ve Ferrer-Wreder, L. (2008). Identity development and intervention studies: The right time for a marriage? *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 8(2), 173-182.
- Mutluer, T. (2019). *Sosyal medyada benlik sunumu: Instagram anneleri örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Rahm, J., Lachaine, A. ve Mathura, A. (2014). Youth Voice and positive identity-building practices: The case of ScienceGirls. *Canadian Journal of Education / Revue Canadienne de l'éducation*, 37(1), 209-232.
- Ritchie, R. A. (2011). *Investigating positive identity development in a school-based youth development project* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Florida International University: Miami
- Rogers, C. R. (1951). *Client centered therapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Öztürk, Y. (2007). Tarih ve kimlik. *Akademik İncelemeler*, 2(1), 1-25.
- Santrock, J. W. (2017). *Yaşam boyu gelişim*. (G. Yüksel, Ed.; A. E. Aslan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Süslü, D. P. (2002). *Çalışan ve öğrenci ergenlerde kimlik duygusu kazanımının araştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1-39.
- Taşçı, F. ve Bilge, Y. (2021). Psikososyal kişilik kuramı ve otantiklik çerçevesinden kimlik gelişimi. İ. Sanberk (Ed.), *Güncel Psikoloji Araştırmaları II* içinde (s.133-151). Akademisyen Yayınevi Bilimsel Araştırmalar Kitabı.
- Tural, S. K. (1990). Benlik, kimlik ve kişilik üzerine notlar. *Milli Folklor Dergisi*, 2(8), 28-31.
- Ulaş, S. (2019). Sosyal gelişim. İ. Seçer (Ed.), *Gelişim Psikolojisi* içinde (s.161-182). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi: Erzurum.
- Wong, D. N. (2023). *A current wave of development: examination of positive youth development and identity in the Junior Lifeguard Program* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of Northern Colorado.

**MÜZELERDE SERAMİK VE ÇİNİ ESERLERİN
KORUNMASI, SERGİLENMESİ VE KATALOG
ÇALIŞMALARI**

“ ”

Edine Süleymanoğlu¹

¹ Edine Süleymanoğlu / Dr. Öğretim Üyesi / Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Bilgi-Belge Yönetimi
Bölümü/ Orcid: 0000-0003-3043-7126 / edine.suleymanoglu@gmail.com

Seramik ve çini eserler, müzeler için genellikle rastlanan taş, mermer, metal, madalyon veya resimler gibi farklı malzemelerden oluşturulmuş olanlara göre çok daha hassas bir şekilde depolanması ve saklanması gereken, sergi/lere çıkarılacağı zaman, sergi ortamının çok detaylı şekilde düşünülüp organize edilmesi, düzenlenmesini gerektiren materyallerdir. Dünyada ve Türkiye’de öne çıkan, daha bilindik müzelerde çokça miktarda seramik ve çini eserler mevcuttur. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, pek çok şehirde bulunan etnografya müzelerinin yanında 1990 sonrasında kurulan Sadberk Hanım, Sabancı, çeşitli illerdeki Koç müzeleri ve Pera Müzesi gibi özel müzelerde de örnekleri / koleksiyonları çokça mevcuttur.

Türkiye’deki müzelerde 12 – 13. Yüzyıllardan Selçuklular zamanından kalma seramik – çini eserler görülebileceği gibi daha sonraki yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalma İznik, Çanakkale ve Kütahya çini ve seramiklerine çokça rastlanmaktadır. Selçuklular zamanından kalma eserler çoğunlukla yeşil / mavi karışık (Turkuaz) renkte olup günümüze ulaşabilmiş örnekleri genellikle çini formundadır. Çanakkale seramik eserleri genellikle kahverengi tonları renkte olup, günlük kullanım için üretilmiş tas, bardak, vazo vb. formunda görülmektedir. Günümüzde de Çanakkale’de üretilmeye devam eden seramikler daha çok günlük kullanım içindir. İznik üretimleri günümüzde günlük kullanım için de çokça görülmekte beraber tarihte, Osmanlı İmparatorluğu zamanında daha çok binalar için çini üretimi şeklinde gelişmiştir. İznik çini üretimlerinde çoğunlukla mavi – beyaz renkleri kullanmıştır. Elbette bu renklere kırmızı – yeşil vb renkler de zaman içinde eklenmiştir. Kütahya ilinde üretilen eserler ise tarihte de Osmanlı İmparatorluğu zamanı dahil, günlük kullanım için geliştirilmiş vazo, fincan, bardak, tabak, tas, şekerlik, kase gibi formlardadırlar. Kütahya üretimleri için en önemli ayırım çok renkli olması ve günlük hayat ile ilgili etnografik bilgiler vermesidir. Dönemin kullanılan giysi formlarını, karanfil gibi ilgili bölgede yetişen çiçekleri, tabaklar içinde geometrik şekilleri, üretim tarihi ile usta imzalarını görmek mümkündür. Sosyolojik araştırmalar için özellikle Kütahya Çini ve Seramikleri çokça bilgi, şekil, çizim, sembol içermektedir.

Eser olarak sergilenen çini ve seramik eserlerin yanında, sergileme alanının tarihinde binaya eklenmiş şaheser olarak nitelenen çinileri görmek ve incelemek de mümkündür. Örneğin İstanbul Arkeoloji Müzeleri kapsamında 1472 yılında Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen Çinili Köşk adından da anlaşıldığı üzere, duvarları çinilerle donatılmış bir yapıdır. Köşkteki koleksiyonlarda 11 – 20. yüzyıl başlarına tarihlenen Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait 2000 civarında eser bulunmaktadır. 1590 yılında yapılan Ab-ı Hayat Çeşmesi ve İznik ve Çanakkale yapımı pek çok eser bu mekanda görülebilmektedir. (Müze broşürü.) Elbette Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan özellikle Harem bölümündeki duvarlarda çoğunluğu İznik yapımı çiniler de

günümüzde en çok dikkat çeken ve müzenin ziyaretine vesile olanlardır. Yurtdışında çoğunlukla Mavi Cami (Blue Mosque) olarak adigeçen Sultanahmet Camisi de 2. Katındaki balkon duvarlarda bulunan mavi renk ağırlıklı İznik çinileri ile meşhurdur ve “Mavi Cami” adını da bu çinilerden almıştır. Yine İstanbul’da Fatih ilçesinde bulunan Rüstem Paşa ve Sokullu Mehmet Paşa Camileri, iç mekandaki duvarlarda bulunan çinileri ile meşhur ve bu çiniler ile anılan yapılardır. Turkuaz renkteki çinileriyle ünlü Bursa’da ki Yeşil Cami ve Yeşil Türbe’den de seramik ve çinilerden bahseden bir yazıda mutlaka bahsetmek gerekir. İç mekandaki çini süslemeleri ile bu binalar çeşitli resimlere, çizimlere konu olmuşlardır. Bugün de çinilerini görmek için yurtdışından dahi pek çok ziyaretçinin geldiği yerlendendirler.

Elbette ki çinilerle bezeli binalar konusu sadece Türkiye ile sınırlı değildir. Yurtdışında doğu ve batı ülkelerinin çeşitli şehirlerinde (İsfahan ve Buhara gibi..) bu şekilde pek çok bina mevcuttur. Ancak bu yazıda daha çok Türkiye’deki eserler konu edilecek ve müzeler konusundaki örnekler de Türkiye’den olacaktır. Eser kataloglanması bölümünde yurtdışı müzelerden de örnekler verilebilecektir. Kataloglamadan bahsetmeden önce müzelerde seramik ve çini eserlerin korunmasından ve depolanmasından bahsetmek gerekir.

Seramik eserlerin depolamalarında, tabak vb. türden objeler yatay bir şekilde düzenlenmeli ve uygun çekmeceli dolaplar oluşturulmalıdır. Eğer çekmeceli dolaplar geliştirilemiyorsa depo alanında eserlerin yerleştirildiği yerlerde öne doğru gelmeleri ve / veya herhangi bir sarsıntıdan etkilenmeleri önlenilecek şekilde yatay demirler veya tahta malzeme ile raflar düzenlenerek eserler koruma altına alınmalıdır. Eserlerin belli kutularda, güvenli bir şekilde saklanması da uygun olabilir. Elbette ki bunun için müzelerin depolama alanının genişliği ve imkanları incelenerek çözümler geliştirilmelidir. Kutu depolama sistemlerinde yine kutuların herhangi bir sallantıda yerinden oynamayacak şekilde sabitlenmesi gerekir. Ayrıca büyük çaplı seramik / çini eserlerde, her bir eser için bir saklama (ve gerektiğinde taşıma) kutusu geliştirilmesi, kutunun içinde eserin yerinden oynamayacağı şekilde tahtalar vb. malzeme ile sabitlenmesi yöntemleri geliştirilebilir. Avrupa müzelerinde, özellikle uluslararası sergilere konu olan büyük vazolar ve farklı objelerin her biri için özel saklama / koruma / taşıma kutuları geliştirilmekte ve yoğun olarak kullanılmaktadır. Her bir kutu, eserlerin büyüklüğüne, genişliğine, yüksekliğine göre ayarlanmakta ve oluşturulmaktadır.

Örneğin İstanbul’da Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pera Müzesi tarafından 2009 yılında gerçekleştirilen Victoria ve Albert Müzesi’nden Dünya Seramiğinin Başyapıtları sergisine 100’den fazla eser getirilmiştir. İlgili sergi Türkiye’ye gelmeden önce Almanya Düseldorf gibi farklı ülkelerde / şehirlerde de düzenlenmiştir. Sergide Picasso’nun yaptığı “Sehпасının başındaki sanatçı” (1954 yapımı, Yükseklik 58,2 cm. Çap 28.5 cm.), Teke (1732 yapımı; 56 cm.

yükseklik); Bodhidharma Figürü (1484 yapımı, 132 cm. yükseklik, 70 cm. genişlik, 50 cm. derinlik); Küp (1375-1425 civarı, 95 cm. yükseklik, 69,6 cm. genişlik); Kaideli Apollo Büstü (1730 civarı, kaide yüksekliği 138,5 cm., büst yüksekliği 83 cm.) (Sergi Kataloğu 1; Sf: 88-89; 124-125; 126-127; 196-197; 250-251) gibi çok büyük yüksekliklerde ve genişliklerde seramikler de yer almıştır. Bu eserlerin sergi için bir ülkeden bir başka ülkeye getirilmesi aşaması tahmin edilebileceği gibi tüm eserlerin kendileri için özel üretilmiş taşıma / koruma kapları – kutuları ile mümkün olabilmektedir. Sergiyi gönderen Victoria ve Albert Müzesi, eserlerin kutularını, her bir eser için boyutlarına göre düzenlemiş ve tüm objelerin sağlam bir şekilde seyahat edebilmesini sağlamıştır. Eserler sergi mekanına vardığında onların sergi alanına alınması ve kutularından teker teker çıkartılarak sergilenen vitrinlerine yerleştirilmesi, hassas eser olduğu ve sakince hareket edilmesi gerektiği için uzun zaman almıştır. Bu konuda uzman ekipler çalıştırılmıştır. Ayrıca ilgili serginin eserlerinin kapalı vitrinlerde sergilenmesi gerekliliği ve uluslararası standartlarda güvenlik önlemleri geliştirilmesi şartları yerine getirilebilecek şekilde eserlerin sergi düzenine uygun yeni vitrinler tasarlanmış ve yaptırılmıştır. İlgili vitrinler, camlarının kalınlıkları, ışıklandırma düzeni (vitrin içinde eserlerin ısıdan etkenmemesi için uygun ışıklandırma yapılması zorunluluğu), bulundukları sergi mekanı, sergiyi gezme döngüsüne göre (ilgili sergide bazı eserlerin belli gruplar oluşturması sebebiyle belli bir düzende sergilenme gerekliliği dikkate alınarak) yerleştirilmişlerdir. Ancak sergi mekanının bazı yerlerde koridorlar ile birbirine bağlanması ve eserlerden yüksek kaideli ve büstlü olanının sergi döngüsüne göre bir koridorun sonuna (gezenlere çok yakın kalacak ve eserin güvenliği yeteri kadar sağlanamayacak bir köşeye) denk gelmesi sebebiyle müzeler arası yazışmalar ve gerekli prosedürler uygulanmış, bir eser sergi döngüsünün haricinde bir düzende yerleştirilmek durumunda kalmıştır. Bu duruma istinaden ilgili eserin farklı özellikleri de bilgi olarak bir panoya aktarılmış, sergi panosu 2 adete çıkarılmış ve büst ile kaidesinden oluşan eser genişçe bir koridorda, özenle, esere uygun ışıklandırma ve tüm sergileme kuralları gözetilecek şekilde sergilenmiştir. Koruma konusu öncelikli olduğu için tüm eserlerde koruma ve güvenlik unsuru ilk olarak uygulanmış, sergi düzeni ve eserlerin anlattıklarının aktarıldığı etiketleme, düzenleme, yerleşim vb. konular koruma ve güvenlik unsuru tam olarak sağlandıktan sonra belirlenmiştir. Tüm çalışmalar uluslararası düzeyde seramik eser sergileme konusunda örnek bir sergi olarak tamamlanmıştır. Sergi sonrasında eserler yeniden kendileri için oluşturulmuş kutulara düzenli ve dikkatli bir şekilde yerleştirilerek Victoria ve Albert Müzesi'ne iade edilmişlerdir.

Katalog Çalışmaları:

Katalog çalışmaları bölümünü ikiye ayırmak gerekir: Birincisi tüm eserlerin eser kayıt kataloglarının oluşturulması; ikincisi ise sergi ve / veya koleksiyon kataloğu oluşturulmasıdır.

1. Eser Kayıt Kataloglarının Oluşturulması:

Türkiye Cumhuriyeti'nde Devlet veya özel tüm müzeler 23.07.1983 tarihinde 18113 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"na göre işlemlerini yürütürler. Katalog oluşturma tüm müzelerde, Devletin formatını uygun gördüğü ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından basımı yapılan Müze Kayıt Defterlerine kayıt yapılarak gerçekleştirilir. Özel müzeler için 2'şer adet aynı kayıt olacak şekilde defterler düzenlenir. Her özel müzeye bir hamî Devlet müzesi atanır. Özel müzeler eser kayıtlarını 2 nüsha halinde her bir eser için tamamladıktan sonra bu defterleri hamî müzelerine iletirler. Hamî müzede kayıt kontrolü için atanan görevliler her bir eserin kaydını incelerler ve defterlerin her sayfasına kontrol damgası eklerler. İşlemler tamamlandığında nüshalardan biri hamî müzede kalmak kaydıyla ikinci nüshalar ilgili özel müzeye iade edilir. Böylece her sene hamî müze tarafından gerçekleştirilen denetim sırasında görülecek eserlerin her biri için birer resmi kayıt oluşturulmuş olur.

Günümüz şartlarında bilgisayar ve teknoloji konularında gerçekleşen ilerlemeler ve değişiklikler sayesinde müzelerin çoğunluğu eserlerini aynı zamanda elektronik ortamda oluşturdukları kataloglara kaydetmektedirler. Eserin numarası, niteliği, malzemesi, yapısı, boyutları vb. bilgilerin tümü bu kataloglara eklenmekte ve eserlerin arandığında kolay bir şekilde bulunması sağlanmaktadır. Ancak yine de esas olan kayıtların önceki paragrafta belirtilen formatı belli ve yazılı kataloglar olduğunu hatırlatmak gerekir. Elektronik kayıtlar için müzeler genellikle kendi formatlarını belirlemekte, eserin fotoğrafı ile birlikte eserin özelliklerini, depo yerini kayıt altına almaktadırlar. Güncel kullanımlarda bu elektronik ortamdaki kayıtlar tercih edilmekte ve işlere kolaylık sağlamaktadırlar. Elbette belli formatta etiketler üretilerek eserlerin depo sayımlarının daha kısa zamanda ve belli makineler ile yapılması artık mümkündür. Bu tip sayımlar ve kayıtlar için müzelerin belli bir yatırım yapmaları gerekmektedir.

Eserlerin kayıtları yapılırken seramik – çini eserler de olsa, farklı formatlarda objeler de olsa, kayıt yapılırken dikkat edilmesi gereken unsurlar söz konusudur. Aynı doküman kayıtlarında / arşivlerde olduğu gibi eser grubunun da provenansına dikkat edilmeli ve provenansa uygun kayıt yapılmalıdır. "Arşivcilik terimleri sözlüğünde provenans, faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında evrak / arşiv yaratan, biriktiren ve saklayan ve daha sonra bunları arapalara / arşivlere devreden kuruluş, kurum veya kişi olarak tanımlanır." (Yüksek Lisans Tezi, Sf. 1) (Sözlük) Dolayısıyla bir seramik – çini koleksiyonunun da provenansı belirli olmalı ve müzenin katalogunda mutlaka belirtilmelidir. Örneğin müzeye devredilen bir şahsi koleksiyon eser grubu ise ilgili "koleksiyoner" eser/ler (grubu) için provenansıdır. Katalogda mutlaka belirtilmesi gerekir. Koleksiyonerlerin topladıkları objeleri müzelere bağışlamaları çokça görülen bir durum olduğu için, ilgili eserlerin hangi koleksiyona ait

olduğunun belirlenmesi için yazılı hale getirilmesi ve ayrıca müze kataloğuna eklenmesi elzemdır. Ayrıca her bir eserin bir numarası olmalıdır. Eser numarası tek olur ve bir eseri diğer eserden ayıran en önemli özelliğidir. Etiketlerde bu numaralar mutlaka yazılır.

Bazen eserler ilgili koleksiyonerin bir gezisi, etkinliği sırasında bulduğu / keşfettiği; katıldığı bir uluslararası veya ulusal konferans vb. için hediye edilmiş olan bir obje veya kendisi için özel olarak ürettirilmiş veya üretilmiş bir nesne olabilir. Bu bilgiler eserlerin hikayelerini oluşturur. Sergilerde bu şekilde hikayeleri olan objeler önceliklidir. Bu sebeple müzelerin kataloglarında bu bilgilere yer vermesi gerekir. Koleksiyonerden bu bilgileri iletmesi sağlanmalıdır. Böylece eserin hayatı sırasında geçirdiği aşamalar veya bulunduğu ortamlar bilinir hale gelir. Genellikle koleksiyonerler bu şekildeki bilgileri kendileri bilirler ancak yazılı hale getirmeyebilirler. Müzelerin koleksiyon devirlerinde bu bilgileri yazılı hale getirtmesi veya getirmesi (sözlü tarih – yazılı tarih oluşturma bakımından) çok önemlidir. Bu bilgilerin haricinde eserlerin boyutları, varsa üzerindeki damga – mühür ve semboller, üretim yeri vb. her türlü detay bilgi kayıtlara eklenmelidir.

Bilgisayarın iş ve özel hayatlar için bu kadar yoğun kullanılmadığı dönemlerde müzelerde tüm kayıtlar el yazısı şeklinde gerçekleştirilirdi. Dolayısıyla o dönemlerde kayıtları gerçekleştiren ve eserlerden sorumlu olacak kişilerin müzede çalışması için çizim yeteneğinin olması şarttı. Böylece eserlerin detaylarını, eserde varsa mühür, damga, sembol vb. bilgileri ve eserin kendisini mutlaka kataloglara çizerlerdi. (Doktora tezi, Sf. 107, 110, 113) Günümüzde bu şekilde oluşturulmuş kataloglar müzeler için arşiv malzemesi haline gelmiş çok değerli dokümanlardır.

2. Sergi Kataloglarının Hazırlanması

Eserlerin sergiler için farklı müzelere gönderilmeleri veya bulunduğu müzede tematik sergiler için yer değiştirmesi ve sergiye konu olması durumlarında ise ilgili sergi katalogları oluşturulur. Bu sergi katalogları zaman içinde geliştirilmiş sergi için bir kanıt olmaktan öte, müzeler ve kurumlar için gerçekleştirdikleri sergilere ait birer arşiv dokümanı haline dönüşmektedirler. Özellikle belli bir konu için farklı müzelerden objelerin ve dokümanların bir süre için birarada sergilenmeleri, belli bir konuyu, tarihi bir gelişmeyi, değişimi, olguyu çok yönlü bir şekilde incelenmesine ve bilgilenmeye vesile olur. Bu sebeple sergi kataloglarının düzenlenmesi sırasında ilgili konuda uzman kişilerin yazılarına, anlatılarına yer verilir.

Seramik ve çini eserler için koleksiyon katalogları, her zaman sergide olmayan ve hatta bazen sergiye çıkarılması mümkün olmayan çok hassas eserler için bilinirliği ve tanınırılığı sağlar. Tarihi ve sosyolojik incelemeler için bu şekildeki eserleri içeren koleksiyon katalogları çok bilgi içermektedir. Eserler ile ilgili varsa yazışmalar, eserlerin üretim ortamları, yerine göre

üretim sebepleri, ilgili sanatçılar, varsa değişen üretim şekilleri ve ortamları, üretim teknikleri, kullanılan renkler ve renklerin hangi malzemelerden (çiçek / ağaç v.b.) oluşturulduğu, üzerlerindeki desenler, şekiller, semboller veya yazılar gibi tüm detaylara yer verilir. Ayrıca eserler üzerindeki yazıların eski yazı tarzında (Türkiye için Osmanlıca veya Avrupa ülkeleri için Latince gibi) yazılmış olmaları durumunda günün diline çevrilmesi ve okunabilir olması sağlanmaktadır. Elbette ki bazen de eserlerin üzerindeki bilgiler çok yoğun olmayıp dönemi, üreticisi vb. konularında net bilgiler belirlenememektedir. Bu şekildeki eserler de kataloglarda kayıt altına alınır. Zamanla araştırmacıların eserle ilgili araştırmalar yapmaları ve bilgileri netleştirmeleri mümkün olabilir. Genel bilgilerden sonra her bir eser için eser numarası (envanter numarası), boyutu, dönemi ve eserle ilgili var olan bilgilerin tümü her bir eser için katalogda yer alır. Ayrıca koleksiyon kataloglarında ilgili koleksiyon veya benzeri koleksiyonlarda rastlanmış benzer örnekler söz konusu ise, ilgili örneklerin de kayıt numaraları belirtilerek, eserin daha detaylı incelenmesi sağlanır. (Koleksiyon kataloğu, Sf. 30 ve sonrası)

Sergi kataloglarının hazırlanmasında en önemli konulardan biri de sergi konusundaki farklı objelerin biraraya getirilmesidir. Örneğin Topkapı Sarayı'nda düzenlenmiş Hamam kültürü ile ilgili bir sergide (Sergi kataloğu 2, tüm sayfalar), hamamlarda kullanılan seramik bazı eserlere de değinildiği gibi, kullanılan hamam ile ilgili pek çok objenin ile birlikte geçmişte üretilmiş ve günümüze kadar kalabilmiş özel üretim sabunların da fotoğrafinin görülebilesidir. Bu şekilde belli bir dönem kalabilen, zaman içinde olduğu yerde havanın etkileriyle sonsuza kadar yaşatılamayabilecek objeler için tematik sergilerde bu eserlerin dahil ve konu olması ve hiç olmazsa fotoğraflarına sergi kataloğunda yer verilerek doküman olarak geleceğe aktarılabilmesi, ilgili sergi konusunun daha detaylı bir şekilde anlatılmasını ve anlaşılmasını sağlamaktadır.

Sonuçta seramik eserler ve çiniler için, hassas malzeme olmalarından dolayı öncelik onların korunması, sergileme sırasında gerekli güvenlik ve sabitleme önlemlerinin alınmasıdır. Müze için öncelik, müzede bulunan eserlerin korunma alanında dururken bir yandan da eserler ile ilgili bilgileridir. Dolayısıyla kendi müze bilgilerinin kayıt edilmesi ve bu kayıtların zaman içinde geliştirilmesi gerekir. Sergiler, eserler ile ilgili daha detaylı araştırmalar yapılmasına vesile olur. Dönem, yüzyıl, üretim tarzı, şekli ve yeri, üretim amacı, geçirdiği evreler, bulunduğu yerler, varsa daha önceki sergiler bilindiğinde, eserler ile ilgili bilgiler genişler. Eserlerle ilgili mevcut ve sonradan elde edilen dokümantasyonun da müzelerin kataloglarına eklenmesi ile eserler hakkındaki bilgilerin çoğalması söz konusu olur. Araştırmacılarla çalışıldığında ve koleksiyon katalogları yazıldığında, eserlerin tanınırlığı / bilinirliği artar.

Kaynakça:

Sergi Kataloğu 1, Viktoria ve Albert Müzesi'nden Dünya Seramiğinin Başyapıtları, Pera Müzesi Yayını, No: 34, ISBN 978-975-9123-58-1; İstanbul, Mayıs 2009

(Gönderme: Sergi Kataloğu)

Koleksiyon Kataloğu, Suna ve İnan Kırac Vakfı Koleksiyonu Kütahya Çini ve Seramikleri; Koleksiyon Danışmanı ve Metinler: Doç. Dr. Sevinç Gök; Pera Müzesi Yayını: No: 77, ISBN 978-605-4642-49-6; İstanbul, Kasım 2015

(Gönderme: Koleksiyon Kataloğu)

Tim Stanley, Palace and Mosque Islamic Art From the Middle East; V&A Publications; ISBN: 1-85177-429-7; London 2004

Sergi Kataloğu 2, Hamam Osmanlıda Yıkanma Geleneği ve Berberlik Zanaati, Topkapı Sarayı Müzesi, ISBN 975-17-3195-X; Nisan 2006 (İlgili katalogda konuyla ilgili seramik eserlerden de örnekler bulunmaktadır, örneğin: Sf 165, 209)

(Gönderme: Sergi Kataloğu 2)

<https://muze.gov.tr/s3/MysFileLibrary/IstanbulArkeolojiMuzeleri-6b8cb-d1f-4895-4156-bf7f-e02665e0cc9b.pdf> Müze broşürü

(Gönderme: Müze broşürü)

Edine Süleymanoğlu; Müze Arşivlerinin Yönetimi, Basılmamış Doktora Tezi; T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü; İstanbul 2018

(Gönderme: Doktora Tezi)

Edine Süleymanoğlu, Arşivlerde Provenans Sistemi'nin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Uygulanması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Arşivcilik Bölümü, İstanbul 1997

(Gönderme: Yüksek Lisans Tezi)

Bekir Kemal Ataman, Arşivcilik Terimleri Sözlüğü, Librairie de Pera, İstanbul, 1995

(Gönderme: Sözlük)